

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КРИЦЬКА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.146

ДИСЕРТАЦІЯ
РЕЧОВІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»
Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.О. Крицька
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент **Туманянц Ануш
Робертівна**

Харків – 2017

АНОТАЦІЯ

Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2017.

Вибір теми дослідження обумовлено її актуальністю для науки кримінального процесу та правозастосовної практики. Незважаючи на значну кількість наукових праць та підвищений інтерес до проблем доказового права у кримінальному процесі, досі залишаються дискусійними або взагалі невирішеними багато питань, пов'язаних з речовими доказами у кримінальному провадженні, як доктринального, так і суто прикладного характеру. Плюралістичність наукових підходів до розуміння сутності речових доказів та належної правової процедури їх формування свідчить про наявність багатьох проблемних питань, що потребують як нормативного вирішення, так і наукового осмислення з метою формулювання рекомендацій практико-прикладного характеру.

У роботі комплексно досліджено сутність речових доказів та процесуальний механізм їх формування, зберігання та використання у кримінальному провадженні.

Автором вдосконалено доктринальне визначення поняття речового доказу, під яким пропонується розуміти матеріальний об'єкт, отриманий у встановленому законом порядку, який за своїми об'єктивно сформованими ознаками та/або внутрішніми властивостями, місцем, часом виявлення може сприяти встановленню наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. У дисертації набули подальшого розвитку наукові підходи до характеристики сутнісних елементів поняття «речовий доказ» у кримінальному провадженні, до яких слід відносити:

(1) зміст, яким є властивості, ознаки матеріального об'єкта, що набувають значення фактичних даних у розумінні ч. 1 ст. 84 КПК; (2) матеріальну форму, яка представлена самим матеріальним об'єктом – носієм цих фактичних даних; (3) процесуальну форму, тобто сукупність процесуальних дій, спрямованих на виявлення та фіксацію матеріальних об'єктів як речових доказів, та процесуальних актів, які їх закріплюють. У зв'язку з цим виокремлено три групи ознак речових доказів у кримінальному провадженні: (1) змістовні (інформаційні), до яких доцільно віднести: а) об'єктивність, б) наявність зв'язку з обставинами, що мають значення для кримінального провадження, в) доступність для безпосереднього сприйняття змісту речових доказів, г) невербальність; (2) формально-матеріальні, серед яких виокремлюються: а) матеріальність, б) незамінність; (3) формально-процесуальні, а саме: а) комплексність, б) визначеність.

З'ясовано співвідношення речових доказів з цифровими джерелами доказової інформації, документами, зразками для експертизи та мікрооб'єктами.

Ґрунтуючись на існуючих у науці доктринальних позиціях щодо класифікації речових доказів та враховуючи чинні законодавчі конструкції, автор пропонує наступні класифікаційні групи речових доказів у кримінальному провадженні: (1) залежно від способу їх отримання – матеріальні об'єкти: а) вилучені під час проведення процесуальних дій, б) надані у добровільному порядку, в) спеціально створені; (2) за характером правообмеження при їх збиранні – матеріальні об'єкти, отримання яких: а) пов'язане з примусовим обмеженням права власності; б) пов'язане з добровільним обмеженням права власності; в) не пов'язане з обмеженням права власності.

Розглянуто процесуальний порядок формування речових доказів у кримінальному провадженні та надано авторське визначення поняття формування речових доказів як регламентованої кримінальним процесуальним законодавством діяльності з виявлення, вилучення, процесуального оформлення, дослідження, а також зберігання матеріальних об'єктів з метою їх використання як речових доказів у кримінальному провадженні. Встановлено зміст

процесуального механізму формування речових доказів у кримінальному провадженні та виокремлено його сутнісні елементи, а саме: (1) об'єкт формування; (2) суб'єкт формування; (3) діяльність з формування речових доказів, здійснювана в передбаченому законом порядку; (4) правова основа.

Логічною частиною роботи є характеристика основних напрямів отримання речових доказів у кримінальному провадженні, а саме: 1) вилучення матеріальних об'єктів під час проведення процесуальних дій; 2) надання матеріальних об'єктів у добровільному порядку; 3) спеціальне створення матеріальних об'єктів. У цьому контексті розглянуто проблеми прикладного характеру, пов'язані з необхідністю накладення арешту на вилучені матеріальні об'єкти. Наведено додаткові аргументи на користь висловленої у науці позиції щодо доцільності накладення арешту на матеріальні об'єкти, які у подальшому визнаються речовими доказами, незалежно від надання дозволу на їх вилучення в ухвалі слідчого судді та набуття ними статусу тимчасово вилученого майна. Водночас, поставлено під сумнів існуючу практику накладення арешту на матеріальні об'єкти, які не відповідають сутнісному змісту поняття речі за цивільним законодавством та не мають цінності, однак можуть містити сліди кримінального правопорушення.

Констатовано невідповідність дій, що вчиняються з метою дослідження інформації, яка може міститися у цифровому пристрої, правовому змісту такої слідчої (розшукової) дії, як огляд предмета. Зважаючи на це, визнано доцільним застосування в цьому випадку порядку тимчасового доступу до такої інформації шляхом ознайомлення з нею та її копіювання, що може бути здійснено для подолання системи логічного захисту та отримання вказаного доступу з використанням спеціальних знань

Аналіз таких способів збирання речових доказів, як витребування речей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб та їх отримання від цих суб'єктів, дозволив зробити висновок, що критеріями відмежування витребування речей і документів як способу збирання доказів і тимчасового доступу до них як заходу забезпечення кримінального провадження є: а) наявність або відсутність

добровільного бажання володільця видати відповідну річ або документ стороні кримінального провадження без ризику їх пошкодження або знищення, б) можливість або неможливість отримати речі й документи, що містять охоронювану законом таємницю, в) наявність або відсутність закріпленої у КПК процесуальної форми реалізації відповідного способу збирання доказів.

Акцентовано увагу на тому, що спеціальне створення матеріальних об'єктів як спосіб отримання речових доказів може мати місце лише у разі, якщо вилучення первинних носіїв є недоцільним або неможливим з будь-яких причин, але при цьому можливо використати деякі форми та способи фіксації, які дозволять перенести змістовну складову речового доказу на новий матеріальний носій інформації. Наводяться аргументи на спростування тези про необхідність накладення арешту на вказаний різновид матеріальних об'єктів, оскільки вони не належать жодній особі та їх вилучення не обмежує права власності.

У контексті дослідження розроблених у науці критеріїв допустимості доказів доведено, що встановлення допустимості матеріальної та процесуальної форми речових доказів має місце, якщо: (1) джерелом (носієм) доказової інформації є матеріальний об'єкт, який відповідає критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК; (2) цей матеріальний об'єкт було виявлено, вилучено й оформлено уповноваженим учасником кримінального провадження; (3) під час виявлення й вилучення цього матеріального об'єкта дотримано порядок проведення процесуальної дії, в ході якої його отримано; (4) під час його виявлення й вилучення дотримано вимоги щодо процесуального оформлення.

Окрему увагу приділено існуючій на практиці проблемі можливого знищення або повного витрачання матеріального об'єкта під час проведення експертизи, що створює перешкоди в реалізації засад змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості та безпосередності дослідження показань, речей і документів. У зв'язку з цим автором пропонується, по-перше, поширити можливість депонування доказів зразки на речові докази; по-друге, закріпити в КПК

особливий порядок проведення експертного дослідження шляхом залучення комісії експертів сторонами кримінального провадження та слідчим суддею.

Під поняттям зберігання речових доказів, на думку дисертанта, слід розуміти діяльність, яка сприяє формуванню речових доказів, полягає у вжитті заходів, спрямованих на збереження матеріального носія, його доказових ознак та/або внутрішніх властивостей з метою попередження їх втрати, пошкодження, зміни, спотворення тощо, і яка забезпечує можливість їх використання у доказуванні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження. При цьому, мета зберігання речових доказів полягає у збереженні матеріального носія та його доказових ознак та/або внутрішніх властивостей з ціллю попередження їх втрати, пошкодження, зміни, спотворення тощо, для забезпечення їх використання у доказуванні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження. До основних способів зберігання речових доказів пропонується віднести: 1) разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює кримінальне провадження; 2) у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ; 3) у режимно-секретному підрозділі органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ; 4) у спеціальних установах та підприємствах; 5) у власника (законного володільця) відповідного матеріального об'єкта. Також обґрунтовано доцільність виокремлення трьох груп умов зберігання речових доказів: (1) умови, які стосуються упакування матеріального об'єкта; (2) умови, яким повинно відповідати місце зберігання матеріального об'єкта та (3) умови, які стосуються порядку передачі матеріальних об'єктів на зберігання та їх отримання для використання під час кримінального провадження.

Зроблено висновок про відсутність правової визначеності при вирішенні питання про речові докази у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором та запропоновано шляхи вдосконалення законодавства з метою усунення вказаного недоліку.

Сформульовані автором пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного КПК в частині регулювання процесуального порядку формування речових доказів

у кримінальному провадженні, а також надані рекомендації щодо їх застосування обумовлюють практичне значення результатів дослідження.

Ключові слова: речові докази, докази, процесуальні джерела доказів, доказування, механізм формування речових доказів, зберігання речових доказів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Крицька І. О. Інститут речових доказів за кримінальним процесуальним законодавством України та деяких зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 169–174.

2. Крицька І. О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 301–305.

3. Крицька І. О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні. *Форум права* : електрон. наук. фах. вид. 2016. № 5. С. 89–95. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_17.pdf (дата звернення: 07.09.2017).

4. Крицкая И. А. Проверка вещественных доказательств на досудебном расследовании: некоторые спорные вопросы. *Закон и жизнь = Legea si Viata*. 2017. № 1/2. С. 91–95.

5. Крицька І. О. Особливості вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів у ході обшуку та огляду. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(49). С. 106-111.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Крицька І. О. Деякі проблеми визнання відеозапису речовим доказом у кримінальному провадженні. *Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov* : Medzinar. vedecka konf. (Bratislava, Slovenska republica, 27-28 novembra 2015 r.). Братислава. 2015. С. 143–145.

2. Крицька І. О. Особливості відмежування речових доказів від зразків для порівняльного дослідження у кримінальному провадженні. *Актуальні питання та*

проблеми правового регулювання суспільних відносин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р.). Дніпропетровськ. 2016. С. 103–106.

SUMMARY

Krytska I.O. Material Evidence in Criminal Proceedings. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a Candidate Degree of Juridical Sciences in specialty 12.00.09 «Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operational Search Activity». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

The choice of the topic of the research is stipulated by its relevance to the science of the Criminal Procedure science and law enforcement practice. Despite a large number of scientific works and increased interest to the problems of evidence in the criminal procedure, a number of questions still remain debatable or generally unsolved, regarding material evidence in criminal proceedings, both doctrinal and purely applied. Pluralism of scientific approaches to understanding the essence of material evidence and the proper legal procedure for their formation indicates the existence of many problematic issues that require both normative solution and scientific reflection in order to formulate recommendations of practical and applied nature.

The essence of material evidence and procedural mechanism of its formation, storage and use in criminal proceedings have been explored in the work.

The author has improved the doctrinal definition of the concept of material evidence, which suggests to understand the material object received in the manner prescribed by law, according to its objectively formed features and / or internal properties, place and time of detection, can help to establish the presence or absence of facts and circumstances that are relevant for criminal proceedings and subject to proof. In the dissertation scientific approaches to the characterization of the essential elements of the concept of «material evidence» in criminal proceedings have gained further development. Among these are: (1) the content, which constitutes the properties of the

signs of a material object, which acquire the meaning of actual data in the sense of Part 1 Art. 84 Criminal Procedure Code; (2) the tangible form, which is represented by the material object itself - the source of these factual data; (3) the procedural form, that is, a set of procedural actions aimed at identifying and fixing material objects as evidence, and procedural acts that affirm them. In this regard, three groups of evidence of material evidence in criminal proceedings has been identified: (1) informative (informational), to which it is necessary to include: a) objectivity, b) the presence of connection with circumstances relevant for criminal proceedings, c) accessibility for direct perception of the content of material evidence, d) non-verbal; (2) formal-material, among which the following are distinguished: a) materiality, b) indispensability; (3) formally procedural, namely: a) complexity, b) certainty.

The correlation of real evidence with digital sources of evidence, documents, specimens for examination and microscopic objects has been revealed.

Based on the doctrinal positions existing in science as for the classification of material evidence and taking into account the existing legal constructions, the author proposes the following classification groups of material evidence in criminal proceedings: (1) depending on the method of their acquisition, material objects: a) seized during the conduct of procedural actions, b) provided voluntarily; c) specially created; (2) by the nature of the restriction of the right to their receiving – material objects, the receipt of which: a) is associated with the compulsory restriction of ownership; b) is connected with voluntary restrictions of property rights; c) is not related to the restriction of property rights.

The procedural order of the formation of material evidence in criminal proceedings has been considered and the author's definition of the concept of the formation of material evidence as a procedure for the detection, removal, processing, investigation, and storage of material objects with the aim of their use as evidence in criminal proceedings has been provided. The content of the procedural mechanism for the formation of material evidence in criminal proceedings has been established and its essential elements are identified, namely: (1) the object of formation; (2) the subject of

formation; (3) activity on the formation of material evidence, carried out in accordance with the procedure prescribed by law; (4) the legal basis.

The logical part of the work is the description of the main directions of obtaining evidence in criminal proceedings, namely: 1) the withdrawal of material objects during the conduct of procedural actions; 2) the provision of material objects on a voluntary basis; 3) special creation of material objects. In this context, the problems of the applied nature associated with the need to seize the withdrawn material objects have been considered. Additional arguments have been put forward in favor of the position expressed in science as to the appropriateness of imposing arrest on material objects, which in the future are recognized as valid evidence, irrespective of the granting of a permit for their removal in the decision of the investigating judge and obtaining them the status of temporarily withdrawn property. At the same time, the existing practice of arresting material objects that do not correspond to the essence of the notion of things under civil law and have no value, but may contain traces of a criminal offense has been questioned.

The discrepancy between the actions taken to investigate the information that may be contained in the digital device, with the legal content of such investigative (wanted) action as a search of the thing has been established. In view of this, it is appropriate to apply in this case the order of temporary access to such information by means of getting acknowledged with it and its copying that can be carried out to overcome the system of logical protection and obtain the specified access with the use of special knowledge.

An analysis of such gathering material evidence methods as requiring the things from bodies of state power, bodies of local self-government, enterprises, institutions, organizations, officials and private individuals, and their acceptance from these subjects, allowed us to conclude that the criteria for demarcating the demand for things and documents as the way of collecting evidence and temporarily accessing them as a measure of criminal proceedings, is: a) the presence or absence of a voluntary willingness of the owner to issue the relevant thing or document to a party to a criminal procedure without risk of damage or destruction, b) the possibility or impossibility of

obtaining things and documents containing a secret protected by law; c) the presence or absence of a procedural form of the implementation of the appropriate method of gathering evidence fixed in the Criminal Procedure Code.

It has been emphasised that special creation of material objects as a way of obtaining evidence can only occur if the removal of primary source is impractical or impossible for any reason, but it is possible to use some forms and methods of fixation which will allow to transfer the content component of the material evidence to a new tangible form. Arguments are put forward to refute the thesis about the need to impose an arrest on a specified type of material objects, since they do not belong to any person and their removal does not restrict property rights.

In the context of the study of the criteria for the admissibility of evidence developed in science, it has been proved that establishing the admissibility of the material and procedural form of material evidence takes place if: (1) the source of the evidence is a material object that conforms to the criteria specified in Part 1 Art. 98 of the Criminal Procedure Code; (2) this material object was discovered, seized and executed by an authorized participant of a criminal proceeding; (3) during the detection and removal of this material object, the procedure for carrying out the procedural action during which it was received, was observed; (4) during its detection and removal, the requirements for procedural registration were complied with.

Particular attention has been paid to the problem of the possible destruction or full consumption of a material object during the examination, which creates obstacles in the implementation of the principles of adversarial parties and the freedom in submitting their evidence to court and in proving to the court their credibility and immediacy of research evidence, things and documents. In this regard, the author proposes, firstly, to extend the possibility of depositing samples of evidence on material evidence; secondly, to consolidate in the Criminal Procedure Code a special procedure for conducting an expert investigation by involving a panel of experts by the parties to the criminal proceedings and the investigating judge.

In the opinion of the dissertator, the concept of the storage of material evidence should be understood as the activity that promotes the formation of material evidence, it

implies taking measures aimed at preserving the tangible form, its evidence and / or internal properties in order to prevent their loss, damage, change, distortion etc., which ensures the possibility of their use in proving, as well as observance of the property rights of participants of criminal proceedings. In this case, the purpose of storing material evidence is to preserve the tangible form and its probative features and / or internal properties with the aim of preventing their loss, damage, alteration, distortion, etc., to ensure their use in proving, as well as observance of the property rights of the participants in the criminal proceedings. It has been proposed to include in the main ways of storing material evidence the following: 1) together with the materials of the criminal proceedings in an individual safe (metal case) of the investigator who conducts criminal proceedings; 2) in special premises of the body, in which the investigative unit operates; 3) in the security subdivision of the body, in which the investigating unit operates; 4) in special institutions and enterprises; 5) possessed by the owner (legal owner) of the relevant material object. The expediency of distinguishing three groups of conditions for the storage of material evidence has also been substantiated: (1) the conditions relating to the packaging of the material object; (2) the conditions to be met by the place of storage of the material object and (3) the conditions relating to the order of transferring of material objects to be stored and received for use during the criminal proceedings.

The conclusion on the lack of legal certainty in resolving the issue of evidence in the event of the closure of criminal proceedings by an investigator or prosecutor has been made, and ways to improve the legislation in order to eliminate this disadvantage have been suggested.

The proposals formulated by the author, aimed at improving the current Criminal Procedure Code in terms of regulating the procedural order for the formation of material evidence in criminal proceedings, as well as the recommendations provided for their application, determine the practical value of the results of the study.

Key words: material evidence, evidence, procedural sources of evidence, proof, mechanism of formation of material evidence, storage of material evidence.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE SUBJECT OF THE THESIS

Scientific works in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Krytska I. O. Institute of material evidence in the criminal procedural legislation of Ukraine and some foreign countries: comparative legal analysis. *Law and Society*. 2015. No. 5. P. 169–174.

2. Krytska I. O. Material evidence and digital information: notion and correlation. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2016. No. 1. P. 301–305.

3. Krytska I. O. Selected aspects of the implementation of the principle of contestability in the formation of material evidence in criminal proceedings. *Forum Of Law: electronic scientific specialized edition*. 2016. No. 5. P. 89–95. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_17.pdf (date of request: 07.09.2017).

4. Krytskaya I. A. Verification of material evidence at the pretrial investigation: some disputable issues. *Legea si Viata*. 2017. No. 1/2. P. 91–95.

5. Krytska I. O. Features of seizure of material objects as evidence in the course of a search and review. *Bulletin of the National Academy of Prosecutor's Office of Ukraine*. 2017. No. 3(49). P. 106-111.

Scientific works, which reflect the approbation of research materials:

1. Krytska I. O. Some problems of recognizing video as a material evidence in criminal proceedings. *Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov* : materials of the Intern. Science-practice conf. (Bratislava, Slovenian Republic, November 27-28, 2015). Bratislava. 2015. P. 143–145.

2. Krytska I. O. Features of distinguishing material evidence from samples for comparative study in criminal proceedings. *Topical issues and problems of legal regulation of public relations*: materials of the Intern. Science-practice conf. (Dnipropetrovsk, March 4-5, 2016). Dnipropetrovsk. 2016. P. 103–106.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Сутність речових доказів у кримінальному провадженні та їх класифікація	15
1.1. Поняття речових доказів у кримінальному провадженні.....	15
1.2. Співвідношення речових доказів з іншими матеріальними об'єктами.....	37
1.2.1. Співвідношення речових доказів і цифрових джерел доказової інформації.....	37
1.2.2. Співвідношення речових доказів і документів.....	45
1.2.3. Співвідношення речових доказів і зразків для експертизи.....	50
1.2.4. Співвідношення речових доказів і мікрооб'єктів.....	57
1.3. Класифікація речових доказів у кримінальному провадженні.....	61
Висновки до розділу 1.....	74
РОЗДІЛ 2. Процесуальний механізм формування речових доказів у кримінальному провадженні	78
2.1 Зміст процесуального механізму формування речових доказів у кримінальному провадженні.....	78
2.2. Виявлення, вилучення і процесуальне оформлення матеріальних об'єктів як речових доказів у кримінальному провадженні.....	90
2.2.1. Вилучення матеріальних об'єктів під час проведення процесуальних дій.....	91
2.2.2. Надання матеріальних об'єктів у добровільному порядку.....	122
2.2.3. Спеціальне створення матеріальних об'єктів.....	131
2.3. Дослідження матеріальних об'єктів як речових доказів у кримінальному провадженні.....	133
2.4. Зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів і вирішення питання про них у кримінальному провадженні.....	167
Висновки до розділу 2.....	184
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195
ДОДАТКИ	227

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ВСУ – Верховний Суд

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЕОМ – електронно-обчислювальна машина

Інструкція про НС(Р)Д – Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні

Інструкція про судові експертизи – Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 53-5 від 08.10.1998 р.

КК – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

Конвенція – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КПК 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р.

КПК Грузії – Кримінально-процесуальний кодекс Грузії

КПК Казахстану – Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан

КПК Киргизії – Кримінально-процесуальний кодекс Киргизької Республіки

КПК Латвії – Кримінально-процесуальний закон Латвії

КПК Литви – Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки

КПК Молдови – Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова

КУ – Конституція України

КупАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НС(Р)Д – негласна слідча (розшукова) дія

Порядок зберігання речових доказів – Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104

Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) – Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.1995 р.

СБУ – Служба безпеки України

ЦК – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р., побудований на характерних для демократичної держави правових ідеях, закріплюючи найважливіші гарантії здійснення правосуддя, містить низку законодавчих конструкцій, які втілюють принципово нові концептуальні підходи до розуміння доказування у кримінальному процесі. Закономірним результатом законодавчих новацій стали, зокрема, зміни в регламентації порядку формування речових доказів у кримінальному провадженні.

Актуальність обраної теми обумовлюється недосконалістю чинного правового регулювання механізму формування речових доказів, що знаходить свій прояв у наявності прогалин, а також застосуванні норм права, що викликають неоднозначне їх тлумачення правозастосовниками. Плюралістичність наукових підходів до розуміння сутності речових доказів і належної правової процедури їх формування, що, у свою чергу, виражається у пропонованих ученими рекомендаціях практико-прикладного характеру, які суттєво різняться між собою і тому не сприяють єдності правозастосовної практики, також свідчить про актуальність теми дисертації.

Вагомим підґрунтям для дослідження питань доказового права є праці видатних учених дореволюційного періоду, серед яких варто згадати І. Бентама, С. І. Вікторського, Л. Є. Владимірова, О. С. Жиряєва, М. М. Розіна, В. К. Случевського, В. Д. Спасовича, І. Я. Фойницького та ін.

Посилення наукового інтересу до проблематики речових доказів спостерігалось також і в радянські часи в роботах таких учених, як В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломєєва, Г. Ф. Горський, М. М. Гродзинський, А. І. Дворкін, В. Я. Дорохов, М. В. Жогін, О. О. Ейсман, П. С. Елькінд, Г. Б. Карнович, А. Х. Кежоян, Н. М. Кіпніс, Л. Д. Кокорєв, М. П. Кузнецов, П. А. Лупинська, А. О. Ляш, М. М. Михеєнко, Ю. К. Орлов, В. М. Савицький, М. О. Селіванов, Н. В. Сибільова, М. С. Строгович, О. І. Трусков, Ф. Н. Фаткуллін, С. А. Шейфер, М. Л. Якуб та інших.

Різні аспекти проблематики речових доказів у кримінальному процесі стали предметом дослідження і в працях науковців сучасного періоду, серед яких слушно зазначити О. С. Александрова, О. Я. Баєва, В. С. Балакшина, О. А. Баригіну, Н. М. Басай, А. Р. Белкіна, Ю. П. Боруленкова, Р. А. Бостанова, В. В. Вапнярчука, А. А. Васяєва, І. В. Гловюк, В. П. Гмирка, О. Є. Головкіна, В. О. Гринюка, Ю. М. Грошевого, Д. В. Давидову, Е. А. Долю, М. М. Єгорова, В. А. Журавля, В. І. Зажицького, М. А. Іванова, І. Ю. Кайла, О. В. Капліну, С. О. Ковальчука, П. В. Козловського, В. О. Коновалову, Р. В. Костенка, М. Є. Кравченка, Л. М. Лобойка, Д. А. Лопаткіна, Л. І. Малахову, Р. Я. Мамедова, А. В. Панову, П. С. Пастухова, М. А. Погорецького, Н. А. Попову, С. Б. Россинського, О. О. Рясова, В. О. Семенцова, Ю. М. Середу, О. Б. Соловійова, О. С. Старенького, С. М. Стахівського, М. М. Стояна, В. В. Тютюнника, С. Б. Фоміна, Ю. В. Худякову, В. Ю. Шепітька, О. Г. Шило, М. Є. Шумила та інших.

Незважаючи на значну кількість наукових праць та підвищений інтерес до проблем доказового права у кримінальному процесі, досі залишаються дискусійними або взагалі невирішеними багато питань, пов'язаних з речовими доказами у кримінальному провадженні, як доктринального, так і суто прикладного характеру. До того ж переважна більшість наукових досліджень ґрунтується на раніше діючому законодавстві, а отже, у них не були й не могли бути враховані зміни, пов'язані з новою парадигмою кримінального процесу. Крім того, досі не проводилося дослідження речових доказів крізь призму процесуального механізму їх формування у кримінальному провадженні. Зазначені чинники обумовили актуальність обраної теми і визначили напрями наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема дисертації «Речові докази у кримінальному провадженні»

затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 26 грудня 2014 р.).

Мета й завдання дослідження. Метою роботи є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо правової природи речових доказів у кримінальному провадженні та процесуального механізму їх формування, виявлення пов'язаних із цим проблем, пошуку можливих шляхів їх подолання, встановлення способів удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування.

Поставлена мета обумовлює необхідність вирішення таких завдань:

– з'ясувати правову природу речових доказів через розкриття їх сутнісних елементів та ознак;

– сформулювати авторські дефініції понять «речовий доказ» і «формування речових доказів»;

– установити співвідношення між речовими доказами та іншими матеріальними об'єктами для з'ясування їх місця у колі інших подібних явищ;

– запропонувати класифікацію речових доказів у кримінальному провадженні;

– розкрити сутність і структуру процесуального механізму формування речових доказів у кримінальному провадженні;

– на підставі проведеного дослідження, а також узагальнення правозастосовної практики виявити недоліки правового регулювання процесуального порядку формування речових доказів у кримінальному провадженні та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на його вдосконалення.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку з формуванням речових доказів та їх використанням у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є речові докази у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічні підвалини дисертаційної роботи становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що мають місце в

сучасній правовій доктрині. З урахуванням специфіки мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження, для повного розкриття змісту його теми використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, застосовані в юридичній науці.

Звернення до діалектичного методу забезпечило розгляд речових доказів у кримінальному провадженні з позиції цілісності явища і взаємопов'язаності окремих його елементів (підрозділи 1.1; 2.1), надало змогу розкрити сутнісні елементи та ознаки речових доказів (підрозділ 1.1). Порівняльно-правовий метод було задіяно для проведення компаративістських досліджень у межах обраної теми, зокрема, у процесі аналізу існуючих дефініцій категорії «речові докази», їх співвідношення з документами, порядку формування речових доказів в законодавстві зарубіжних держав (підрозділи 1.1; 1.2; 2.2). Оперування формально-юридичним методом стало в нагоді для уточнення й формулювання визначення понять «речовий доказ», «формування речових доказів», «зберігання речових доказів» (підрозділи 1.1; 2.1; 2.4). Системно-структурний метод надав можливість здійснити поділ речових доказів на групи залежно від способу їх отримання й характеру правообмеження при їх збиранні (підрозділ 1.3), а також розробити структуру процесуального механізму їх формування (підрозділ 2.1) і охарактеризувати порядок їх зберігання шляхом виокремлення його елементів (підрозділ 2.4). Статистичний метод дозволив узагальнити матеріали правозастосовної практики. Звернення до методу соціологічних досліджень у формі анкетування дало можливість отримати зріз свідомості слідчих з питань, що охоплюються предметом дослідження. Логіко-процесуальний метод забезпечив вивчення поетапності процесуального порядку формування речових доказів (підрозділи 2.1 – 2.3). Методи моделювання й абстрагування використовувалися під час опрацювання науково-теоретичних моделей змін до кримінального процесуального законодавства України з метою вдосконалення правової регламентації питань, пов'язаних з формуванням речових доказів у кримінальному провадженні (підрозділи 2.1 – 2.4). Метод узагальнення сприяв послідовному зведенню одиничних фактів у єдине ціле й формулюванню

обґрунтованих висновків, спрямованих на вдосконалення законодавчого регулювання досліджуваних питань, подолання його колізій і прогалин.

Указані методи застосовувалися комплексно, що сприяло забезпеченню всебічності, повноти й об'єктивності проведеного дослідження, обґрунтованості та узгодженості сформульованих у дисертації висновків, а також достовірності отриманих результатів.

Нормативно-правове та інформаційне підґрунтя дисертації склали: Конституція України; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; рішення ЄСПЛ; КПК України; закони й підзаконні нормативно-правові акти України; постанови Пленуму ВСУ й інформаційні листи ВССУ; законодавство зарубіжних держав; КПК України 1960 р.

Теоретичною основою дисертаційної роботи послуговували наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії права, філософії, конституційного, кримінального, кримінального процесуального, міжнародного, цивільного права та криміналістики.

Емпіричну базу дослідження становлять дані, отримані авторкою в результаті здійснення узагальнення практики, в межах якого опрацьовано понад 300 судових рішень (вироків та ухвал), розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень. З тематики дисертації проведено анкетування 32 слідчих СВ УСБУ в Харківській області та 220 слідчих Національної поліції у Донецькій області.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першою в Україні після прийняття КПК у 2012 р. кваліфікаційною науковою працею, присвяченою комплексному аналізу процесуального механізму формування речових доказів, їх зберігання й використання у кримінальному провадженні, в перебігу якої отримано нові результати у вигляді наукових висновків, спрямованих на вирішення теоретичних і практичних питань, які складають зміст порушеної проблематики.

До найважливіших положень, що містять наукову новизну, слід віднести такі.

Уперше:

– класифіковано речові докази у кримінальному провадженні: (1) залежно від способу їх отримання на матеріальні об'єкти: а) вилучені під час проведення процесуальних дій, б) надані в добровільному порядку, в) спеціально створені; (2) за характером правообмеження при їх збиранні на матеріальні об'єкти, отримання яких: а) пов'язано з примусовим обмеженням права власності, б) пов'язано з добровільним обмеженням права власності, в) не пов'язано з обмеженням права власності;

– запропоновано авторське визначення поняття «формування речових доказів», під яким пропонується розуміти регламентовану кримінальним процесуальним законодавством діяльність з виявлення, вилучення, процесуального оформлення, дослідження, а також зберігання матеріальних об'єктів з метою їх використання як речових доказів у кримінальному провадженні;

– встановлено зміст процесуального механізму формування речових доказів у кримінальному провадженні й виокремлено його основні елементи: (1) об'єкт формування; (2) суб'єкт формування; (3) діяльність з формування речових доказів, здійснювана в передбаченому законом порядку; (4) правова основа;

– обґрунтовано доцільність виокремлення трьох груп умов зберігання речових доказів: (1) умови, які стосуються упакування матеріального об'єкта; (2) умови, яким повинно відповідати місце зберігання матеріального об'єкта та (3) умови, які пов'язані з порядком передачі матеріальних об'єктів на зберігання та їх отримання для використання під час кримінального провадження;

– зроблено висновок про відсутність правової визначеності при вирішенні питання про речові докази у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором і запропоновано шляхи вдосконалення законодавства з метою усунення вказаного недоліку;

– констатовано невідповідність дій, що вчиняються з метою дослідження інформації, яка може міститись у цифровому пристрої, правовому змісту такої слідчої (розшукової) дії, як огляд предмета. З огляду на це, визнано доцільним

застосування в цьому випадку порядку тимчасового доступу до такої інформації шляхом ознайомлення з нею та її копіювання, що може бути здійснено для подолання системи логічного захисту й отримання вказаного доступу з використанням спеціальних знань.

Удосконалено:

– доктринальне визначення поняття речовий доказ, під яким пропонується розуміти матеріальний об'єкт, отриманий у встановленому законом порядку, який за своїми об'єктивно сформованими ознаками та/або внутрішніми властивостями, місцем, часом виявлення може сприяти встановленню наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню;

– теоретичні положення щодо систематизації ознак речових доказів у кримінальному провадженні, які, з урахуванням їх сутнісних елементів, доцільно поділити на три групи: (1) змістовні (інформаційні), до яких слід віднести: а) об'єктивність, б) наявність зв'язку з обставинами, що мають значення для кримінального провадження, в) доступність для безпосереднього сприйняття змісту речових доказів, г) невербальність; (2) формально-матеріальні, серед яких виокремлюються: а) матеріальність, б) незамінність; (3) формально-процесуальні, а саме: а) комплексність, б) визначеність;

– наукові погляди стосовно виокремлення характерних властивостей цифрових джерел доказової інформації, які обумовлюють їх особливий процесуальний статус, а саме: а) неречовий характер, який пов'язаний з відсутністю константного зв'язку з матеріальним носієм; б) неможливість безпосереднього сприйняття й подальшого дослідження, тобто цифрова інформація повинна бути інтерпретована й перекодована за допомогою спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення; в) можливість дистанційного внесення змін до цифрової інформації та її знищення; г) специфічний порядок збирання, перевірки та оцінки;

– пропозицію щодо закріплення в КПК особливого порядку проведення експертного дослідження матеріальних об'єктів у разі їх можливого знищення або

повного витрачання під час експертизи шляхом залучення комісії експертів сторонами кримінального провадження і слідчим суддею;

– поняття зберігання речових доказів, під яким слід розуміти діяльність, яка сприяє формуванню речових доказів, полягає у вжитті заходів, спрямованих на збереження матеріального носія, його доказових ознак та/або внутрішніх властивостей з метою попередження їх втрати, пошкодження, зміни, спотворення тощо, і яка забезпечує можливість їх використання в доказуванні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження.

Набули подальшого розвитку:

– наукові підходи до характеристики сутнісних елементів поняття «речовий доказ» у кримінальному провадженні, до яких пропонується відносити: (1) зміст, яким є властивості, ознаки матеріального об'єкта, що набувають значення фактичних даних у розумінні ч. 1 ст. 84 КПК; (2) матеріальну форму, представлену конкретним матеріальним об'єктом – носієм цих фактичних даних; (3) процесуальну форму як сукупність процесуальних дій, спрямованих на виявлення й фіксацію матеріальних об'єктів як речових доказів, і процесуальних актів, які їх закріплюють;

– аргументи на підтвердження необхідності поширення можливості депонування (від лат. *depono* – «класти», «зберігати») доказів на речові докази на стадії досудового розслідування;

– доводи на підтримку доктринальної позиції, відповідно до якої недотримання правил упакування і зберігання речових доказів не тягне за собою визнання таких матеріальних об'єктів очевидно недопустимими доказами, а суд має враховувати суттєвість допущеного порушення та його вплив на достовірність відповідного речового доказу.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані: (а) у науково-дослідницькій сфері – для подальшого дослідження речових доказів у кримінальному провадженні; (б) у законотворчій діяльності – у процесі вдосконалення норм чинного КПК; (в) у правозастосовній діяльності – для удосконалення практики

застосування законодавства, що регламентує процесуальний механізм формування речових доказів у кримінальному провадженні; (г) у навчально-методичному процесі – під час викладання курсів «Кримінальний процес», «Теорія та практика кримінального процесуального доказування», інших навчальних дисциплін, підготовки підручників, науково-практичних посібників і методичних рекомендацій; д) у науковій роботі студентів та аспірантів – при дослідженні проблематики речових доказів у кримінальному провадженні. Результати цього дослідження впроваджені в навчальну діяльність Національної академії внутрішніх справ (акт впровадження від 22 червня 2017 р.) та Інституту права імені Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (акт впровадження від 31 травня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Основні положення й висновки дисертації доповідалися автором і були предметом обговорення на всеукраїнських і міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (м. Кишинев, Республіка Молдова, 27-28 березня 2015 р.); «Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства» (м. Київ, 10-11 квітня 2015 р.); «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 16 квітня 2015 р.); «Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників» (м. Харків, 20 травня 2015 р.); «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 5-6 червня 2015 р.); «Юриспруденція і практика: проблеми сучасного процесу європейської інтеграції» (м. Братислава, Словацька Республіка, 27-28 листопада 2015 р.); «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р.); «Інформаційне та науково-методологічне забезпечення досудового розслідування й судового провадження: матеріали круглого столу» (м. Запоріжжя, 21 квітня 2016 р.); «Противодействие преступности: криминологические, уголовно-правовые и

уголовно-процессуальные аспекты» (м. Брест, Республика Беларусь, 23 березня 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації визначається предметом, метою й завданнями дослідження, складається зі вступу, 2-х розділів, що містять 7 підрозділів і 7 пунктів, з висновків і списку використаних джерел (310 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 249 сторінок, з яких основного тексту – 194 сторінки, список використаних джерел охоплює 32 сторінки, додатки – 23 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

1.1. Поняття речових доказів у кримінальному провадженні

Становлення поняття речових доказів у кримінальному судочинстві пройшло довгий шлях, еволюціонувавши у своєму розумінні від обмеженої групи предметів – поличного як викраденого майна за часів Київської Русі – до величезного кола об'єктів, які можуть бути виявлені та досліджені за сучасного рівня науково-технічного розвитку [147]. При цьому, за твердженням О. І. Дикунова, термін «речовий доказ» з'явився в юридичній науці, поліцейській та судовій практиці одночасно з терміном «доказ» та означав одне з найважливіших джерел розшукової та доказової інформації, що використовуються для розслідування злочинів та судового розгляду кримінальних та цивільних справ [73, с. 17].

Відправною точкою для ґрунтовного дослідження теоретичних аспектів поняття речового доказу повинна бути позиція законодавця, закріплена в КПК. Тому вважаємо за потрібне зупинитися на аналізі легально визначеної дефініції. Звернемо увагу, що у ч. 1 ст. 98 КПК для розкриття змісту поняття цього процесуального джерела доказів використовується казуїстичний спосіб (шляхом перелічення матеріальних об'єктів, що містять відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження). Отже, законодавець конкретизує об'єкти, які можуть бути залучені як речові докази в кримінальному провадженні:

- 1) матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення;
- 2) матеріальні об'єкти, які зберегли на собі його сліди;
- 3) матеріальні об'єкти, які містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження;
- 4) предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій;
- 5) гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або

отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Таке визначення, на думку Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського, найбільше орієнтує практичних працівників органів досудового розслідування на виявлення і використання об'єктів матеріального світу як речових доказів. Учені також справедливо звертають увагу на те, що з тексту закону чітко простежується відсутність прагнення законодавця дати вичерпний перелік предметів, які можуть бути речовими доказами. У законі лише названі ознаки, за наявності хоча б однієї з яких об'єкти матеріального світу визнаються цим процесуальним джерелом доказів. Такий підхід, на їх думку, є слушним, оскільки неможливо передбачити всі об'єкти, які можуть виступати речовими доказами у конкретних кримінальних справах [59, с. 210].

Утім, деякі вчені звертають увагу на недоліки такого визначення поняття «речові докази». Погоджуючись з неперспективністю розширення видів речових доказів та неможливістю передбачити в дефініції вичерпний перелік їх класифікаційних груп, О. Є. Головкін критикує казуїстичний підхід до розкриття поняття цього процесуального джерела доказів, та вказує, що подібне формулювання є еkleктичним, оскільки в ньому переплітаються ознаки речових доказів та вказівка на їх невичерпний перелік [52, с.18, 20]. Ми схилиємося більше погодитися з думкою Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського, що поєднання в одному визначенні конкретних ознак речового доказу (матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення; зберегли на собі його сліди; предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій; гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення) та загальної ознаки спрямовує правоохоронців на збирання матеріальних об'єктів як речових доказів [59, с. 210].

Аналіз легальної дефініції речових доказів буде неповним без порівняння з аналогічними кримінальними процесуальними нормами інших країн. Так, співставлення законодавчого визначення категорії «речові докази» у

кримінальному процесуальному законодавстві країн пострадянського простору (КПК Білорусі, КПК Грузії, КПК Казахстану, КПК Латвії, КПК Литви, КПК Молдови тощо) свідчить про домінування казуїстичного способу їх визначення шляхом перерахування груп об'єктів, які можуть бути речовими доказами. До таких груп традиційно належать: 1) знаряддя вчинення злочину (кримінального правопорушення, злочинного діяння). Водночас у КПК Литви [85], крім знарядь, називаються також засоби вчинення злочину; 2) об'єкти (предмети), які зберегли на собі сліди злочину; 3) об'єкти злочинних дій (суспільно небезпечного посягання); 4) гроші та цінності, причому лише у вітчизняному КПК є уточнення щодо їх набуття кримінально протиправним шляхом; 5) інші предмети (предмети і документи), що можуть бути засобом розкриття злочину і виявлення винних або спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності чи будь-яким іншим способом містять відомості про факти та використовуються в доказуванні [135].

Відзначимо, що в КПК Латвії [236] в дефініції поняття «речові докази», закріпленій у ст. 134, йдеться лише про знаряддя вчинення злочину, об'єкти, що зберегли на собі його сліди, та інші предмети, що будь-яким іншим способом використовуються в доказуванні.

Поняття «речові докази» за КПК Грузії [237] має суттєві відмінності: по-перше, дефініція закріплена у тезаурусі (ст. 3); по-друге, визначення поняття «речові докази» має теоретичний, а не казуїстичний характер, оскільки, речовими доказами визнаються предмети, документи, речовини та інші об'єкти, які за своїм походженням, місцем та часом виявлення, властивостями, ознаками, слідами, які залишилися на них, пов'язані з фактичними обставинами кримінальної справи і можуть бути використані для виявлення злочину, встановлення винної особи або спростування чи підтвердження обвинувачення. Зазначимо, що наведена дефініція сформульована шляхом вказівки на дві ознаки речових доказів: характер зв'язку із подією кримінального правопорушення та значення для встановлення обставин, що входять у предмет доказування [140].

Доповнимо аналіз дефініції «речові докази», звернувшись до визначення цього поняття в західноєвропейських державах. Одним із загальних принципів французького доказового права є принцип свободи доказів (*liberté de la preuve*), сформульований у ч. 1 ст. 427 КПК Франції [305], в якій йдеться про те, що наявність злочинних діянь може бути встановлена будь-яким видом доказів, за винятком передбачених законом випадків. Кримінально-процесуальний закон не містить вичерпного переліку видів доказів, які можуть бути використані під час доказування. Крім того, у кримінальному процесуальному законодавстві Франції немає окремої дефініції терміна «речові докази». Водночас, у доктрині французького кримінального процесу прийнято виокремлювати як речові докази уліки (*indices*) та матеріальні констатації (*constatations matérielles*) [63, с. 318-319]. Це джерело доказів є по суті збірним поняттям, до того ж французький законодавець не проводить межі між уліками та матеріальними констатаціями, відносячи до обох цих груп, зокрема: результати огляду місця події, освідування різних учасників кримінального процесу, вилучені під час обшуку та виїмки предмети, зразки для порівняльного дослідження, сліди злочину, відбитки пальців тощо [165, с. 112].

Дещо інший підхід у Німеччині. Під речовими доказами в німецькому кримінальному процесі розуміються об'єкти огляду та документи. При цьому, об'єктами огляду можуть бути всі речі, а також живі особи, трупи. Огляд може проводитися за допомогою будь-якого органу чуття: зору (огляд місця події, місцеположення трупа, рани, відбитки пальців, слідів ніг), слуху (шуми музичної апаратури, дискотек, які порушують спокій), нюху (запах зіпсованих продуктів харчування), дотику (заточеність леза ножа) [165, с. 104].

У доказовому праві Англії та Сполучених Штатів Америки для позначення об'єктів, які традиційно асоціюються з речовими доказами, у різних актах і прецедентах як взаємозамінні використовуються такі поняття: «*real evidence*» («реальні докази»), «*material evidence*» («матеріальні докази»), «*physical evidence*» («фізичні докази»). При цьому в законодавчих актах немає дефініції жодного з цих понять, а питання про те, чи буде певний об'єкт реальним (речовим) доказом,

вирішується в кожному конкретному випадку [139, с. 159]. Реальним доказом в країнах англо-американської правової системи може бути будь-яка фізична матерія, досліджуючи яку члени суду та присяжні можуть зробити висновки у справі на основі своїх п'яти відчуттів: ніж або вогнепальна зброя, документ, аудіокасети, відеокасети або DVD-диск, фотокартка тощо [307].

Реальними доказами, як підкреслює видатний англійський професор Колін Таппер, є предмети, люди, місця та обставини, які суд може самостійно дослідити і на основі яких може зробити певні умовиводи. До реальних, на думку науковця, належать матеріальні об'єкти, зовнішній вигляд людини, манера поведінки (поведінка) свідка, огляд та його результати, записи (письмові, звукові, відео тощо) [309]. Крім традиційних для нашого законодавства об'єктів, що можуть бути визнані речовими доказами, до реальних доказів американський юрист Вінсент ДіКарло відносить місце події (зокрема, місце автомобільної аварії) [306].

Таким чином, у західних країнах, а особливо це стосується країн загальної системи права, відсутнє законодавче закріплення визначення поняття «речові докази». Найчастіше дефініція формулюється в доктринальних дослідженнях шляхом великого переліку об'єктів, що можуть бути безпосередньо сприйняті учасниками судового засідання із застосування органів чуття. Аналізуючи наведені вище погляди західних процесуалістів, можна зробити висновок, що коло об'єктів, що можуть бути визнані реальними (речовими) доказами в країнах системи загального права, значно ширше, ніж в Україні та інших державах пострадянського простору.

У рамках нашої роботи звичайно не можна обмежуватися лише аналізом існуючих законодавчих дефініцій поняття «речові докази». Тематика роботи ставить перед нами наукове завдання, яке полягає у формулюванні власного визначення поняття, оскільки воно є формою думки, в якій узагальнено внутрішні, найсуттєвіші ознаки предмета чи процесу, зафіксовано закономірні зв'язки і відносини [67, с. 270].

Вирішення цього завдання буде, на наш погляд, неповним і неможливим без аналізу доктринальних дефініцій цього поняття. Не прагнучи навести всі існуючі

в науці точки зору щодо поняття «речові докази», відзначимо їх схожість і наявність у них загальних рис, що мають сутнісний характер і тому логічно включаються науковцями до формулювання дефініції.

Зокрема, окремі вчені пропонують визначення, у яких головний акцент робиться на вказівці на зв'язок предметів з обставинами, що підлягають доказуванню, та процедурі їх залучення. Так, В.Д. Арсен'єв вказує, що речові докази є отриманими в установленому законом порядку предметами, що знаходяться у зв'язку із фактами, які підлягають доказуванню, а також є засобами встановлення таких фактів [4, с. 4]. Подібна дефініція запропонована М. О. Селівановим, на думку якого речовими доказами є предмети, які через свій зв'язок з подією злочину та обставинами, що мають бути встановленими, сприяють попередньому розслідуванню та правильному вирішенню справи в суді, та залучені до справи як такі спеціальним документом [210, с. 11]. Такого ж підходу дотримується і Ф. Н. Фаткуллін [273, с. 143]. Іншу думку висловлює М. О. Чельцов, вказуючи на речові докази як матеріальні сліди злочину [286, с. 186].

Речовими доказами в кримінальному провадженні, як зазначає М. М. Єгоров, можуть бути різноманітні за походженням та матеріальному втіленню об'єкти, які об'єктивно пов'язані з фактами, що мають значення для розслідування кримінального провадження, пройшли всі рівні процесуального оформлення, визначені законом, порядок зберігання та доля яких залежать від їх властивостей, вимог закону та значення не лише для розслідування, але й для практики боротьби зі злочинністю [78, с. 30-31]. Таке визначення, як видається, охоплює найбільш значущі ознаки речових доказів, однак є занадто обтяженим.

Розуміння речового доказу як діалектичної єдності форми і змісту, де формою виступає об'єкт матеріального світу, що володіє специфічними властивостями, а змістом є інформація певного роду, що виникла у зв'язку з розслідуваною подією, пропонує О. О. Рясов [208, с. 28]. Видається, що перевагою такого формулювання є акцент на взаємозв'язку двох елементів речових доказів – змісту та матеріальної форми. Проте, на відміну від

розглянутих вище дефініцій, у цьому визначенні не підкреслюється необхідність дотримання порядку отримання речових доказів, а також їх зв'язок з обставинами, що підлягають доказуванню.

Своє авторське формулювання пропонує Д. В. Давидова, на думку якої, речовими доказами є матеріальні об'єкти, що містять (зовнішньо – зберегли сліди або внутрішньо – належать до певної категорії об'єктів) інформацію, яка має значення для кримінального провадження [64, с. 115]. Відокремлення зовнішніх ознак та внутрішніх властивостей є важливою умовою дослідження природи речових доказів, але, знову ж таки, у цій дефініції немає вказівки на ознаки, зазначені вище.

Врахування існуючих у науці дефініцій, а також відповідних наукових конструкцій у вітчизняному та зарубіжному кримінальному процесуальному законодавстві, дає можливість сформулювати авторське визначення *речового доказу як матеріального об'єкту, отриманого у встановленому законом порядку, який за своїми об'єктивно сформованими ознаками та/або внутрішніми властивостями, місцем, часом виявлення може сприяти встановленню наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.*

Сформульоване визначення поняття «речовий доказ» у кримінальному провадженні дає підстави надалі виокремити та проаналізувати сутнісні елементи цього поняття, а також встановити ознаки речових доказів та надати їм відповідну характеристику. У світлі цього питання зазначимо, що розкриття сутності речових доказів нерозривно пов'язано з аналізом їх змісту та форми. У цьому аспекті доцільно зауважити, що в спеціальній юридичній літературі висловлювалися особливі погляди на це питання. Так, О. О. Ейсман зазначав, що докази розуміються як фактичні дані в сенсі ст. 69 КПК РРФСР, які входять до кримінальної справи у формі показань, висновків, документів, а також як предмети, які залучаються в якості речових доказів. Поняття джерела, носія та факту нероздільно зливається в речовому доказі [299, с. 128-133]. Критикуючи таку позицію, В. Я. Дорохов вказує, що у такому разі відбувається підміна

поняття речового доказу матеріальним предметом (реччю). На його думку, речовим доказом є не предмет, взятий сам по собі, а частина його належних до справи властивостей, станів, виражених у певній формі. При цьому форма речового доказу не тотожна об'єктивній формі предмета – нею є протокол його огляду [77, с. 109-110]. На особливий характер зв'язку між матеріальним об'єктом – речовим доказом і протоколом огляду, в якому описана обстановка його вилучення, вказував і О. О. Ейсман [299, с. 135]. Форма речового доказу, як підкреслюють Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорев та П. С. Елькінд, – це ті процесуальні засоби, які закріплюють фактичні дані, отримані від речового об'єкта: протокол слідчої, судової дії, в якому зафіксовано виявлення речового доказу, протокол його огляду і постанова про приєднання до справи [54, с. 181].

Цілком логічне пояснення цьому дає П. В. Козловський, зауважуючи, що речові докази та інші процесуальні джерела є категоріями різного порядку. Речовий доказ не є різновидом процесуальної форми, а тому його відомості можуть бути залучені в процес доказування лише через інші процесуальні джерела доказів [115, с. 150]. Однак така особливість, на думку В. О. Лазаревої, не дає підстав вважати процедуру слідчої дії формою речового доказу, під якою варто розуміти матеріальний носій фактичних даних, тобто предмет або документ [152, с. 326].

Одночасне оперування у кримінальній процесуальній літературі стосовно речових доказів категоріями «форма» та «процесуальна форма» обумовлює необхідність встановлення їх значення.

Відповідно до філософського енциклопедичного словника, форма – це, передусім, зовнішній обрис (контур), вигляд предмета, зовнішнє вираження будь-якого змісту [279, с. 489]. Форма є способом існування та вираження змісту, внутрішньою організацією змісту [278, с. 621]. На наш погляд, стосовно речових доказів матеріальною формою є безпосередньо матеріальний об'єкт, оскільки саме він виступає носієм властивостей, їх зовнішнім вираженням.

У загальній теорії права під процесуальною формою розуміють сукупність однорідних процедурних вимог, що пред'являються до дій учасників процесу і

спрямовуються на досягнення певного матеріально-правового результату. Іншими словами, процесуальна форма становить собою особливу юридичну конструкцію, яка втілює принципи найбільш доцільної процедури здійснення певних повноважень [169, с. 14]. Конкретизуючи це визначення, В. М. Трофименко зазначає, що кримінальна процесуальна форма являє собою сукупність закріплених законом юридичних процедур, умов і гарантій, які забезпечують вирішення завдань кримінального провадження [233, с. 16].

Інтерпретуючи цю дефініцію у ракурсі встановлення сутності речових доказів, пропонуємо мати на увазі певну сукупність окремих процесуальних дій, спрямованих на виявлення та фіксацію матеріальних об'єктів, а також процесуальних документів, які їх закріплюють. Отже, процесуальна форма речових доказів – це, передусім, фіксування процесу отримання матеріального об'єкта та доказової інформації, яка в ньому міститься. Слід зазначити, що на думку С.О. Ковальчука «процесуальну форму речових доказів складають матеріальний об'єкт, який виступає носієм фактичних даних, та протокол огляду предмета, а у разі процесуального закріплення відомостей про матеріальний об'єкт, його фізичні властивості та зв'язок із подією кримінального правопорушення у протоколі огляду місця події, обшуку, затримання або іншої процесуальної дії – відображення цих відомостей шляхом опису у протоколах вказаних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій» [108, с. 161]. Водночас, на наш погляд, доцільно розмежовувати матеріальну форму речових доказів і їх процесуальну форму.

На думку Ф. Н. Фаткулліна, тільки обидва ці компоненти в сукупності утворюють поняття джерела доказів. Тому, під джерелом судових доказів учений розуміє процесуальну форму, через яку фактичні дані, які визнаються доказами, залучаються до сфери процесуального доказування, та носій (субстрат) цієї фактичної інформації [273, с. 126]. Тричленну структуру доказу (1) носій слідів фактів; 2) фактичні дані, одержані від носія; 3) процесуальна форма закріплення носія і фактичних даних) пропонує А. А. Давлетов [65, с. 23-62]. Цю позицію

підтримуємо також Ю. М. Грошевий, наголошуючи на неможливості відокремлення носія доказової інформації від самого доказу [60, с. 72].

Аргументованою, на наш погляд, є думка О. Є. Головкина, що оскільки речовий доказ – це процесуальне поняття, його зовнішньо стороною є процесуальна форма. Водночас, матеріальною формою фактичних даних є сам матеріальний об'єкт [50, с. 28]. Відомості не можуть існувати без свого носія, який є матеріальною формою існування таких відомостей.

Зважаючи на вищевикладені підходи, вважаємо доцільним виділити такі сутнісні елементи поняття «речовий доказ»:

(1) зміст, яким є властивості, ознаки матеріального об'єкта, що набувають значення фактичних даних у розумінні ч. 1 ст. 84 КПК;

(2) матеріальна форма, яка представлена матеріальним об'єктом – носієм цих фактичних даних;

(3) процесуальна форма, тобто сукупність процесуальних дій, спрямованих на виявлення та фіксацію матеріальних об'єктів як речових доказів, та процесуальних актів, які їх закріплюють [137].

Ознаки. Виділення зазначених сутнісних елементів поняття «речовий доказ» дозволяє розкрити особливості кожного з них через аналіз ознак речових доказів, які у своїй сукупності дають можливість відмежувати їх від інших матеріальних об'єктів. З метою впорядкування подальшого дослідження, екстраполюючи зроблений у роботі умовивід щодо наявності трьох сутнісних елементів, пропонуємо поділити ознаки на три групи,: (1) змістовні (інформаційні); (2) формально-матеріальні; (3) формально-процесуальні.

Змістовні ознаки речових доказів. До цієї групи ознак належать ті, які розкривають інформаційну складову речових доказів – фактичні дані в розумінні ч. 1 ст. 84 КПК.

Матеріальні об'єкти наділені численними фізичними властивостями (вага, розмір, форма, колір, щільність, конфігурація слідів, хімічний склад і т. п.). Але очевидно, що зміст речового доказу можуть представляти далеко не всі з них. У наукових працях, присвячених питанню щодо сутності речових доказів,

поширеними є пропозиції про виокремлення особливостей такої інформації. Зокрема, до змісту цього процесуального джерела доказів належать тільки ті властивості і стани матеріальних об'єктів, які: (1) знаходяться в об'єктивних зв'язках з обставинами, що входять до предмету доказування, (2) невіддільні від матеріальних об'єктів (слідують за ними), і, (3) доступні для безпосереднього сприйняття під час огляду такого об'єкта [77, с. 112;189, с. 17]. Зупинимось детальніше на усіх цих аспектах.

На наш погляд, перша з названих особливостей може бути представлена як дві характерні ознаки речових доказів: 1) об'єктивність та 2) наявність зв'язку з обставинами, що мають значення для кримінального провадження.

1. Ознака об'єктивності, насамперед, може бути розкрита через філософське розуміння слова «об'єктивний», тобто «той, що належить об'єкту або визначається ним. У застосуванні до реальних об'єктів це поняття означає, що предмети, властивості і відносини існують поза і незалежно від суб'єкта» [277].

Виходячи із наведеного значення слова «об'єктивний», на думку К. Б. Калиновського та О. В. Смирнова, сутність ознаки об'єктивності, яка є ключовою для розуміння природи речових доказів, полягає в тому, що інформація, яка міститься в матеріальних носіях та така, що має значення для кримінального провадження, формується аж ніяк не для доведення її до відома органів розслідування і суду, а з будь-якими іншими (іноді прямо протилежними) цілями або взагалі незалежно від волі і бажання людей. Так, наприклад, записка, в якій підозрюваний звертається до інших осіб з проханням приховати викрадене, вплинути на свідків і т. п., є речовим доказом через свій об'єктивний характер відносно кримінальної процесуальної діяльності, бо винна особа не бажала, щоб ця інформація потрапила до правоохоронних органів, а мала намір досягти протилежного результату [218, с. 200].

У речових доказах, на відміну від особистих, доказове значення мають деякі їх фізичні, матеріальні властивості та ознаки, які носять об'єктивний характер і не залежать від індивідуальних особливостей дослідника, від його суб'єктивної думки. Фактичною інформацією, що міститься в речових доказах, є або реальні

властивості безпосередньо самого об'єкта (ознаки ножа, що характеризують його як холодну зброю), або певна, така, що стосується провадження приналежність такого об'єкта (виявлення його на місці події), або матеріальні сліди, які залишилися на ньому та утворилися у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення (підчищення в трудовій книжці, підробка печатки на документі). Все це, на думку Ф. Н. Фаткулліна, реальні факти [273, с. 144].

На цьому зауважують також К. Б. Калиновський та О. В. Смирнов, підкреслюючи, що, наприклад, обставини виникнення або існування, місцезнаходження матеріальних об'єктів, які відповідають критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК, є не чим іншим, як доказовим фактами, які нерозривно пов'язані з відповідними об'єктами. Наприклад, факт виявлення під час обшуку в оселі підозрюваного грошей, що зберігалися в схованці, надає цим грошам значення речових доказів; факт написання особою передсмертної записки перед вчиненням самогубства робить цю записку, залишену на місці події, не просто документом, а документом - речовим доказом тощо. При цьому, самі матеріальні об'єкти іноді можуть безпосередньо і не містити в собі інформації, що має значення для кримінального провадження, – основне значення має їх системний зв'язок з супутніми доказовими фактами [219, с. 201-202].

Звернемо увагу, що в окремих випадках матеріальні об'єкти, що несуть на собі певну важливу для провадження інформацію, все ж таки можуть бути створені цілеспрямовано з метою введення в оману органи досудового розслідування, прокуратури та суду. І може скластися враження, що за таких умов ця ознака не проявляється. Проте, на наш погляд, у цьому разі взагалі неможливо говорити про речовий доказ, оскільки фактичні дані, які в ньому містяться, не будуть наділені властивістю достовірності. Наприклад, у разі штучного нанесення відбитків пальців певної особи на знаряддя вчинення кримінального правопорушення або спеціальне перенесення на місце події речей з ДНК, що належить особі, говорити про належність та достовірність таких матеріальних об'єктів у цьому кримінальному провадженні неможливо.

2. Наявність зв'язку з обставинами, що мають значення для кримінального провадження.

На початку розслідування у кримінальне провадження залучається велика кількість матеріальних об'єктів, які тільки потенційно можуть стати у подальшому речовими доказами. При цьому не всі вони набувають цього статусу, оскільки їх зв'язок з подією кримінального правопорушення не підтверджується [78, с. 23].

Автори колективної праці з теорії доказів конкретизують цей зв'язок тим, що на/в речовому доказі знаходять відображення: (а) ознаки, які характеризують особу учасників події, та знаряддя, які застосовувалися ними; (б) умови, в яких відбувалася подія; (в) зміни, пов'язані з кримінальним правопорушенням; (г) належність певній особі, якщо ця обставина має значення для розслідування; (д) використання учасниками події; (є) виявлення в певному місці або в певний час, якщо це має значення для розслідування [232, с. 638].

Доповнюючи цю систематизацію, М. М. Єгоров вказує, що на/в речовому доказі можуть відображатися не тільки ознаки, які дають інформацію щодо учасників події кримінального правопорушення та знаряддя його вчинення, але й ознаки, які вказують на місце події, механізм кримінального правопорушення та його окремі елементи [78, с. 24]. З цього приводу О. Є. Головкін також зазначає, що відомості, необхідні для встановлення предмету доказування, для речового доказу можуть походити або від фізичних властивостей об'єкта, або обставин його виявлення (в т. ч. місця виявлення матеріального об'єкту), або від самого факту його існування. При чому, справедливим на наш погляд є зауваження, що значення доказу вони набувають, якщо ними встановлюються обставини, які мають значення для кримінального провадження [52, с. 29]. Тому зв'язок події з відомостями про неї не можна обмежувати тільки причинно-наслідковим зв'язком. Це також можуть бути просторово-часовий зв'язок, зв'язок умови з обумовленим тощо [52, с. 32].

Зв'язок з подією кримінального правопорушення як характерна ознака речових доказів виділяється також М. О. Селівановим. Крім того, він уточнює, що

повинен враховуватися зв'язок не лише з самим кримінальним правопорушенням, але також з обставинами, що йому передували або наступили після нього, та обставинами, які дають можливість переконатися в невинуватості особи (наприклад, квиток на потяг, що підтверджує алібі особи), тобто так званими «негативними обставинами» [210, с. 10]. Видається, що така конкретизація є слушною та заслуговує на підтримку. Як влучно зазначає В.О. Коновалова, сліди та речові докази в мисленнєвій моделі події злочину відіграють роль фрагментів цієї події [120, С. 30].

Із розглядуваної ознаки логічно випливає здатність відомостей, що є змістом речового доказу, сприяти встановленню обставин, які входять до предмету доказування. У світлі цього зауважимо, що доцільніше вести мову про обставини, які мають значення для кримінального провадження. Дійсно, речові докази переважно не пов'язані безпосередньо з обставинами, що підлягають доказуванню, а вказують на різні проміжні факти, за допомогою яких, при певній їх сукупності, може бути встановлений шуканий факт (будь-який з елементів предмета доказування) [156, с. 31-32]. Саме на таке широке розуміння орієнтує нас зміст ст. 85 КПК, у якому розкривається сутність такої властивості доказів, як належність.

Оцінюючи значення цієї ознаки для розкриття особливої природи речових доказів, не можна оминати увагою те, що зв'язок з обставинами, що мають значення для кримінального провадження, властивий не лише речовим доказам, але й іншим процесуальним джерелам [78, с. 24; 208, с. 32]. Тому, на нашу думку, необхідною є конкретизація інформації, яка становить зміст речових доказів та може сприяти встановленню наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, шляхом вказівки на об'єктивно сформовані ознаки та/або внутрішні властивості матеріального об'єкта, місце, час його виявлення.

3. Доступність для безпосереднього сприйняття змісту речових доказів.

До змісту речового доказу, як пише В. Я. Дорохов, належать лише ті властивості та стани об'єкта, які можуть бути безпосередньо сприйняті слідчими,

суддями, іншими учасниками процесу і зафіксовані в протоколі його огляду [77, с. 112]. Інші властивості і стани матеріального носія, що не піддаються такому безпосередньому сприйняттю, утворюють, на думку Г. Ф. Горського, Л. Д. Кокорева та П. С. Елькінд, зміст інших процесуальних джерел доказів. Так, наприклад, у їх колективній праці зазначається, що до змісту речового доказу може належати виявлені на предметі плями, схожої на слід крові; інші фактичні дані, пов'язані з цим предметом, наприклад його приналежність певній особі, те що пляма на ньому - це слід крові і т. п. - можуть бути отримані через інші процесуальні джерела доказів (показання свідка, висновок експерта тощо) [54, с. 181-182].

Виходячи з такого підходу, змістом речового доказу будуть матеріальні, фізичні властивості, які безпосередньо сприймаються: розмір, геометрична форма, характер матеріалу, сліди на поверхні, колір, запах та інші подібні ознаки і стану, властиві матеріального об'єкту. Допущення можливості огляду предмета у відриві від обстановки, умов його виявлення свідчить, на думку В. Я. Дорохова, про те, що тільки названі вище властивості відносяться законом до змісту речового доказу [77, с. 112]. Отже, науковець заперечує визнання доказових фактів (час і місце виявлення матеріального об'єкта, його положення щодо інших предметів у момент огляду місця події, приміщення або місцевості, обшуку тощо) змістом речових доказів.

Водночас, коли речове джерело використано для дачі експертного висновку, на думку Ф. Н. Фаткулліна, його самостійне доказове значення не втрачається: цей об'єкт може досліджуватися як для перевірки висновку експерта, так і для з'ясування інших обставин, що мають значення у кримінальному провадженні [273, с. 147]. Так, якщо окремі ознаки та властивості матеріального об'єкта можуть бути доступними для сприйняття виключно із застосуванням спеціальної техніки (наприклад, хімічний склад речовини, невидимий потожировий слід тощо), з метою їх виявлення слідчий може звернутися за допомогою експерта. Але висновок експерта не позбавляє матеріальний об'єкт властивості речового доказу та не наділяє його такою властивістю [52, с. 33-34]. Такий висновок

використовується для перевірки та оцінки матеріального об'єкта як речового доказу з погляду його належності.

У криміналістичній літературі звертається увага на відмінність між зовнішніми ознаками об'єктів та їх внутрішніми властивостями (якостями). Зокрема, ознаки характеризують зовнішню будову предмета, його просторові границі, геометричну форму, розмір, об'єм, рельєф поверхні, розташування та співвідношення частин, сторін, кутів, точок, борозенок, валиків, заглиблень та опуклостей. Водночас, властивості характеризують внутрішні якості об'єктів - фізичну природу та агрегатний стан: твердість, сипкість, текучість, теплопровідність тощо. Властивості всіх частин цілого однакові і при поділі його зберігаються у всіх утворених частинах [128, с. 33]. Очевидно, що внутрішні властивості матеріального об'єкта не можуть бути доступними для безпосереднього сприйняття¹. Утім, це не означає, що в цьому випадку об'єкт не може бути визнаний речовим доказом. Тому, видається, що з постійним науково-технічним розвитком ознака безпосередності сприйняття відомостей, що містяться в речових доказах, все більше втрачає своє значення як визначальна характеристика цього процесуального джерела доказів. Крім того, документи також можуть бути безпосередньо сприйняті учасниками кримінального провадження.

4. У науковій літературі, крім розглянутих вище змістовних ознак, виділяють також *характер інформації (відомостей), що містяться в речовому доказі, та спосіб її формування та збереження* [178, с. 98-99; 208, с. 35-40].

Звертаючи увагу на різницю між відображенням як специфічною властивістю високоорганізованих систем – живих організмів – та «елементарним відображенням», яке має місце в неживій природі на рівні механічної, хімічної тощо взаємодії, О. О. Ейсман зазначає, що речовим доказом є предмет, який несе елементарне відображення («потенціали інформації») тих подій, фактів, явищ, під час яких цей предмет брав безпосередню участь [299, с. 143-144]. Тому не опис, а

¹ Зауважимо, що такий поділ на зовнішні ознаки та внутрішні властивості відіграє важливе значення для аналізу можливості відділення відомостей від їх матеріального носія, а отже й можливості використання у провадженні похідних речових доказів. Але це питання буде розглянуто у підрозділі 1.3.

безпосереднє матеріальне відображення ознак події є сутністю речового доказу [232, с. 634].

У речових доказах інформація міститься в некодованому, у своєму, так би мовити, природному вигляді і сприймається наочно (наприклад, що кінчик ножа відламаний). Але це в найпростіших випадках. Внутрішні властивості речових доказів, як підкреслювалося вище (наприклад, хімічний склад наркотичних засобів) недоступні простому візуальному спостереженню і вимагають більш поглибленого дослідження та інтерпретації з використанням відповідних спеціальних знань. Особисті докази (за рідкісним винятком) такої інтерпретації не потребують, їх зміст зрозумілий практично кожному, хто володіє мовою, якою така інформація зафіксована [178, с. 98-99].

Невербальність (безсловесність) інформації, що міститься в речових доказах, та невербальний (неописовий) спосіб її виникнення, збереження та передачі як головні ознаки досліджуваного нами процесуального джерела доказів виділяє також О. О. Рясов [208, с. 35-40]. Утім, на нашу думку, справедливим є зауваження про те, що ця ознака не може вважатися універсальною, оскільки, дійсно, документ з ознаками інтелектуальної підробки містить доказову інформацію саме в знаковій (кодованій) системі і для такого документа доказове значення буде мати як його форма, так і зміст [219, с. 201].

Виходячи з цього, на наш погляд, доцільно розглядати цю ознаку як таку, що характеризує речовий доказ, лише в сукупності з іншими ознаками.

Формально-матеріальні ознаки речових доказів.

1. *Матеріальність*². Носіями інформації у випадку з речовими доказами виступають не люди, а речові об'єкти, від яких походять відомості про факти, які мають значення для кримінального провадження [54, с. 179].

Утім, слушно зазначає О. О. Рясов, що матеріальність, речовий характер об'єкта зазвичай розуміють як те, що він має чітку матеріально фіксовану

² Розуміння сутності цієї ознаки виходить з лексичного значення слова «матеріальний – той, що стосується до матерії; який існує незалежно від свідомості; протилежне духовний; який має відчутну форму; речовий, предметний». Див.: Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. С. 385.

структуру. Дійсно, основна маса речових доказів мають чітку просторово-часову локалізацію. Однак багато об'єктів, що вилучаються як речові докази, не мають такої структури і знаходяться в природі в різному агрегатному стані (гази, рідини, сипучі речовини). Проте, це зовсім не означає, що речові докази не мають ознаку матеріальності [208, с. 24-25]. Вони все одно є матерією, існуючи поза свідомості особи.

Однак не можна не погодитися з М. М. Єгоровим, що ця ознака не є визначальною [78, с. 16]. Речовий характер властивий не лише речовим доказам, але й документам, зразкам для порівняльного дослідження тощо. Висновок експерта також об'єктивується в форму матеріального об'єкта. Але у визначенні речових доказів вказівка на матеріальний об'єкт обов'язково повинна бути, оскільки цим підкреслюється наявність одного з трьох елементів цього процесуального джерела доказів – матеріальну форму.

Зауважимо, що тіло живої людини та труп також належать до матеріального світу. Більше того, для них характерними є і проаналізовані вище змістовні ознаки речових доказів. Тому зрозумілими є складності, які виникають при вирішенні питання про належність або неналежність деяких матеріальних об'єктів (жива людина, труп, обстановка місця події, макрооб'єкти) до цього процесуального джерела доказів. Позиції вчених з цього приводу розділилися.

Жива людина або труп, на думку О. О. Ейсмана, не є речовим доказом через те, що вони не можуть бути залучені до кримінального провадження [299, с. 134]. М. О. Селіванов також вважає, що людина, яка несе на собі сліди кримінального правопорушення, не є речовим доказом, але аргументує це тим, що в цьому разі речовими доказами будуть самі сліди [210, с. 10]. І. Кертес, на відміну від більшості радянських учених, вважає, що труп і людина також є речовими доказами [103, с. 25]. З ним погоджується і М. А. Іванов, який підкреслює, що фізична особа визнається речовим доказом, коли мають значення відомості про її зовнішні ознаки, наявність пошкоджень або інших слідів на тілі, в голосі тощо мають значення для кримінального провадження [92, с. 68].

У цілому схилиючись до думки про те, що жива людина та труп не можуть бути визнані речовими доказами, на наш погляд, самі по собі сліди на тілі також не можуть вважатися цим процесуальним джерелом доказів. По-перше, вони не можуть бути безпосередньо вилучені, оскільки не існують окремо від свого носія, а по-друге, ці відомості є змістом інших процесуальних джерел доказів – висновку експерта та/або протоколу освідчування.

Головною якістю, що відрізняє живу людину від тварин і від матеріальних об'єктів є її розумність [208, с. 31-32]. Якщо виходити з цього, то стає зрозумілим, чому в кримінальному процесі є загальнообов'язковим дотримання норм етики при провадженні слідчих (розшукових) дій [213, с. 32].

Матеріальна обстановка (наприклад, у випадку дорожньо-транспортної пригоди або пожежі) є об'єктом безпосереднього дослідження експерта. Тим не менш, така обстановка загалом, на погляд О. О. Ейсмана, за жодних умов не може бути речовим доказом. Сама вона зникає, а реально зберігаються лише відомості про неї, які зафіксовані в протоколі огляду та описовій частині висновку експерта. Також зберігаються окремі деталі, фрагменти, які залучаються до провадження як речові докази [299, с. 134-135].

Переважна більшість учених при вирішенні цих питань на практиці слушно пропонує керуватися критерієм фізичної можливості, зручності та доцільності вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів та можливості застосування до таких об'єктів правил роботи з речовими доказами [178, с. 157-158].

Окремої уваги заслуговує питання про можливість віднесення до речових доказів об'єктів, які є матерією у її філософському розумінні, але не мають предметної, речової форми. Зокрема, М. А. Іванов вказує на те, що знаряддями вчинення злочину можуть бути, наприклад, фізичні поля, випромінювання тощо, а об'єктами злочинного посягання нерідко виступають інформація, теплова та електрична енергія і т. п. [91, с. 26-33]. Видається, що немає підстав не погодитися з вченим у його твердженні. Однак, на наш погляд, цього недостатньо для того, щоб визнавати вказані явища речовими доказами, оскільки

вирішальною, у такому разі, є фізична неможливість вилучення таких об'єктів і подальше поводження з ними як з речовими доказами.

2. *Незамінність.* З нерозривного зв'язку речових доказів з обставинами минулого витікає ознака їх незамінності. Втрата або непоправне пошкодження, включаючи порушення необхідної процесуальної форми, означає неможливість відтворення речового доказу, бо для цього довелося б повернутися в минуле, коли формувався супутній доказовий факт. Копіювання ж речового доказу в тій чи іншій формі (фотографування, виготовлення зліпків, макетів) не може заповнити цієї прогалини, оскільки веде до виникнення іншого, похідного доказу, який має іншу доказову силу. Навпаки, втрата документа може бути заповнена отриманням нового документа, що має таку саму доказову силу [219, с. 201]. Можна створити копію цього процесуального джерела або зліпок сліду, що зберігся на ньому, але не його оригінал або дублікат [273, с. 144].

Однак така позиція була піддана критиці. Зокрема, розглядаючи таку ознаку речових доказів, як незамінність, О. О. Ейсман вказує на її відносність і неоднозначність. Науковець не заперечує можливості, наприклад, проведення повторного допиту, але при цьому, якщо особа, яка давала показання, померла, то повторно вона не може надати цю інформацію. Зрозуміло, що матеріальний об'єкт не може бути замінений повністю, у всіх деталях, проте, на думку ученого, така заміна і не потрібна, оскільки, зокрема, слід в натурі цілком задовільно замінюється гіпсовим зліпком [299, с. 145].

Будь-який доказ (речовий, показання тощо) характеризується властивою тільки йому індивідуальністю; отримати повністю тотожну інформацію з різних джерел доказів неможливо. У цьому сенсі, як підкреслюють окремі науковці, будь-який доказ незамінний. Наскільки ж втрату одного доказу можна заповнити за рахунок інших доказів - залежить від обставин конкретного кримінального провадження. Тому, на думку Г. Ф. Горського, Л. Д. Кокорева та П. С. Елькінд, навряд чи варто виділяти унікальність і незамінність одних доказів в порівнянні з іншими [54, с. 180]. Зважаючи на це, погоджуємося з думкою М. М. Єгорова, що незамінність не може визнаватися сутнісною ознакою речових доказів, оскільки за

певних умов може бути властива усім процесуальним джерелам доказів [78, с. 25]. Однак у сукупності з іншими ознаками вона дає можливість відокремити речові докази від інших подібних явищ.

Формально-процесуальні ознаки речових доказів³.

1. *Комплексність.* Процес формування речового доказу ділиться на позапроцесуальну та процесуальну стадії, яким відповідають, з одного боку, утворення матеріальних слідів, ознак та станів речі, предмета, та з іншого – їх сприйняття та фіксація у процесуальних документах [77, с. 110]. Н. В. Сибільова виокремлює зовнішні та внутрішні умови формування доказів. Останні полягають у тому, що об'єктивні властивості повинні бути закріплені уповноваженими на те органами та особами відповідно до вимог норм кримінального процесуального права [213, с. 16-17]. Матеріальні об'єкти набувають статусу джерела доказів тільки за умови, що вони вилучені або представлені, детально оглянуті і залучені до провадження в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством. Ця ознака, як підкреслює Ф. Н. Фаткуллін, є характерною саме для речових джерел доказів [273, с. 144].

Подія кримінального правопорушення залишає зміни у свідомості людей (ідеальні сліди) або на матеріальних об'єктах (матеріальні сліди). У подальшому вони сприймаються та процесуально закріплюються особами, які здійснюють розслідування. І тому, підкреслює М. М. Єгоров, якщо не виокремлювати ознаки, які характеризують процесуальне оформлення матеріальних об'єктів як речових доказів, то відмежувати це процесуальне джерело від інших об'єктів, які мають матеріальну форму втілення (матеріальний носій доказової інформації), буде доволі складно [78, с. 16].

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, ніби вирвані з контексту тієї обстановки, в якій вони знаходилися. Це звужує обсяг інформації, яка може бути сприйнята при безпосередньому спогляданні такого об'єкта – зокрема, йдеться про місце, час, умови його вилучення, його розташування в обстановці загалом.

³ Детально питання про виявлення, вилучення та процесуальне оформлення матеріальних об'єктів як речових доказів (в т.ч. їх оформлення) буде розглянуто у підрозділі 2.2

Через це, як зауважує О. О. Ейсман, речовий доказ залучається до матеріалів кримінального провадження в обов'язковому супроводженні повідомлень про ці обставини, які зафіксовані в протоколі огляду місця події [299, с. 131]. На особливий зв'язок речового доказу з протоколом, але з протоколом огляду предмета, звертає увагу В. Я. Дорохов. Цей процесуальний документ, на його думку, є таким, що не має самостійного змісту, і тому взагалі повинен бути виділений з числа протоколів слідчих і судових дій, що утворюють інше процесуальне джерело доказів – документ (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК). Протокол огляду предмета, на думку дослідника – це форма речового доказу, що виражає його зміст [77, с. 111].

За визначенням С. А. Шейфера, речовий доказ – це предмет, який є первинним джерелом інформації, що об'єднує у собі її носія (сам предмет) та відомості, які мають значення для провадження (його ознаки – форму, розмір, зміни тощо). Водночас, учений наголошує, що такий предмет стане доказом лише за умови, що його належність буде встановлена шляхом проведення слідчої дії – огляду з виявленням ознак предмета та його місцезнаходження, а також закріплення цих обставин шляхом складання протоколу та застосування інших способів фіксації. Тобто, речовий доказ формується суб'єктом доказування шляхом перетворення «речової» інформації в іншу форму (опис у протоколі, фотографування тощо) [290, с. 34-35]. Необхідність перетворення будь-якої інформації, що має значення для доказування у вербальну форму, на думку О. В. Победкіна, є обов'язковою умовою забезпечення допустимості для невербальних слідів [185, с. 57].

На наш погляд, комплексний характер процесуальної форми речових доказів проявляється як раз у тому, що на відміну від інших процесуальних джерел доказів, їх формування у кримінальному провадженні завжди супроводжується складанням цілого комплексу процесуальних документів, перелік яких залежно від конкретного способу отримання буде проаналізований нами у підрозділі 2.2 (див. також Додаток Б).

2. *Визначеність.* Доповнюючи попередню ознаку, варто відзначити, що зазначені процесуальні документи повинні максимально повно характеризувати процес отримання матеріального об'єкта та його залучення до матеріалів кримінального провадження. При цьому інформація про речовий доказ у цих процесуальних документах має носити максимально деталізований, вичерпний характер, із конкретним зазначенням усіх індивідуалізуючих ознак та властивостей матеріального носія, що робить їх доступними для спостереження учасниками кримінального провадження, розкриваючи зміст речового доказу.

1.2. Співвідношення речових доказів з іншими матеріальними об'єктами

Більш ґрунтовне дослідження ознак речових доказів, розглянутих у підрозділі 1.1, передбачає необхідність встановлення співвідношення цього процесуального джерела доказів з іншими матеріальними об'єктами, що мають з ними деякі спільні ознаки. Порівняння та відмежування двох явищ завжди вимагає обрання певних критеріїв. Видається, що в якості останніх можна застосовувати: 1) спосіб збереження й передачі фактичних даних; 2) характер інформації, що складає зміст матеріального об'єкта; 3) заміність/ незаміність носія фактичних даних; 4) безпосередність/ опосередкованість дослідження матеріального об'єкта; 5) момент формування доказової інформації. Крім того, в деяких випадках за основу для порівняння будуть братися характерні властивості того матеріального об'єкта, що співвідноситься з речовим доказом.

1.2.1. Співвідношення речових доказів і цифрових джерел доказової інформації

Широке використання цифрової техніки як у повсякденному житті, так і у правоохоронній діяльності, ставить на порядок денний питання про використання цифрових носіїв інформації в доказуванні у кримінальному провадженні. У цьому контексті важливе значення для нас має виявлення їх особливостей та порівняння із характерними ознаками речових доказів.

Основні властивості будь-якого поняття, зазвичай, повинні відображатися у його визначенні. Аналіз спеціальної юридичної літератури дозволяє зробити висновок, що вчені у своїх дослідженнях оперують різним понятійно-категоріальним апаратом. Так, досить часто використовується термін «комп'ютерна інформація», під якою в узагальненому виді розуміються фактичні дані (відомості), які створюються апаратними або програмними засобами фіксації, обробки та передачі інформації, а також набір програм (команд), які призначені для використання в ЕОМ або для керування нею та які знаходяться в ЕОМ, їх системі або мережі на машинному носії [92, с. 165-166]. Поряд з цим можна зустріти і термін «цифрова інформація», яку визначають як інформацію у вигляді дискретних сигналів будь-якої фізичної природи, що зафіксована на машинних носіях, зміст та/або властивості якої встановлюють наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні [92, с. 181]. Важливо розуміти, що розглядувана інформація може створюватися, передаватися, зберігатися тощо не лише за допомогою комп'ютерної техніки (під якою традиційно мають на увазі, наприклад, системний блок, монітор, клавіатуру, ноутбук та їх складові частини), але й з використанням іншої апаратури (диктофони, цифрові фотоапарати, відеокамери, смартфони та ін.).

Таким чином, комп'ютерну інформацію слід розглядати як частину всієї сукупності цифрової інформації. Водночас, виходячи із положень ч. 1 та ч. 2 ст. 84 КПК та мети цього дослідження більш доцільним, на наш погляд, видається використання категорії «цифрові джерела доказової інформації». Це дозволить порівнювати явища одного порядку, оскільки мова йде саме про процесуальні джерела доказів, а не безпосередньо докази як фактичні дані. І саме останню категорію нами пропонується вживати для узагальнення всього масиву об'єктів, які охоплюються цим поняттям.

О.І. Котляревський, Д.М. Киценко пропонують використовувати поняття «електронні докази», під якими вони розуміють сукупність інформації, яка зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах [124]. Зауважимо, що в науковому юридичному обігу

зустрічаються і такі поняття, як «комп'ютерні докази», «комп'ютерні об'єкти» та ін. Утім, їх дефініції суттєво не відрізняються від визначення «цифрових доказів».

Категорія «цифрові джерела доказової інформації» об'єднує комп'ютерні програми (програмне забезпечення), електронні файли, мультимедіа-файли тощо, джерелом яких, а отже і формою існування, виступають засоби цифрової техніки – машинні носії, до яких належать оперативні запам'ятовуючі пристрої, постійні запам'ятовуючі пристрої, накопичувачі на жорстких магнітних дисках (вінчестери, дискети), переносні машинні носії (оптичні носії, флеш-карти, карти Micro SD), NAS-системи тощо [142].

Особливої уваги заслуговує питання про місце цифрових джерел доказової інформації стосовно речових доказів у системі процесуальних джерел доказів вітчизняного кримінального процесу. Позиції вчених з цього приводу різняться. Спробуємо виділити основні доктринальні підходи до вирішення цього питання.

Серед прихильників першого підходу зазначимо науковців, які не вбачають за необхідне протиставляти цифрову інформацію та речові докази. Зокрема, О. Г. Григор'єв бачить можливим існування цифрової інформації та її носіїв лише в рамках речових доказів і документів [55, с. 98]. Подібного погляду дотримується й М. М. Єгоров, який вважає, що зазначені вище об'єкти можуть мати статус як речових доказів, так і документів. Але у випадку виникнення конкуренції перевагу треба надавати саме речовим доказам [78, с. 19].

Як один з різновидів окремої групи речових доказів пропонує розглядати комп'ютерні об'єкти А.С. Білоусов. При цьому таку специфіку він пояснює особливою сферою використання, а саме з метою створення, обробки, накопичення чи передачі інформації в її електронному вигляді [11, с. 14].

Представниками другого підходу є вчені, на думку яких цифрова інформація та її носії за своєю природою більше тяжіють до документів. Так, наприклад, С. В. Васильєв та Л. М. Ніколенко, розглядаючи деякі об'єкти, які, на нашу думку, можуть належати до цифрової інформації (а саме: відео-, аудіозаписи та кіноматеріали), вказують на те, що не існує жодної необхідності виділяти їх як самостійне процесуальне джерело доказів. Науковці аргументують свою позицію

тим, що попри матеріальність таких об'єктів-носіїв (яка властива речовим доказам), доказове значення має саме зафіксована на них інформація, а не фізичні властивості самих носіїв. Крім того, для їх відтворення в суді необхідним є застосування спеціальних технічних засобів [18, с. 113].

Опонуючи попереднім дослідникам, представники третього підходу вважають доцільним виокремлення цифрових доказів як самостійного процесуального джерела доказів. Так, беручи до уваги наявні нині концепції класифікації доказів, Д. М. Цехан зазначає, що цифрова інформація та її носії з урахуванням унікальних характеристик (передусім, нематеріального характеру) не можуть бути віднесені до жодної класифікаційної групи [284, с. 259]. Н. А. Зігура та Г. В. Кудрявцева пропонують відмежувати комп'ютерну інформацію від речових доказів на підставі критеріїв доказового значення, механізму утворення, сприйняття та середовища існування [87, с. 47]. Цифрова інформація, зафіксована на машинному носії, на думку М. А. Іванова, не може бути віднесена ані до документів, ані до речових доказів. Автор пропонує виокремити її в якості самостійного та специфічного джерела відомостей, що обумовлюється її особливою неречовою природою, природно-технічними особливостями її створення, обробки, збереження, передачі, кримінально-процесуальними процедурами та техніко-криміналістичними прийомами її пошуку та вилучення, доступу до неї, дослідження та перетворення в форму, що може бути сприйнята людиною [92, с. 170].

У рамках нашого дослідження вважаємо доцільним навести кілька прикладів нормативного регулювання цього питання у кримінальних процесуальних законах інших європейських держав. Зокрема, у КПК Молдови частина 9 глави III розділу IV носить назву «Матеріальні засоби доказування». Відповідно до її змісту, до них належать: документи (ст. 157); речові докази (ст. 158); протоколи процесуальних дій (ст. 163); аудіо- та відеозаписи, фотографії та інші носії інформації (ст. 164) [240]. Отже, цифрові носії за КПК Молдови мають самостійне доказове значення та будуть засобами доказування, якщо вони отримані відповідно до положень цього кодексу та містять відомості або вагомі

ознаки підготовки або вчинення злочину і якщо їх зміст сприяє встановленню істини у справі.

Відповідно до ст. 136 КПК Латвії, що має назву «Електронні докази», доказами в кримінальному процесі можуть бути відомості про факти у формі електронної інформації, обробленої, збереженої або переданої пристроями або системами автоматизованої обробки даних [236]. Тобто, у кримінальному процесуальному законодавстві Латвії цифрові (електронні) докази також відокремлені від документів та речових доказів.

На підставі викладеного вище спробуємо самостійно порівняти цифрові джерела доказової інформації та речові докази та дійти висновку щодо їх спільної або відмінної природи.

Зауважимо, що за ознакою об'єктивності відмежувати цифрові джерела доказової інформації від речових доказів, на наш погляд, не видається можливим, оскільки фіксування цифрової інформації на носії відбувається без перероблення свідомістю людини – в тій формі, в якій вона об'єктивно існувала незалежно від сприйняття особи, яка її закріплює. Найчастіше ця інформація створюється поза рамками кримінального провадження не для доведення її до відома органів досудового розслідування або суду, а зовсім з іншою метою. Наприклад, камери відеоспостереження можуть встановлюватися з охоронною метою або з метою профілактики і боротьби з правопорушеннями. Здійснення відеозапису виключає участь людського чинника, оскільки фіксація події відбувається в автоматичному режимі. Як наслідок, інформація, отримана подібним чином, має об'єктивний характер [136, с. 144]. Крім того, вона має матеріальне втілення, оскільки міститься на певному носії. Нерідко вчені виокремлюють як ознаку електронних (цифрових) доказів те, що вони завжди опосередковані через технічний матеріальний носій, поза яким фізично не існують [300, с. 128], тобто сама цифрова інформація мислима тільки в зафіксованому вигляді [182, с. 296].

Утім, така позиція підтримується не усіма вченими. Зокрема, П. С. Пастухов зазначає, що електронними речовими доказами можуть бути не лише матеріальні носії електронної інформації, але й сама електронна інформація, що стала

результатом злочинної дії, згенерована в інформаційному середовищі як слід злочину, тобто інформація, що утворилася під час та в результаті вчинення злочину, а не у зв'язку з комунікацією у процесі кримінального провадження між його учасниками. Автор навпаки наголошує на безпредметному, нематеріальному характері електронних речових доказів [181, с. 20]. Видається, що науковець має на увазі так звану «доріжку електронно-цифрових слідів», під якою розуміється «система утворення слідів у інформаційно-телекомунікаційній мережі, що складається з декількох послідовно розташованих за часом та логічно пов'язаних записів про проходження комп'ютерною інформації лініями зв'язку через комутаційне обладнання оператора (-ів) зв'язку від комп'ютера злочинця до комп'ютера потерпілого [300, с. 164]. Однак, як свідчить проведений аналіз судової практики, така інформація про сліди (наприклад, сліди використання шкідливого програмного засобу, призначеного для несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів [38])) речовим доказом не визнається, а її зміст розкривається у висновку експерта за результатами проведення експертизи телекомунікаційних систем та засобів. Зазвичай, речовими доказами визнаються саме матеріальні носії інформації (зокрема, системні блоки [33], флеш-картки [40], оптичні диски [32] тощо), а не електронні файли, операційне програмне забезпечення, шкідливі програми, зафіксовані на них.

Проте особливістю матеріальних об'єктів як речових доказів є можливість їх візуального спостереження, огляду, фіксування їх ознак [210, с. 11]. У зв'язку з цим, видається доволі ускладненим проведення таких операцій з цифровою інформацією. На нашу думку, не можна вважати відтворення цифрової інформації (наприклад, перегляд відеозапису або прослуховування аудіо запису) оглядом у його традиційному розумінні як безпосереднім візуальним (або за допомогою інших органів чуття людини) спостереженням. Дослідження цифрової інформації можливо лише шляхом її відтворення з використанням спеціальних технічних засобів.

Особливістю цифрових джерел доказової інформації є те, що інформація, яка міститься на них, існує в електронно-цифровій формі. І такий характер її

існування та зберігання вимагає обов'язкове перетворення таких даних для їх подальшого дослідження та використання. Це означає, що на відміну від речових доказів, у яких фактичні дані містяться в природному, некодованому виді, для сприйняття інформації, що зберігається на цифровому джерелі, обов'язковою буде процедура її перетворення (перекодування) в іншу форму – аналогову [87, с. 42, 44].

Водночас, для об'єктивності наших висновків не можна оминати увагою і те спільне, що наближує цифрові докази до речових. Зокрема, для цифрових доказів також характерною є наявність об'єктивного зв'язку з подією кримінального правопорушення. Мається на увазі те, що вони можуть цілком підпадати під критерії речового доказу, перелічені в ч. 1 ст. 98 КПК. Наприклад, програма, яка містить вірус або призначена для несанкціонованого втручання в роботу автоматизованих систем (документообігу суду, реєстр осіб, що пройшли зовнішнє незалежне оцінювання тощо) буде виступати знаряддям вчинення кримінального правопорушення. Якщо ж ми будемо розглядати склад, передбачений ст. 361-1 КК (створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут), то в цьому разі слідоутворюючими об'єктами (знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення) будуть сама шкідлива програма, поштова програма (електронна пошта), за допомогою якої відбувається її розсилка, а слідоприймаючими – файли, пошкоджені таким вірусом [146, с. 303].

Імовірно, що саме це обумовлює визнання деякими авторами за цифровою інформацією та її носіями статусу речових доказів у кримінальному провадженні. Зауважимо, що окремі науковці, які пропонують власні підходи до класифікації речових доказів (зокрема, беручи за критерій поділу особливості роботи з цим процесуальним джерелом) виокремлюють з-поміж інших і таку групу, як «параречові» докази. Ними є субстанції, які недоступні для безпосереднього візуального сприйняття учасників кримінального судочинства, але не через їх незначні розмірні характеристики, а через інші властивості [105]. Цифрові

джерела доказової інформації, з огляду на таке формулювання, можуть бути виокремлені як специфічний різновид речових доказів.

Не викликає сумніву, що цифрові носії інформації мають визнаватися речовими доказами в тих випадках, коли мають значення відомості про їх зовнішні ознаки, властивості, місце розташування або інші характеристики. Утім, якщо доказове значення має зміст зафіксованої на них цифрової інформації, для безпосереднього сприйняття та дослідження якої обов'язковим є її перекодування у таку, що доступна для органів чуття людину, на нашу думку, говорити про речові докази доволі проблематично.

Розглянуті вище властивості цифрових джерел доказової інформації не можуть не впливати на порядок роботи з ними. Цей вид інформації вимагає використання сучасних методів виявлення та фіксації специфічних «цифрових» слідів. По-перше, під час вилучення цифрової інформації з різноманітних накопичувачів зовнішньої пам'яті обов'язковою вимогою має бути залучення спеціаліста, оскільки на практиці існує дефіцит напрацьованих методик, які дають можливість правильно та ефективно збирати цифрову інформацію [172, с. 35]. По-друге, необхідно враховувати, що особливістю цифрових джерел доказової інформації доказів, яка може вплинути на їх достовірність, є можливість зміни характеристик і параметрів об'єктів, які фіксуються. Саме тому доцільним є дотримання декількох правил: 1) участь понятих під час фіксації та відтворення цифрової інформації; 2) використання цифрового носія інформації, який не підлягає перезаписуванню (CD-R або DVD-R- диску); 3) обов'язкове призначення експертизи з метою перевірки цифрових доказів стосовно монтажу або внесення інших змін до інформації, яка на них міститься. По-третє, наявність особливих вимог до порядку збирання таких доказів, що впливають на їх допустимість. Зокрема, апаратура, яка вилучається під час проведення певних процесуальних дій, має бути упакована таким чином, щоб після транспортування її можна було правильно і так само, як і на місці виявлення, під'єднати в лабораторних умовах [127, с. 256].

Підсумовуючи, наведемо характерні властивості цифрових джерел доказової інформації, які обґрунтовують можливість їх виокремлення як самостійного процесуального джерела доказів: а) неречовий характер, який пов'язаний з відсутністю твердого зв'язку з матеріальним носієм; б) неможливість безпосереднього сприйняття й подальшого дослідження цифрової інформації, тобто вона повинна бути інтерпретована й перекодована за допомогою спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення; в) можливість дистанційного внесення змін до неї та її знищення; г) специфічний порядок збирання, перевірки та оцінки цифрових джерел доказової інформації.

Утім, з урахуванням чинного законодавства, все ж таки, доцільно визнавати цифрові джерела доказової інформації саме речовими доказами, враховуючи наявність: 1) змісту – самої цифрової інформації, специфічними особливостями якої є її трансльованість (можливість бути переданою з одного носія на інший), мультиплікативність (можливість одночасного існування однієї і тієї ж інформації на різних носіях) та мінливість (можливість бути зміненою з віддаленого доступу або взагалі без участі людини за допомогою спеціально створеної програми) [182, с. 297-298]; 2) матеріальної форми – цифрового носія інформації та 3) процесуальної форми – відповідного процесуального оформлення.

1.2.2. Співвідношення речових доказів і документів

Досить часто найбільших складнощів викликає розмежування речових доказів (зокрема, документів – речових доказів) від документів, оскільки за своїми характеристиками останні цілком підпадають під поняття речових доказів. Звертаючись до цього питання, М. О. Селіванов підкреслює, що виокремлення документів як самостійного джерела доказів варто розглядати як певний виняток, «вилучення» предметів певного виду з класу речових доказів [210, с. 11]. Отже, спробуємо проаналізувати та виокремити ті критерії, які дають можливість відмежувати документи – речові докази від документів як самостійного процесуального джерела. Для цього, насамперед, звернемося до законодавчих положень.

Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК, зокрема є (1) засобом, зняттям вчинення кримінального правопорушення (наприклад, підроблена накладна у разі вчинення шахрайства); 2) зберіг на собі його сліди (документ з плямами крові або відбитками пальців і т. п.); 3) є об'єктом кримінально протиправних дій, тобто предметом злочину (наприклад, викрадений документ, який містить державну таємницю); 4) містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (документи, факт виявлення яких у певному місці або у певної особи може сприяти встановленню обставин, що підлягають доказуванню). У науці це зазвичай позначається як кримінально-правова ознака документа – речового доказу, коли сам документ є однією із ознак складу злочину [282, с. 72]. На нашу думку, підхід до визначення документа як речового доказу, у випадках, коли він має ознаки такого, є цілком виправданим.

Питання розмежування документів та речових доказів отримало нормативне закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві деяких інших держав. Зокрема, у КПК Казахстану та Молдови містяться норми, аналогічні положенням ч. 2 ст. 98 КПК. Дещо іншим є підхід, запропонований у ч. 2 ст. 134 КПК Латвії, відповідно до якого річ буде вважатися речовим доказом, якщо вона використовується у зв'язку з включеною до неї змістовною інформацією. У КПК Грузії взагалі передбачається, що документ може одночасно бути і речовим доказом, якщо він має властивість незамінності, яка в цьому разі і є критерієм розмежування цих джерел доказів.

Незважаючи на те, що в англійських статутах і Федеральних правилах про докази США надається широкий перелік документальних (письмових) доказів, ані англійське, ані американське право не називають жодних критеріїв (ознак), за якими одне й те саме джерело може бути визнано документальним, але не речовим доказом [204, с. 129-130]. Для того, щоб зрозуміти різницю між вищезазначеними видами доказів пропонують поставити питання: «Якщо я змінив би матеріальний фізичний об'єкт, чи змінило б це інформацію, яку я намагаюсь

продемонструвати суду та присяжним?»). У разі позитивної відповіді об'єкт є речовим доказом, а якщо відповідь негативна – це документальний доказ [310].

У кримінальному процесуальному праві Німеччини під речовими доказами розуміються об'єкти огляду та документи. Включення в загальне поняття речових доказів документів відповідає відомій концепції закордонного кримінального процесу, яка не визнає документи самостійним процесуальним джерелом, керуючись тим, що вони також є матеріальними, речовими об'єктами. Водночас, для поняття документа характерне його вузьке тлумачення тільки як письмового документа, яким визнається будь-який предмет, на якому за допомогою письмових знаків зафіксована думка. Таким чином, саме писемність є основною ознакою документа. Документи, які були виконані з використанням інших засобів зображення, наприклад, схеми, плани, різноманітні розрахунки, такими не вважаються, а тому будуть належати до об'єктів огляду [275, с. 138-139].

У науці достатньо розповсюдженим є відмежування документів – речових доказів від документів *за способом збереження та передачі інформації*. У документі для фіксації інформації використовуються знакові системи. Водночас, фактичні дані, які мають значення для кримінального провадження, відображені в речовому доказі у виді невербальної інформації [208, с. 47]. Така інформація щодо документів – речових доказів може виражатися в різних ознаках – місце виявлення, почерк, властивості матеріалу, з якого він виготовлений тощо. Звертаючи увагу на цей критерій, Н. П. Царьова зауважує, що для документів таким способом буде опис подій, фактів, а для документів – речових доказів – їх безпосереднє відображення на матеріальному носії [283, с. 48].

Традиційним є розмежування документа і документа – речового доказу за критерієм того, *що саме буде мати доказове значення – зміст або ж форма документа*. У документах як зазначає А. П. Запотоцький, доказове значення має лише зміст, а їх форма носить допоміжне значення. При чому такий зміст має становити інформація довідкового або посвідчувального характеру. На відміну від них, документи-речові докази значимі не лише за змістом, а й за своїм зовнішнім виглядом, місцем, часом їх виявлення тощо [86]. Однак стосовно підробленого

документа цей критерій не діє повною мірою, адже останній буде важливим для кримінального провадження саме завдяки своєму змісту, але, тим не менш, буде речовим доказом. Так, у кримінальному провадженні за обвинуваченням ОСОБИ_1 у скоєнні кримінальних правопорушень передбачених ч.1 та ч.4 ст. 358 КК України, речовим доказом було визнано пенсійне посвідчення, яке обвинувачений підробив шляхом вклеювання своєї фотографії, підроблення відбитку печатки за допомогою 5 коп. та внесення в посвідчення своїх анкетних даних і відповідних записів [32]. Очевидно, що зміст вказаного пенсійного посвідчення мав доказове значення, однак оскільки воно було засобом вчинення кримінального правопорушення, цей підроблений документ було визнано речовим доказом.

Крім того, у переважній більшості випадків, значення документа як речового доказу буде обумовлюватися і змістом, і ознаками, що є зовнішніми відносно змісту. Наприклад, виходячи зі змісту мотивувальної частини вироку Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 04 грудня 2015 року, речовим доказом було визнано аркуш з блокноту викладача, з прізвищами студентів та цифрами (бажаними оцінками за залік) [25]. У наведеному прикладі значення має як зміст цієї записки, так і факт її знаходження в обвинуваченої у момент затримання.

Враховуючи це, на наш погляд, зазначений критерій не можна вважати універсальним для усіх випадків відмежування, які можуть виникнути на практиці.

Індивідуальність, незамінність речового доказу, як зазначав М. С. Строгович, відрізняє його від документа, який посвідчує описані ним факти і може бути замінений аналогічним документом або його дублікатом [227, с. 458-459]. Звертаючись до цього критерію, А. П. Запотоцький також підкреслює, що документи – джерела доказів можуть бути замінними, у той час як документи – речові докази внаслідок того, що зміни, які відбулися з ними, пов'язані з подією злочину, не можуть бути замінені на інші, оскільки сліди, що відобразилися у них, є унікальними й існують в однині [86].

Вважаємо, що ця ознака у сукупності з іншими може використовуватися для відмежування речових доказів від документів. Утім, ми погоджуємося з прикладом незамінності документів про народження за виняткових умов, коли було втрачено і свідоцтво про народження дитини, і архіви РАЦСу за відповідний період. У цьому випадку, експертиза може встановити лише приблизний рік народження, але не точну дату [232, с. 670-671].

У рамках розмежування цих матеріальних об'єктів пропонуємо звернутися також до деяких ознак, які притаманні документу як самостійному процесуальному джерелу доказів.

Ознакою документа як джерела доказів, на думку Д. В. Давидової, є те, що він виник не випадково, а був спеціально створений з метою збереження певної інформації [64, с. 115]. У всіх випадках, відзначає С. Андрєєв, документ – це продукт цілеспрямованої людської діяльності, витвір розуму, рук, знань та навичок його автора-виконавця [3, с. 79-82]. З цього приводу зауважимо, що, за загальним правилом, речові докази створюються стихійно, коли особи, причетні до їх формування, не ставлять собі за мету появу цих матеріальних об'єктів у кримінальному провадженні. Водночас, із цього правила є і винятки. Наприклад, речовий доказ може бути спеціально сфальсифікований злочинцем з метою заплутати осіб, що здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд. Тому, хоча цілеспрямованість створення документа і може використовуватися для відмежування його від речового доказу, проте, цей критерій, на нашу думку, не є універсальним, а, отже, повинен застосовуватися разом із іншими.

Серед характерних ознак документа як процесуального джерела доказів нерідко виокремлюють його дійсність [158, с. 87], хоча, на наш погляд, правильніше говорити про автентичність. Погоджуючись із Н. П. Царьовою, зазначимо, що письмовий акт може бути визнаний документом, якщо його складено компетентними підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами та відповідними громадянами. При цьому на документи приватного характеру також поширюється вимога компетентності його авторів, яка передбачає визначеність особи, від якої він виходить [283, с. 36]. Тому

приватні документи повинні містити підпис та дату (йдеться, наприклад, про заповіти, розписки, договори тощо), а в офіційних мають бути наявними й інші реквізити – бланки, супровідні листи, вихідні номери, відтиски печаток та штампів тощо. Якщо ці вимоги не дотримані, наприклад, під час здійснення кримінального провадження було виявлено записку, щоденник, автора яких неможливо однозначно і достовірно установити без проведення експертного дослідження, такі об'єкти мають набувати статусу речового доказу.

Підводячи підсумок, зазначимо, що розмежування речового доказу та документа доцільно здійснювати лише за сукупністю законодавчо закріплених і доктринально розроблених критеріїв, зокрема: 1) за способом збереження та передачі інформації, 2) за доказовим значенням змісту або форми документа, 3) за можливістю/ неможливістю заміни матеріального носія оригіналом або дублікатом. Додатково можуть враховуватися й ті ознаки, що властиві виключно документу як самостійному процесуальному джерелу доказів, тобто цілеспрямованість його створення та автентичність.

1.2.3. Співвідношення речових доказів і зразків для експертизи

Теоретичний та практичний інтерес становить для нас вирішення питання про процесуальну природу та доказове значення зразків для експертизи, яке вже тривалий час є дискусійним у науці. Розглянемо їх сутність з метою з'ясування співвідношення цього різновиду матеріальних об'єктів та речових доказів.

У спеціальній юридичній літературі при дослідженні зазначеної проблеми оперують певним понятійно-категоріальним апаратом. У рамках правових досліджень зразками зазвичай визнають матеріальні об'єкти, які безперечно походять від об'єктів, що підлягають перевірці, відображають достатній обсяг ознак останніх, є зіставляваними з ідентифікуючими об'єктами невідомого походження.

Звертаючи увагу на це питання, Р.С. Белкін зазначав, що за природою зразки для порівняння⁴ – це матеріальні утворення, властивості й ознаки яких можуть бути сприйняті не тільки експертом, а й іншими учасниками кримінального процесу. Вони надаються експерту для порівняння з об'єктами, що мають бути ідентифікованими або підлягати діагностиці [10, с. 32-33]. З погляду Ю. К. Орлова, зразки – це предмети, створені або змінені під впливом того ж об'єкта, що і речові докази, і використовувані шляхом порівняльного з ними дослідження для встановлення механізму формування речових доказів і об'єкта, що формує їх [176, с. 7] Своє визначення запропонував також І. Л. Петрухін. На його думку, зразками для порівняльного дослідження є відображення, предмети, речовини, що характеризують властивості, ознаки, якості (індивідуальні та групові) інших предметів або суб'єктів, з приводу яких у слідчого або у судді виникли припущення, що вони належать до вчиненого злочину [184, с. 173]. Критикуючи таке визначення, Н. І. Долженко зауважував, що за такого трактування повністю зникає різниця між поняттями «слід» та «зразок», які далеко не співпадають за змістом [74, с. 47].

Різноманітність поглядів на поняття зразків для експертизи, а також відсутність їх законодавчого визначення, на яку слушно вказує В.Ю. Шепітько [294, с. 535], обумовлює появу великої кількості думок щодо їх процесуальної природи як у кримінальному процесі, так і у криміналістиці. У найбільш узагальненому виді можна виділити такі основні підходи до вирішення цієї проблеми: 1) зразки для експертизи є речовими доказами (похідними, замінними або без визначення конкретної групи); 2) зразки для експертизи мають самостійне доказове значення; 3) зразки для експертизи відіграють допоміжну роль у доказуванні [144, с. 104].

Тривалий час найбільш розповсюдженим серед науковців був саме перший підхід. Зокрема, у рамках свого дослідження Г. Б. Карнович зазначав, що зразки, які були відібрані для порівняльного дослідження, є тими документами або

⁴ Акцентуємо увагу на тому, що в рамках цієї роботи поняття «зразки для експертизи» та «зразки для порівняльного дослідження» використовуються як взаємозамінні.

предметами, які можуть слугувати засобом для розкриття злочину та виявлення винних, тобто є речовими доказами [102, с. 16]. На подібній позиції стояли також Р. Д. Рахунов [202], В. А. Жбанков (у роботі 1969 р.) [81]. Серед сучасних робіт, у яких зразки для експертизи розглядаються як різновид речових доказів, можна згадати наукові праці А.В. Кудрявцевої, Ю. А. Кудрявцевої [149] та Д. В. Давидової [64]. Зазначимо, що у рамках першого розглядуваного нами підходу виокремлюється погляд на зразки для експертизи як на похідні (Ю. К. Орлов [178], А. І. Вінберг [23], О. С. Александров та Р. А. Бостанов [2]) та замінні (І. Л. Петрухін [183]) речові докази. Основним аргументом науковців цієї групи є схожість у формуванні похідних речових доказів і зразків, яка являє собою створення певної моделі, в якій містяться окремі властивості, що можуть мати значення для проведення порівняльного дослідження.

Доцільно зауважити, що така позиція отримала законодавче закріплення в деяких державах. Зокрема, у ч. 1 ст. 77 КПК Грузії чітко зазначається, що зразки для порівняльного дослідження є заміними речовими доказами [237]. Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 280 КПК Казахстану, об'єктами експертизи можуть бути речові докази, документи, тіло і стан психіки людини, трупи, тварини, зразки, а також такі, що належать до предмета експертизи відомості, які містяться в матеріалах кримінальної справи [239]. У останньому прикладі речові докази та зразки розглядаються як окремі об'єкти експертизи, що може свідчити про розмежування їх процесуальної природи.

Як зазначалося вище, до другої групи вчених належать ті, які визнають зразки для експертизи об'єктами, що мають самостійне доказове значення. До них належить Т. В. Варфоломеева, яка зазначає, що зразки для порівняльного дослідження є самостійною групою об'єктів, які використовуються у кримінальному судочинстві. При цьому дослідниця, апелюючи до прихильників першого підходу, підкреслює, що спільність технічних прийомів, що спостерігається у певних випадках для формування похідних речових доказів та зразків, не свідчить про однакове їх процесуальне становище [17, с. 7]. Не визнаючи зразки для порівняльного дослідження речовими доказами, автори

колективної праці з теорії доказів вважають, що вони несуть самостійну доказову інформацію. Утім, на думку цих учених, за своєю природою зразки все ж наближені до речових доказів [232, с. 646].

До останньої, третьої групи належать науковці, які вважають зразки для експертизи допоміжними об'єктами, які не мають самостійного доказового значення. Один із головних прихильників цього підходу, М. О. Селіванов зазначає, що допомагаючи проводити ототожнення, зразки по суті мають значення інструментів пізнання, тому їх можна порівняти з приладами, пристроями, матеріалами та іншими технічними засобами, якими користується експерт під час дослідження речових доказів [210, с. 12]. На допоміжній ролі зразків для порівняльного дослідження акцентував увагу і Р. С. Белкін, підкреслюючи, що їх значення полягає у спрощенні процедури проведення ідентифікаційного дослідження, оскільки вони виступають сполучною ланкою між об'єктом, що ідентифікується, і об'єктом, що ідентифікує [8, с. 124].

Критично аналізуючи наведені вище підходи, насамперед, звернімо увагу на важливість розмежування правової природи зразків, отриманих в ході проведення слідчої (розшукової) дії через неможливість вилучення цілого матеріального об'єкта (наприклад, слідів крові на стіні, слідів нашарувань на крупногабаритних предметах тощо), які за своєю правовою природою є так званими похідними речовими доказами, можливість існування та використання яких буде розглянута нами у наступному підрозділі, і зразків, які отримуються у порядку, передбаченому статтями 245 (Отримання зразків для експертизи) та 274 (Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження) КПК. Однак, як свідчить проведений нами аналіз судової практики, правозастосовники, зазвичай, не можуть чітко розмежувати ці два різновиди матеріальних об'єктів. А тому у кримінальних провадженнях речовими доказами визнаються як перші (наприклад, змиви з долонь, змиви речовини з підлоги або певної поверхні, зрізи нігтів тощо), так і другі (найчастіше – вушні палички або марлеві тампони зі зразками букального епітелію) [27; 31; 250]. Однак питання про правову природу другої

групи та їх співвідношення з речовими доказами, на наш погляд, не є настільки однозначним та вимагає більш ретельного дослідження.

Насамперед, зупинимося на співвідношенні основних особливостей речових доказів і зразків для експертизи, що дасть можливість у подальшому зробити висновок про їх спільну або відмінну правову природу.

Зокрема, звернімо увагу на той факт, що доволі часто за зразками для експертизи визнають статус речових доказів, керуючись їх матеріальним, речовим характером. З цього приводу ми погоджуємося з поглядом М. М. Єгорова, що матеріальність не є визначальним критерієм розмежування речових доказів та інших об'єктів, оскільки так само властива документам, зразкам для порівняльного дослідження тощо [78, с. 16]. Саме тому лише те, що зразки є матеріальними об'єктами, жодним чином не буде свідчити про їх належність до речових доказів.

Якщо звернутися до ч. 1 ст. 98 КПК, то дійсно можна побачити, що загалом зразки для експертизи підпадають під поняття речових доказів як об'єкти, що містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Саме на цьому акцентує увагу Д. В. Давидова, зазначаючи, що внутрішньо вони можуть містити інформацію, що має значення для кримінального провадження [64, с. 94]. Але ця характеристика властива будь-якому джерелу доказів, оскільки всі вони повинні містити фактичні дані, наділені властивістю належності. А зразки для порівняльного дослідження, як влучно підмічає М. О. Селіванов, взагалі нічого нового не додають до інформації про злочин, сприяючи лише більш повному тлумаченню відомостей, які містяться в речових доказах [210, с. 13].

Додатково аргументуючи свою думку про те, що зразки для порівняльного дослідження є похідними речовими доказами, О. С. Александров і Р. А. Бостанов підкреслюють той факт, що російський законодавець не випадково закріпив у КПК РФ спеціальну статтю, яка регламентує отримання зразків для порівняльного дослідження як слідчу дію. Автори наголошують на тому, що ця дія буде вважатися способом збирання доказів [2, с. 234]. Водночас, ми схильні

погодитися з Ю. М. Грошевим та С. М. Стахівським, які зазначають, що відібрання зразків для експертного дослідження є процесуальною дією і за своєю природою не може виступати як слідча дія [59, с. 222]. На наш погляд, скоріше можна говорити не про збирання зразків як доказів, а про їх збирання для перевірки та оцінки матеріальних об'єктів як речових доказів з погляду належності останніх до кримінального провадження.

Спільною для зразків для експертизи та речових доказів, яка, водночас, не характерна для інших процесуальних джерел доказів, є ознака, яку виокремив у своєму дослідженні О. О. Рясов [208, с. 35]. Йдеться про невербальність, безсловесність інформації, яка міститься в матеріальному об'єкті. На прикладі порівняння із документом можна побачити, що на відміну від матеріальності, матеріальної форми закріплення, яка характерна для усіх трьох цих об'єктів, інформація, що міститься в документі, має саме вербальний, словесний характер. І тому саме невербальність поєднує зразки та речові докази. Проте лише це не дозволяє нам зробити висновок про їх однакову процесуальну природу, оскільки далі ми зупинимося на основних відмінностях цих об'єктів.

По-перше, погоджуючись з аргументами Ю. В. Худякової, вважаємо, що одним із основних критеріїв відмежування речових доказів від зразків для експертизи є механізм їх формування [282, с. 80]. Речові докази пов'язані із кримінальним правопорушенням насамперед через те, що на них відобразилися ті або інші фрагменти самої події кримінального правопорушення. На відміну від цього, відповідно до положень ст. 245 КПК, зразки для експертизи формуються особами, які здійснюють досудове розслідування або судовий розгляд.

Звертаючи увагу на питання про природу речових доказів, В. Я. Дорохов підкреслював, що процес їх формування поділяється на позапроцесуальну та процесуальну стадії, яким відповідають, з одного боку, утворення матеріальних слідів, ознак та станів предметів, а з іншого – їх сприйняття та фіксація в процесуальних документах [77, с. 110]. Тому речові докази (і первинні, і похідні) не створюються суб'єктами доказування під час проведення слідчих (розшукових) дій. Навіть у випадку з похідними новий доказ не формується, оскільки доказом є

фактичні дані, які з'являються на певному матеріальному носії ще до надання йому статусу речового доказу, тобто незалежно від залучення цього об'єкта до сфери кримінального судочинства. А, отже під час створення моделей речових доказів, які з певних причин не можуть бути вилучені безпосередньо, відбувається лише копіювання властивостей речового доказу – оригіналу. На відміну від цього, під час отримання зразків для експертизи копіюються не самі властивості, а механізм їх відображення на об'єкті (наприклад, отримання експериментальних зразків почерку під час писання). Зауважимо, що наведений вище аргумент щодо моменту формування речових доказів і зразків стосується лише експериментальних та умовно-довільних різновидів останніх, оскільки довільні зразки, так само, як і речові докази, створюються поза кримінальним провадженням, проте, на відміну від речових доказів, жодним чином не пов'язані з подією кримінального правопорушення.

По-друге, зразки для експертизи теоретично можуть бути відібрані необмежену кількість разів. Тобто вони є замінними, а отже втрата зразка не перешкоджає отримати його ще раз. Що стосується речових доказів, то вони є незамінними з певними поясненнями. Так, у випадку втрати або пошкодження речового доказу відновити його вже неможливо, оскільки разом з матеріальним об'єктом втрачаються і його індивідуальні властивості, які і визначають належність цього об'єкта до конкретного кримінального провадження. Створення похідного речового доказу, на нашу думку, не можна вважати заміною, оскільки нове джерело доказів з новими властивостями та характеристиками, які будуть мати доказове значення, не формується, а відбувається лише копіювання (моделювання) вже наявних фактичних даних.

По-третє, відмежувати зразки для експертизи від речових доказів (зокрема, від похідних) можна за метою їх створення. Основною функцією похідних речових доказів, на думку О. О. Рясова, є заміщення оригіналу як носія конкретних індивідуальних фізичних даних, оскільки найчастіше вони використовуються у випадку неможливості дослідження самого оригіналу. Зразки

ж існують не замість речових доказів – оригіналів, а поряд – для порівняння з ними [208. с. 62].

Отже, розмежування речових доказів та зразків для експертизи може бути проведено за такими критеріями, як: (1) механізм їх формування; (2) можливість відібрання зразків із неодноразовим повторення цієї процедури; (3) мета їх створення.

1.2.4. Співвідношення речових доказів і мікрооб'єктів

Суттєве збільшення обсягу доказової інформації пов'язане з тим, що сліди події кримінального правопорушення можуть бути представлені матеріальними утвореннями будь-яких розмірів. А тому все частіше з'являються пропозиції виокремлювати мікрооб'єкти, макрооб'єкти, ультрамікрооб'єкти та ультраоб'єкти [105, с. 111]. У рамках нашого дослідження ми зупинимося на проблемі правової природи мікрооб'єктів у кримінальному провадженні, оскільки питання про їх доказове значення залишається дискусійним.

Співвідношення двох об'єктів передбачає виокремлення їх характерних ознак. Для цього видається можливим звернутися до визначення поняття «мікрооб'єкти». Так, найчастіше використовуються категорії «мікрооб'єкт», «мікрослід» та «мікрочастинка». Зокрема, поняття «мікрочастинка» означає, передусім, мікрокількість чогось, незначну за розміром частину предмета або речовини. Водночас, «мікрослід» – це мікроскопічне за розміром відображення зовнішнього рельєфу одного предмета на іншому, а також мікрокількість речовини, яка вбралася в поверховий шар матеріального предмета [68, с. 4]. Виходячи з цього зрозуміло, що в певних випадках мікрослід (зокрема, нашарування) може утворитися в результаті скупчення мікрочастинок. Поряд з цим існують й об'ємні сліди (зокрема, ковзання), які жодним чином не пов'язані з мікрочастинками. До того ж, розділяючи точку зору М.Б. Вандера, що в певних випадках мікрочастинки можуть існувати ізольовано від носіїв, а отже, не бути мікрослідами (наприклад, вилучена окремо мікрочастинка у вигляді плівки

лакофарбового покриття) [13, с. 13], можна дійти висновку, що поняття «мікрослід» і «мікрочастинка» не є синонімами.

У своїх працях М.М. Єгоров пропонує також розрізняти поняття «мікрокількість речовини» у значенні різновиду мікрооб'єктів, який на відміну від мікрочастинок не має просторово фіксованої геометричної форми (тобто має нечіткі просторові межі). Цією категорією охоплюються рідкі, в'язкі, сипучі та газоподібні речовини [79, с. 75]. На наш погляд, доцільно виходити з того, що поняття «мікрооб'єкт» є узагальнюючим щодо вищезазначених, і оперування ним є цілком виправданим, оскільки воно найбільш повно відображає сутність усіх малих об'єктів.

Актуальним для нас уявляється питання щодо співвідношення речових доказів та мікрооб'єктів, а також щодо можливості віднесення мікрооб'єктів до цього процесуального джерела доказів. Порівняння цих матеріальних об'єктів за більшістю із критеріїв не викликає жодних складнощів, адже, за способом збереження та передачі фактичних даних (невербальний); характером інформації, що є змістом матеріального об'єкта (невербальна, про певні фізичні властивості); незамінністю носія фактичних даних та позапроцесуальністю формування доказової інформації мікрооб'єкти цілком можуть бути визнані речовими доказами. Це підтверджується і вивченням судової практики – зокрема, виходячи із змісту окремих судових рішень, речовими доказами визнавалися мікрооб'єкти з долонних поверхонь рук трупа та мікрооб'єкти з кабелю подовжувача [29], а також мікрооб'єкти (волокно) з рами пошкодженого вікна [247].

Водночас, додаткового аналізу потребує питання можливості безпосереднього дослідження мікрооб'єктів. Це пов'язано з їх винятковою властивістю – малими розмірами, які зазвичай не дозволяють виявити їх неозброєним оком людини та виключають застосування традиційних способів збирання та перевірки речових доказів. Зважаючи на цю проблематику, у науці це питання тривалий час залишається дискусійним. Тому пропонуємо розглянути основні підходи.

Серед прихильників погляду на мікрооб'єкти як речові докази можна зазначити А.Р. Белкіна [7, с. 220], Ю.К. Орлова [178, с. 137], Н.А. Попову [189, с. 37], які підтримують ідею використання мікрооб'єктів як речових доказів та акцентують увагу лише на технічних складнощах, які можуть виникнути у зв'язку з необхідністю не тільки непростого вилучення, індивідуалізації, огляду, опису в протоколі, дослідження таких об'єктів, але й демонстрацією результатів їх дослідження в суді. Але відповідно до такого підходу, це жодним чином не повинно впливати на процесуальний статус мікрооб'єктів.

Цілком очевидно, що на практиці виникають певні складнощі під час виявлення, фіксації, вилучення, огляду мікрооб'єктів слідчим, пов'язані із дотримання процесуальної форми речових доказів. Незрозумілим є й те, яким чином можна забезпечити їх безпосереднє сприйняття та дослідження судом та іншими учасниками судового розгляду [145, с. 119].

Пропозиції вчених, спрямовані на вирішення зазначених вище практичних проблем, зазвичай зводяться до двох основних аспектів: 1) зміна порядку проведення експертизи; 2) розширення функцій експерта з наділенням його правом збирати докази.

Перший підхід представлений пропозиціями вчених щодо: а) обов'язкової участі слідчого під час проведення експертизи, коли є обґрунтовані підстави вважати, що в ході експертного дослідження можуть бути виявлені мікрооб'єкти, які мають самостійне доказове значення [282, с. 78]; б) необхідності проведення слідчим у лабораторних умовах додаткового огляду з обов'язковою участю спеціаліста та складання відповідного протоколу, в якому фіксуються індивідуалізуючі ознаки мікрооб'єкта [24, с. 64-65]. Уявляється, що саме останні рекомендації можуть формально відповідати чинному кримінальному процесуальному законодавству. Проте, як зазначає О. П. Вдовіна, на практиці ця процедура не застосовується. Зазвичай, питання про виявлення мікрооб'єктів просто ставиться на вирішення експерта, який проводить експертне дослідження без присутності особи, яка здійснює досудове розслідування [20, с. 168]. Аналізуючи практику, О.А. Баригіна також підсумовує, що фактично

мікрооб'єкти виявляються експертом, тобто в переважній більшості випадків не дотримується процесуальний порядок вилучення речових доказів належним суб'єктом, передбачений чинним законодавством. А тому, на думку вченої, мікрооб'єкти не можуть бути визнані речовими доказами [6, с. 218].

На противагу першому підходу, А. Р. Белкін, Л. В. Лазарева, Є. Р. Россинська та інші доходять висновку про необхідність законодавчого закріплення права експерта збирати докази в певних, спеціально визначених законом випадках, зокрема, під час дослідження предметів – потенційних носіїв мікрооб'єктів [7, с. 60; 153, с. 14; 206, с. 92]. Серед недоліків такого підходу, на наш погляд, можна зазначити ризики перекладання обов'язків слідчого із виявлення, фіксації доказів на експерта та безпідставного збільшення об'єму роботи останнього через направлення на експертне дослідження великої кількості об'єктів, які жодним чином не належать до кримінального провадження.

На питання щодо виявлення мікрооб'єктів під час проведення експертизи, на думку А. В. Кочубея, треба дивитися під іншим кутом, оскільки під час експертного дослідження на предмет пошуку мікрооб'єктів, не відбувається збирання речових доказів. У такому разі мікрооб'єкти є частиною вже наданих матеріалів, і виявляються не як речові докази, а як сліди на матеріальному носії, що виступає речовим доказом, які виникли у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення [125, с. 70]. На цьому аспекті акцентує увагу і М. М. Єгоров, зазначаючи, що мікросліди не існують самостійно, оскільки є мікроподрапинами (мікроштампами, мікровідбитками тощо) на поверхні слідосприймаючого предмета, який і буде речовим доказом. За підсумками проведеного дослідження вчений дійшов висновку, що як самостійні речові докази в кримінальний процес мікрооб'єкти залучаються лише в 1/3 випадків їх використання [79, с. 78].

Повертаючись до проблеми співвідношення речових доказів і мікрооб'єктів, не можна оминати увагою й інший погляд на це питання. Зокрема, відповідно до позиції Є. О. Артамонової та О. В. Фірсова, пошук, виявлення, вилучення та дослідження мікрооб'єктів незброєним оком через їх невеликий розмір ускладнені або неможливі і можуть здійснюватися виключно з використанням

спеціальних технічних засобів у лабораторних умовах. А тому доказова інформація, отримана в результаті дослідження мікрооб'єктів, є змістом іншого джерела доказів – висновку експерта [5].

Детальний аналіз зазначеної проблематики дає можливість зробити такі висновки: 1) у разі виявлення мікрооб'єктів, які нерозривно пов'язані з предметом – носієм, вони повинні розглядатися як сліди кримінального правопорушення, джерелом яких є речовий доказ – цей предмет-носій; 2) мікрооб'єкти, які виявляються окремо, на нашу думку, недоцільно визнавати речовим доказом. Це пояснюється тим, що зміст речових доказів утворюють відомості тільки про ті фізичні властивості, які доступні для безпосереднього сприйняття учасників кримінального провадження під час огляду цих об'єктів, а індивідуалізуючи ознаки мікрооб'єктів не розпізнаються органами чуття людини і вимагають застосування спеціальних знань та технічного обладнання. Тому, на наш погляд, доказова інформація, яка отримана в результаті дослідження мікрооб'єктів, є змістом не речового доказу, а висновку експерта. Така інформація відображається у свідомості експерта та інтерпретується ним. Отже, визнавати цю групу мікрооб'єктів речовими доказами не видається можливим.

1.3. Класифікація речових доказів у кримінальному провадженні

Суттєву роль у дослідженні будь-якого поняття, об'єкта або явища відіграє його поділ. Використання системно-структурного методу дає можливість більш глибоко проникнути в сутність об'єкта вивчення, отримати нові знання про специфіку його окремих елементів, включених до відповідних класів (груп, видів), установити зв'язки між ними та розкрити їх внутрішні закономірності. Тому, на наш погляд, важливим для подальшого аналізу видається питання класифікації речових доказів. Поділ доказів (зокрема, речових) на класи допомагає деталізувати процес їх збирання, перевірки та оцінки, правильно визначити шляхи їх використання, залежно від особливостей та характеристик кожної класифікаційної групи. Цим обумовлено прикладне значення класифікації речових доказів.

Спробуємо дослідити відомі науці кримінального процесу класифікації речових доказів. Контекстно зауважимо, що докази, в тому числі речові, є багатогранним явищем. А тому їх класифікація можлива за багатьма підставами, які при цьому не є взаємовиключними та конкуруючими. У процесуальній літературі розроблено понад десяти критеріїв поділу речових доказів на види. Для уникнення неупорядкованості та непослідовності під час розгляду цього питання, на нашу думку, необхідно звернутися до систематизації наявних у науці класифікаційних критеріїв поділу речових доказів. Тому ми пропонуємо умовно виділити чотири групи критеріїв поділу речових доказів. Однак ще раз підкреслимо, що вищезазначені групи є умовними і використовуються, насамперед, для забезпечення послідовності дослідження.

Перша група об'єднує класифікаційні критерії, які застосовуються для поділу будь-якого процесуального джерела доказів:

- (1) залежно від відношення до обставин, які підлягають доказуванню і способу доказування – прямі та непрямі;
- (2) залежно від відношення до предмета обвинувачення – обвинувальні та виправдувальні;
- (3) залежно від відношення джерела відомостей про доказовий факт до самого факту – первинні та похідні.

Враховуючи розумні межі нашого дослідження, а також значний обсяг наукових робіт, присвячених аналізу наведених класифікацій, уявляється можливим зупинитися лише на третьому класифікаційному критерії, оскільки саме він має більш важливе практичне значення у роботі з речовими доказами.

Класичний поділ доказів на первинні та похідні у своїй основі базується на критерії відношення джерела відомостей про доказовий факт до самого факту [227, с. 374] або відсутності проміжного носія доказової інформації [232, с. 265]. Підставою розмежування первинних та похідних доказів, на думку О. К. Пюсса, є хід формування доказового факту [201, с. 83]. Виходячи з цього, традиційно первинними вважаються докази, отримані з першоджерела, «з перших рук», а вторинними – докази, отримані від проміжного, вторинного джерела інформації,

«з других рук» [54, с. 121; 57, с. 6]. Відповідно, до первинних речових доказів належать такі об'єкти матеріального світу, які або мали безпосередній зв'язок із самим кримінальним правопорушенням, або виникли під час його підготовки, вчинення або приховання.

Дискусія про можливість використання у процесі доказування похідних речових доказів бере свій початок в 60-70-ті роки ХХ століття у зв'язку з розвитком нових методів криміналістичного дослідження, зокрема, криміналістичної ідентифікації. Як зазначалося у підрозділі 1.1, до формально-матеріальних ознак речових доказів належить їх незамінність. За твердженням Р. Д. Рахунова, оскільки вони формуються самим фактом та самою обстановкою досліджуваної події, то якщо речовий доказ втрачений, неможна створити інший, який би його замінював [202].

Розробляючи теорію речових доказів, Т. В. Варфоломеєва дала таке визначення похідних речових доказів: «... похідними речовими доказами є матеріальні фізичні моделі первинних речових доказів, які безпосередньо відтворюють суттєві ознаки останніх та слугують для їх заміни у процесі доказування. Вони передають інформацію про первинний речовий доказ та виступають у процесі доказування як самостійні джерела доказів» [17, с. 10].

Зрозуміло, що за певних умов вилучити та дослідити оригінальний об'єкт у натурі не завжди є можливим (наприклад, через непостійність сліду на землі) або необхідним та доречним (відбиток пальця на меблях або дверях). Систематизуючи такі випадки, О. С. Александров та Р. А. Бостанов, виділяють умови, за яких виникає необхідність у копіюванні первинних об'єктів, а саме: а) необхідно зберегти визначені ознаки з урахуванням змінюваності об'єкта; б) необхідно зберегти сам об'єкт, досліджуючи його властивості на копіях; в) існують особливі властивості речового доказу, як-то: громіздкість, крихкість, невіддільність від навколишнього середовища, неможливість тривалого зберігання тощо, що викликає потребу для суду спостерігати лише похідні речові докази; г) у новому матеріалі, з якого створено похідний речовий доказ, краще, ніж в оригіналі, проявляється та сприймається доказова інформація. Саме тому, на

думку цих дослідників, у подібних випадках, якщо наявні науково-технічні криміналістичні засоби дозволяють достатньо повно відтворити всі суттєві ознаки в іншому матеріалі, допустимо використання похідних речових доказів [2, с. 212-213].

На наш погляд, твердження про допустимість використання в доказуванні різноманітних зліпків, копій, фотографій тощо не викликає особливих заперечень. Однак питання, чи будуть вони мати значення саме речових доказів, оскільки відповідно до п. 1, 4 ч. 2 ст. 105 КПК спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей, фототаблиці, зліпки, носії комп'ютерної інформації можуть бути додатками до протоколу. Крім того, за справедливим зауваженням І. А. Зинченка, той факт, що такі об'єкти у фізичному сенсі похідні від відповідних предметів та слідів, є зрозумілим – відтиски, зображення та зліпки завжди вторинні відносно об'єктів, що фіксуються. При цьому, на думку вченого, претензія полягає в тому, що зазначені вище об'єкти в кримінальному процесуальному сенсі не можуть розглядатися як речові докази, а є додатками до відповідних протоколів [90].

Видається, що таке твердження не позбавлено логіки і, як було зазначено вище, співвідноситься з позицією законодавця. На нашу думку, в теорії зліпки, копії тощо не мають усіх ознак, властивих речовим доказам. Під час їх створення слідчим, спеціалістом формально-матеріальний елемент – носій інформації – замінюється іншим. Але зрозуміло, що при цьому відбувається процес копіювання і цей новий носій за допомогою сучасних технічних засобів наділяється найсуттєвішими ознаками або властивостями оригінального об'єкта. Тобто на копію ніби переноситься частина доказової інформації, яка міститься в оригіналі, що і обумовлює її пізнавальне значення.

Новий об'єкт відрізняється від первинного речового доказу тим, що він створений з іншого матеріалу (речовини), має через це іншу вагу, колір і т.п. Водночас він адекватно передає форму (конфігурацію), розташування та характер ідентифікуючих ознак, а тому в цих межах може бути використаний під час встановлення слідоутворюючого об'єкта замість первинного речового доказу, тобто дозволяє встановити групову належність або індивідуальну тотожність [2, с.

217-218]. При цьому зрозуміло, що новий речовий доказ слідчим або спеціалістом не створюється – створюється лише його формально-матеріальна складова – носій інформації. Але сама інформація (зовнішні ознаки об'єкта) не змінюється, а лише переноситься на нього.

Як свідчить проведене нами анкетування (див. Додаток А), зазначені вище матеріальні об'єкти, на думку переважної більшості опитаних слідчих, варто розглядати саме як речові докази. Зазвичай, на початковому етапі під час збирання фактичних даних і створення необхідних копій, зліпків останні визнаються додатками до протоколу. Але вже після встановлення їх належності в ході проведення відповідних криміналістичних експертиз ці об'єкти визнаються речовими доказами і мають такий процесуальний статус до закінчення кримінального провадження. Зокрема, у справі №636/625/15-к, яка розглядалася Чугуївським міським судом, за обвинуваченням ОСОБИ_2 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 185 КК України, гіпсовий зліпок взуття, вилучений під час огляду як додаток до протоколу, після проведення судово-трасологічної експертизи постановою було визнано речовим доказом [41].

Таким чином, речовий доказ похідного характеру може використовуватися за умови, що він адекватно відтворює оригінал та його індивідуальні властивості, які мають доказове значення у кримінальному провадженні. При цьому похідний речовий доказ може бути отриманий лише у випадку, коли необхідна копія, зліпок саме зовнішніх, поверхневих властивостей об'єкта, які можуть бути відтворені. Водночас, на нашу думку, не можна погодитися з думкою окремих учених, які пропонують визнавати речовими доказами також предмети-аналоги (тобто предмети такого самого типу, створені за описом оригіналу, для використання, наприклад, під час проведення слідчого експерименту), оскільки такі предмети не відображають жодних властивостей оригіналу, а тому не можуть бути використані для його ідентифікації.

Друга група охоплює класифікаційні критерії, які мають кримінально-правову природу. До них, зокрема, можна віднести:

(1) залежно від відношення до етапів злочинної діяльності;

(2) залежно від мети використання речових доказів у кримінальному провадженні.

Стосовно першого критерію варто зазначити, що на думку М.М. Видрі, відносно етапів злочинної діяльності можна виокремити: 1) речові докази, які передували вчиненню злочину (станок, на якому міг бути зроблений вилучений у злочинця ніж); 2) речові докази, що безпосередньо супроводжували злочинні дії (найбільш поширеною категорією є сліди рук, ніг, злому дверей, залишені злочинцем предмети тощо); 3) речові докази, які з'явилися вже після події злочину (записка, передана співучаснику, яка містить інструкцію про подальші сумісні дії та інше) [45, с. 39].

Залежно від мети використання речових доказів у кримінальному судочинстві, Н. О. Селіванов пропонує виділяти відповідні класифікаційні групи за елементами складу злочину, встановленню яких сприяє той чи інший речовий доказ. Йдеться, зокрема, про речові докази, які допомагають встановити: суб'єкт, суб'єктивну сторону, об'єкт, об'єктивну сторону злочину. Можливий і подальший, більш детальний, поділ. Так, на думку вченого, практичний сенс має виокремлення речових доказів, які допомагають встановити: спосіб, місце, час та інші обставини злочину. Наприклад, зламаний замок, сліди інструментів на дверях приміщення свідчать про вчинення крадіжки шляхом зламування. Таким чином, ці речові докази належать до таких, що дають можливість встановити спосіб вчинення злочину. А значна кількість слідів крові буде вказувати на місце вбивства, тобто на місце вчинення злочину [210, с. 24-25].

Звернемо увагу на умовність віднесення цієї класифікації до таких, що мають кримінально-правове значення. Підставою для цього є критерій, що покладений в її основу, а саме окремі елементи складу кримінального правопорушення, що є, насамперед, категорією кримінального права. Водночас, такий поділ нерозривно пов'язаний з поділом, підставою для якого є окремі елементи предмету доказування, тобто обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, який буде розглянуто далі.

Уявляється, що обидві зазначені вище класифікації хоча і спрямовані на диференціацію великого масиву речових доказів, однак у правозастосовній діяльності не мають практичного сенсу.

До *третьої групи* пропонуємо віднести критерії поділу, які мають криміналістичну природу. У їх розробку свій внесок зробили такі вчені, як М. М. Єгоров, Г. Б. Карнович, Ю. К. Орлов та інші. Насамперед, можна зазначити такі критерії:

(1) залежно від їх придатності для вирішення певного рівня експертних задач;

(2) залежно від характеру зв'язку між речовим доказом та подією кримінального правопорушення;

(3) залежно від виду експертизи, в рамках якої досліджуються речові докази;

(4) залежно від матеріального втілення речових доказів;

(5) залежно від характеру доказових властивостей речового доказу.

Спроба поділити речові докази на окремі види в юридичній літературі була зроблена Г. Б. Карновичем, який виокремлював: 1) ті, що мають значення для справи у зв'язку з їх індивідуальними ознаками (в тому числі: а) предмети – речові докази, які ідентифікують інші предмети; б) предмети – речові докази, які ідентифікують безпосередньо осіб; в) речові докази, які ідентифікуються); 2) ті, що мають значення для справи у зв'язку з їх родовою приналежністю (в межах цього виду виокремлюються такі групи: а) речові докази, які створюють можливість визначити приналежність предметів, які мають родові ознаки; б) речові докази, що визначають коло осіб, які пов'язані з подією злочину); 3) ті, що мають значення у зв'язку з їх властивостями, якостями або змістом; 4) ті, що мають значення для справи у зв'язку з їх злочинним призначенням, походженням або місцезнаходженням; 5) ті, що мають значення для справи у зв'язку з їх судово-медичним характером [101, с. 7-8].

Зауважимо, що на думку деяких дослідників така класифікація є недосконалою з декількох аспектів. По-перше, вона не відповідає головній вимозі

– немає єдиної підстави для поділу. По-друге, складові групи повинні виключати одна одну. По суті, йдеться про три паралельні класифікації: (а) залежно від здатності речових доказів сприяти індивідуальній ідентифікації або встановленню групової належності; (б) залежно від характеру зв'язку між речовим доказом та подією кримінального правопорушення; (в) залежно від виду експертизи, в рамках якої досліджуються речові докази [210, с. 23; 282, с. 57]. Остання класифікація має переважно криміналістичне та експертне значення. Крім того, вона є досить умовною, оскільки іноді той самий предмет може бути об'єктом декількох експертиз. Так, наприклад, граната з відбитками пальців піддається дослідженню як в рамках вибухотехнічної, так і дактилоскопічної експертизи.

Удосконалюючи наведені вище класифікації, Ю. В. Худякова пропонує поділяти речові докази залежно від їх придатності для вирішення певного рівня експертних задач на такі групи: 1) речові докази, які використовуються для вирішення ідентифікаційних задач; 2) речові докази, які використовуються для вирішення неідентифікаційних задач, а саме: а) для вирішення питання класифікаційного або діагностичного характеру (щодо групової належності); б) для вирішення питань, пов'язаних із ситуаційними задачами [282, с. 57-58].

Переважно криміналістичне значення має класифікація речових доказів залежно від їх матеріального втілення. Ю. К. Орлов за цією підставою виділяє такі групи: (1) предмети, що були переміщені в просторі внаслідок встановлюваної події (наприклад, викрадені речі); (2) предмети, що були змінені внаслідок цієї події (наприклад, зламаний замок); (3) предмети, що були знищені цією подією (наприклад, у разі умисного знищення майна шляхом підпалу); (4) предмети, створені злочинними або іншими діями, які мають доказове значення (наприклад, знаряддя кримінального правопорушення); (5) предмети, які перебували в тому середовищі, де відбулася (або мала відбутися) встановлювана подія, але не зазнали жодних змін та не були переміщені (наприклад, коли досліджувана подія полягала в не вчиненні певних дій або коли вона фактично не мала місце) [176, с. 4-5].

У попередніх підрозділах ми наголошували на важливості відокремлення зовнішніх ознак та внутрішніх властивостей речових доказів. Саме на такій диференціації заснована класифікація, запропонована Т. Ф. Одиночкіною. Виходячи з характеру доказових властивостей, вона виділяє дві групи речових доказів: а) об'єкти, які використовуються у доказуванні за ознаками зовнішньої будови; б) об'єкти, роль яких у доказуванні визначається переважно внутрішніми властивостями [173, с. 55]. Майже подібну класифікацію речових доказів представляє у своїй дисертації Д. В. Давидова, в основі якої лежить наявність зовнішніх та внутрішніх змін в ознаках матеріальних об'єктів [64, с. 91]. На наш погляд, наведені класифікації мають не лише теоретичне, але й прикладне значення.

І, нарешті, *четверта група* об'єднує класифікаційні критерії, які мають кримінальну процесуальну природу. Серед них доцільно навести такі:

(1) залежно від зв'язку матеріального об'єкта з подією кримінального правопорушення;

(2) залежно від відношення речових доказів до обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню;

(3) залежно від порядку процесуального оформлення;

(4) залежно від способу отримання речових доказів та їх введення в кримінальний процес.

Класифікація, в основі якої лежить такий критерій як зв'язок матеріального об'єкта з подією кримінального правопорушення, закріплена у ч. 1 ст. 98 КПК і включає такі різновиди:

1) *матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення*. Наприклад, у п. 28 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 р. № 10 [200] знаряддями злочину у справах про злочини проти власності слід вважати предмети чи технічні засоби, які умисно використовувалися особою або особами, у співучасті з якими було вчинено такий злочин. Зокрема, транспортні засоби можуть бути визнані знаряддям злочину не лише тоді, коли вони

використовувалися для безпосереднього заволодіння чужим майном, а й тоді, коли без їх використання вчинення злочин було неможливим чи надто складним (транспортування членів злочинної групи до місця вчинення злочину, перевезення викраденого майна з місця вчинення злочину тощо);

2) *матеріальні об'єкти, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення.* Йдеться про сліди у вузькому, криміналістичному розумінні (сліди рук, взуття, транспорту, знарядь злому; сліди, які відображають власні ознаки – плями крові, фарби тощо; частки волосся, волокна і т.п.. До цієї групи речових доказів варто включити також документи зі слідами фальсифікації (підчистки, витравлення тощо) [152, с. 328];

3) *предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій,* під якими варто розуміти предмети, які злочинець намагався заволодіти/ якими він заволодів; які він бажав знищити або пошкодити /знищив, пошкодив; прагнув виготовити\ виготовив;

4) *гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.* Зауважимо, насамперед, що маються на увазі не лише ті гроші, цінності та речі, якими злочинець заволодів шляхом вчинення кримінального правопорушення (наприклад, вкрад), але й ті доходи, які були від них отримані. Стосовно грошей, цінностей та речей, отриманих юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення, то варто підкреслити, що йдеться не про будь-яке кримінальне правопорушення, а лише про деякі склади, вичерпний перелік яких передбачений ст. 96-3 КК;

5) *матеріальні об'єкти, які містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.* До цієї групи входять особисті речі підозрюваного, обвинуваченого, які він загубив на місці кримінального правопорушення, виявлений на місці події недопалок тощо.

Виділення зазначених вище груп речових доказів має, передусім, орієнтовне значення для практичних працівників під час пошуку належних матеріальних об'єктів.

Крім нормативно закріпленої класифікації існують також інші підходи, які мають кримінальну процесуальну природу. Так, наприклад, як критерій поділу речових доказів пропонують виокремлювати обставини, що підлягають обов'язковому доказуванню [282, с. 59]. Керуючись зазначеною підставою та положеннями ст. 91 КПК можна, зокрема, виділити: (1) речові докази, що встановлюють подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); (2) речові докази, що сприяють встановленню винності особи у вчиненні кримінального правопорушення; (3) речові докази, що сприяють встановленню розміру та виду шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; (4) речові докази, що сприяють встановленню обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; (5) речові докази, що сприяють встановленню обставин, які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; (6) речові докази, що сприяють встановленню обставин, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; (7) речові докази, що сприяють встановленню обставин, які є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

На підставі диференціації порядку процесуального оформлення речових доказів, О. О. Рясов пропонує поділити речові докази на фактичні та юридичні. Фактичними є ті речові докази, які лише наділені ознаками речових доказів. А юридичними будуть ті речові докази, які приєднані до кримінальної справи. При цьому автор наголошує, що юридичними речовими доказами є ті фактичні, які приєднані до кримінальної справи. Водночас, під час розслідування багато фактичних речових доказів так і не отримують юридичного закріплення. Крім того, з місця слідчий часто вилучає сліди, які, як з'ясується далі, до розслідуваної справи не мають ніякого відношення. Саме тому, на його думку, існує суттєва різниця між фактичними та юридичними речовими доказами [208, с. 64-65].

Визначаючи в якості критерію поділу речових доказів способів їх отримання та введення в кримінальний процес, Д. А. Лопаткін виокремлює такі групи: 1) речові докази, які отримані під час проведення слідчих дій компетентними органами; 2) речові докази, які отримані під час проведення інших слідчих дій (наприклад, подані компетентним органам підозрюваним, обвинуваченим та іншими особами) [156, с. 46]. Однак, на нашу думку, така класифікація підлягає критиці, оскільки не враховує усі способи збирання доказів, передбачені законом.

Викладаючи авторську позицію щодо розглядуваного питання, на підставі системного аналізу положень КПК, які регламентують порядок збирання матеріальних об'єктів як речових доказів (особливо, глави 4, 15, 16, 17, 20, 21 КПК), пропонуємо здійснити класифікацію речових доказів у кримінальному провадженні залежно від способу їх отримання на матеріальні об'єкти:

(1) вилучені під час проведення процесуальних дій. До них, зокрема, належать речові докази, які вилучаються під час проведення слідчих (розшукових) дій, НС(Р)Д, затримання та тимчасового доступу до речей та документів, а також речові докази, вилучені в результаті здійснення міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні;

(2) надані у добровільному порядку. До цієї групи речових доказів ми пропонуємо включити матеріальні об'єкти, які передаються слідчому або

прокурору учасниками кримінального провадження добровільно, без застосування державного примусу. Таке залучення речових доказів до матеріалів кримінального провадження фіксується у протоколі цієї слідчої (розшукової) дії, під час якої вони передаються (найчастіше, йдеться про протокол допиту особи);

(3) спеціально створені. Йдеться про ті випадки, коли з об'єктивних причин вилучити безпосередньо матеріальний носій інформації неможливо, а тому виникає потреба в перенесенні змістовної складової речового доказу на нову матеріальну форму. Додатково наголосимо, що створюються саме матеріальні об'єкти, а точніше матеріальні носії, а не їх доказові ознаки, які вже існують. Водночас, зміст доказу залишається об'єктивно сформованим і незмінним, а з'являється лише новий матеріальний носій цієї доказової інформації.

Крім того практичне значення, на наш погляд, матиме поділ речових доказів на групи залежно від характеру правообмеження при їх збиранні на матеріальні об'єкти, отримання яких:

(1) пов'язане з примусовим обмеженням права власності. Ними є речові докази, які залучаються до кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді. Вилучення таких матеріальних об'єктів пов'язано з обмеженням права власності конкретної особи. Юридичною підставою отримання та обов'язковою складовою процесуального оформлення таких речових доказів є ухвала слідчого судді;

(2) пов'язане з добровільним обмеженням права власності, тобто ті речові докази, які добровільно передаються слідчому або прокурору їх власником;

(3) не пов'язане з обмеженням права власності. На відміну від попередніх груп, для вилучення таких матеріальних об'єктів не потрібно ані отримання ухвали слідчого судді, ані добровільної згоди власника, оскільки йдеться про матеріальні об'єкти, які не мають ніякої матеріальної цінності, а також ті, які створюються для виконання завдань кримінального провадження (похідні речові докази). Отримання цієї групи речових доказів процесуально оформлюється шляхом складання протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії та постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження сутності речових доказів у кримінальному провадженні дозволило дисертанту зробити такі висновки:

1. Критичне осмислення та аналіз поширених у наукових колах позицій до розуміння поняття та сутності речових доказів у кримінальному провадженні дозволяє зробити висновок, що неоднозначність та різноманітність підходів до вивчення цієї проблеми перешкоджає забезпеченню єдності правозастосовної практики у роботі з цим процесуальним джерелом доказів, оскільки відсутність чіткого поняття речових доказів не дає можливості однозначно визначити коло об'єктів, які можуть бути віднесені до них.

2. Співставлення законодавчої дефініції поняття «речові докази», закріпленої в кодифікованих актах країн пострадянського простору, свідчить про домінування казуїстичного способу визначення шляхом перерахування груп об'єктів, які можуть бути речовими доказами. Видається, що такий підхід є найбільш прийнятним, оскільки орієнтує практичних працівників на пошук об'єктів, які відповідають критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК. Водночас, вирізняється специфікою дефініція, закріплена у КПК Грузії, яка сформульована шляхом вказівки на дві ознаки речових доказів: характер зв'язку із подією кримінального правопорушення та їх значення для встановлення обставин, що входять у предмет доказування.

3. Констатується, що для західних країн, особливо загальної системи права, характерною є відсутність законодавчого закріплення визначення поняття «речові докази». Дефініція, переважно, формулюється у доктринальних дослідженнях шляхом великого переліку об'єктів, що можуть бути безпосередньо сприйняті учасниками судового засідання із застосуванням органів чуття.

4. Обґрунтовуючи доцільність розмежування матеріальної та процесуальної форми речових доказів, з урахуванням проаналізованих наукових підходів, пропонується виокремлювати такі сутнісні елементи поняття «речовий доказ», як: (1) зміст, яким є властивості, ознаки матеріального об'єкта, що набувають значення фактичних даних у розумінні ч. 1 ст. 84 КПК; (2) матеріальна форма, яка

представлена самим матеріальним об'єктом – носієм цих фактичних даних; (3) процесуальна форма, тобто сукупність процесуальних дій, спрямованих на виявлення та фіксацію матеріальних об'єктів як речових доказів, та процесуальних актів, які їх закріплюють.

5. Визнається за можливе поділити всю сукупність ознак, що характеризують речові докази, на три групи: (1) змістовні (інформаційні), до яких належать: а) об'єктивність, б) наявність зв'язку з обставинами, що мають значення для кримінального провадження, в) доступність для безпосереднього сприйняття змісту речових доказів, г) невербальність; (2) формально-матеріальні, серед яких виокремлюються: а) матеріальність, б) незамінність; (3) формально-процесуальні, а саме: а) комплексність, б) визначеність.

6. Доводиться, що з постійним науково-технічним розвитком ознака безпосередності сприйняття відомостей, що містяться в речових доказах, все більше втрачає своє значення як визначальна характеристика цього процесуального джерела доказів.

7. Обстоюється позиція щодо необхідності конкретизації інформації, яка становить зміст речових доказів та може сприяти встановленню наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, шляхом вказівки на об'єктивно сформовані ознаки та/або внутрішні властивості матеріального об'єкта, його місце, час виявлення.

8. Під речовим доказом пропонується розуміти матеріальний об'єкт, отриманий у встановленому законом порядку, який за своїми об'єктивно сформованими ознаками та/або внутрішніми властивостями, місцем, часом виявлення може сприяти встановленню наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

9. Враховуючи, що для цілей наукового дослідження важливим є обрання критеріїв, за якими може бути проведено розмежування речових доказів з іншими матеріальними об'єктами, до них пропонується віднести: 1) спосіб збереження й

передачі фактичних даних; 2) характер інформації, що складає зміст матеріального об'єкта; 3) заміність/незамінність носія фактичних даних; 4) безпосередність/опосередкованість дослідження матеріального об'єкта; 5) момент формування доказової інформації; 6) характерні властивості матеріального об'єкта, що співвідноситься з речовим доказом.

10. Характерними властивостями цифрових джерел доказової інформації, які обумовлюють їх особливий процесуальний статус, є: а) неречовий характер, який пов'язаний з відсутністю твердого зв'язку з матеріальним носієм; б) неможливість безпосереднього сприйняття й подальшого дослідження цифрової інформації, тобто вона повинна бути інтерпретована та перекодована за допомогою спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення; в) можливість дистанційного внесення змін до неї та її знищення; г) специфічний порядок збирання, перевірки та оцінки.

Водночас, з урахуванням чинного законодавства, обстоюється позиція щодо доцільності визнання цифрових джерел доказової інформації саме речовими доказами, виходячи з того, що їх змістом є сама цифрова інформація, матеріальною формою – її цифровий носій, а процесуальною – відповідне процесуальне оформлення.

11. Розгляд питання щодо співвідношення речових доказів та документів дозволяє констатувати, що розмежування цих об'єктів доцільно здійснювати не за сукупністю законодавчо закріплених і доктринально розроблених критеріїв, зокрема: 1) за способом збереження та передачі інформації; 2) за доказовим значенням змісту або форми документа; 3) за можливістю/неможливістю заміни матеріального носія оригіналом або дублікатом. Додатково можуть враховуватися й ті ознаки, що властиві виключно документу як самостійному процесуальному джерелу доказів, тобто цілеспрямованість його створення та автентичність.

12. Визначаючись стосовно співвідношення речових доказів та зразків для експертизи, слід мати на увазі, що відмежування так званих похідних речових доказів від зразків, які отримуються у порядку, передбаченому статтями 245 («Отримання зразків для експертизи») та 274 («Негласне отримання зразків,

необхідних для порівняльного дослідження») КПК, можна провести за такими критеріями: по-перше, за механізмом формування, по-друге, за можливістю відібрання зразків із неодноразовим повторення цієї процедури, та, по-третє, за метою їх створення – порівняння з речовими доказами.

13. Співвідношення речових доказів та мікрооб'єктів свідчить про те, що у разі виявлення мікрооб'єктів, які нерозривно пов'язані з предметом – носієм, вони повинні розглядатися як сліди кримінального правопорушення, джерелом яких є речовий доказ – цей предмет-носій. Водночас, мікрооб'єкти, які виявляються окремо, видається недоцільним визнавати речовими доказами, зважаючи на недоступність їх для безпосереднього сприйняття учасниками кримінального провадження під час огляду. Обґрунтовується, що доказова інформація, яка отримана в результаті дослідження цієї групи мікрооб'єктів, є змістом не речового доказу, а висновку експерта.

14. Пропонується класифікувати речові докази у кримінальному провадженні: (1) залежно від способу їх отримання на матеріальні об'єкти: (а) вилучені під час проведення процесуальних дій, (б) надані у добровільному порядку, в) спеціально створені матеріальні об'єкти; (2) за характером правообмеження при їх збиранні на матеріальні об'єкти, отримання яких: а) пов'язане з примусовим обмеженням права власності; б) пов'язане з добровільним обмеженням права власності; в) не пов'язане з обмеженням права власності.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1 Зміст процесуального механізму формування речових доказів у кримінальному провадженні

Проведене у попередньому розділі дослідження правової природи речових доказів у кримінальному провадженні дало можливість створити певне підґрунтя, базу для подальшої роботи. Однак формулювання конкретних рекомендацій, які матимуть прикладне значення, можливе лише шляхом ретельного аналізу процесу доказування, оскільки основний зміст кримінальної процесуальної діяльності складає саме робота з доказами, зокрема й речовими.

Доказування у кримінальному процесі – це постійний рух, динамічний процес, в результаті якого відбувається якісне та кількісне перетворення первинної інформації – фактичних даних – на належні, допустимі та достовірні докази, що у своїй сукупності взаємопов'язані та достатні для прийняття відповідного процесуального рішення. Це стосується й речових доказів, які під час кримінального провадження поступово «дозрівають», «викристалізуються» із матеріальних об'єктів, значення та інформаційний зміст (складова) яких не завжди можуть бути встановлені одразу на початкових етапах досудового розслідування без проведення, зокрема, їх дослідження слідчим або експертом.

Необхідність розкриття змісту процесуального механізму формування речових доказів змушує нас, передусім, з'ясувати сутність поняття «формування доказів» у кримінальному процесі. Зауважимо, що цей термін не застосовується у кримінальному процесуальному законодавстві, а розкривається лише у спеціальній юридичній літературі.

Положення про те, що докази фактично не «збираються», а «формуються» було сформульовано С. А. Шейфером [291, с. 7, 15, 16], а потім підтримано й іншими вченими [7, с. 28; 76, с. 94; 164, с. 10; 211, с. 90-91]. З цього приводу В.П. Гмирко зазначає, що докази «не збираються», як гриби після дощу, і не

з'являються зненацька у кримінальній справі, а формуються в результаті цілеспрямованих дій учасників кримінального провадження [50, с. 26]. Головна сутність наведеного підходу полягає у тому, що у природі не існує та не може існувати готових доказів, оскільки об'єктивно існують лише сліди події, в яких міститься необхідна інформація. Але ця інформація – ще не доказ. І лише під час пізнавально-посвідчувальної діяльності визначених суб'єктів доказування, які наділені для цього відповідними повноваженнями, інформація набуває належної процесуальної форми, та виникають, тобто формуються, докази. Отже, формування насамперед полягає у перетворенні первинної доказової інформації за результатами застосування відповідних пізнавальних процедур [290, с. 32-33].

Сутність процесу формування може бути розкрита з урахуванням семантичного значення поняття «формуватися» – «набувати якої-небудь форми, набирати якогось вигляду; стаючи носієм певних якостей, визначатися; набувати рис завершеності, визначеності в результаті розвитку, змін тощо» [217, с. 624]. Зважаючи на наведене вище значення, на наш погляд, має рацію Т. В. Хмельницька, яка звертає увагу на розуміння доказу як явища, що формується, зміст якого є гнучким та перебуває у стані перетворення. При цьому вчена розуміє формування доказів як процес надбання первинною доказовою інформацією якостей судового доказу⁵, а саме словосполучення «формування доказів» означає «дозрівання» доказу [281, с. 47-48].

Звертаємо увагу, що формування доказів зазвичай розглядається як один із елементів доказування. Однак одразу зауважимо, що ми пропонуємо поглянути на питання формування речових доказів з іншого ракурсу – без прив'язки до елементів доказування (збирання, перевірки та оцінки) через аналіз та розкриття послідовної процесуальної діяльності, спрямованої на перетворення виявленого матеріального об'єкта на належний, достовірний та допустимий речовий доказ, що може бути використаний у кримінальному провадженні. Взагалі, цілком логічним є твердження про те, що у процесі доказування постійно переплітаються

⁵ Зважаючи на розумні межі обсягу нашої роботи, не уявляється можливим аналіз усіх існуючих поглядів на питання про співвідношення фактичних даних та доказів, а також «досудових» та «судових» доказів. У цьому аспекті відзначимо лише, що наразі це є предметом наукової дискусії.

всі види діяльності: збирання і оцінка, збирання і перевірка, перевірка і оцінка [116, с. 210-220]. У наукових роботах досить часто звертається увага на певну умовність у розмежуванні традиційних елементів доказування – збирання, перевірки та оцінки доказів. Так, під час перевірки доказів виникає необхідність в їх додатковому збиранні. А підготовка і перевірка доказів не відділяються від оцінки отриманої інформації, а сама ця оцінка не завжди завершує доказування, оскільки нерідко повертає слідчого і суд до збирання і перевірки нових доказів [188, с. 137]. По-новому пропонує поглянути на діяльність доказування В. П. Гмирко, репрезентуючи її в кримінальному процесі «як складну нормативну структуру певним чином організованих і взаємопов'язаних її функціональних місць (ФМ): «мета» ↔ «вихідний матеріал» ↔ «спосіб діяльності» ↔ «носії діяльності» ↔ «засоби діяльності» ↔ «перетворювальний процес» ↔ «продукт діяльності» [51, с. 116]. З урахуванням зазначеного, на нашу думку, речовий доказ не є простим статичним об'єктом, а має складну структуру та формується під час кримінального провадження.

Говорячи про діяльнісне наповнення процесу формування доказів, зазначимо, що досить традиційним є виокремлення чотирьох елементів: (1) виявлення; (2) вилучення; (3) фіксація та (4) зберігання [9, с. 10; 23, с. 16-17; 211, с. 56]. А. Р. Белкін, уточнюючи цей перелік, додає до нього також отримання доказів, тобто дії щодо витребування предметів та документів, а також їх представлення учасниками процесу [7, с. 188, 195-197]. О. О. Рясов так само виділяє як самостійний етап збирання доказів їх отримання – добровільне представлення об'єкта з одного боку та його прийняття належним суб'єктом з іншого з метою введення фактичних даних у кримінальну справу та використання їх у процесі доказування. Водночас, на думку дослідника, вилучення не є окремим етапом збирання доказів, а розглядається як один із прийомів їх фіксації [208, с. 79, 82-83].

Видається, що така позиція є не зовсім аргументованою, оскільки витребування та отримання речей та документів є лише способами появи доказів поряд, наприклад, з проведенням слідчих (розшукових) дій. А тому незрозуміло,

чому саме їх автори виділяють як окремий елемент збирання доказів. До того ж витребування та отримання речей та документів не обов'язково матимуть місце у кожному кримінальному провадженні. Крім того ми не можемо погодитися з думкою О. О. Рясова про те, що вилучення доказів не є самостійним етапом їх формування, тому що вилучення та фіксація, на наш погляд, є різними за своїм характером видами діяльності. Зокрема, вилучення – це дія за значенням, вилучати, тобто вибирати, видаляти що-небудь звідкись, забирати що-небудь у когось [214, с. 426]. Йдеться про фактичний перехід певного матеріального об'єкта з володіння одного суб'єкта у володіння іншого. А фіксація охоплює дії посвідчувального характеру, що спрямовані на процесуальне оформлення, документування процесу виявлення та вилучення такого матеріального об'єкта, а також закріплення доказової інформації, яка міститься в самому матеріальному об'єкті.

Зупинимось також на позиції окремих учених, які пропонують виділяти «закріплення доказів» як окремий етап доказування [301, с. 114-115]. Так, за твердженням М. А. Філіппової, збирання і фіксація доказів є різними елементами, які розмежовуються за методами здійснення [276, с. 60]. Утім, ми погоджуємося з О. Б. Соловйовим, що доцільніше розглядати закріплення доказів як невід'ємну частину їх збирання, оскільки доказування має дві взаємопов'язані сторони – пізнавальну та посвідчувальну. А отже без належного відображення у матеріалах кримінального провадження отриманих фактичних даних та без їх належної процесуальної фіксації, не можна говорити про перетворення об'єктивно існуючих слідів злочину на кримінальні процесуальні докази [221, с. 44-45] та про завершення процесу їх збирання. Посвідчувальна сторона проявляється у тому, що фактичні дані (відомості про факти), пізнані уповноваженими особами у ході розслідування провадження, повинні бути зафіксовані у такій передбаченій законом процесуальній формі, яка гарантує їх достовірність, а також дає змогу будь-якому суб'єкту кримінальної процесуальної діяльності користуватися ними незалежно від часу і місця їх формування [61, с. 125].

Окремої уваги вимагає також необхідність обґрунтування включення до процесу формування речових доказів діяльності, спрямованої на дослідження матеріальних об'єктів для встановлення їх належності, допустимості та достовірності як речових доказів. Розглядаючи питання про етапи доказування, М. С. Строгович не використовував поняття «збирання доказів», але при цьому поряд з перевіркою та оцінкою доказів виокремлював їх виявлення, розгляд та процесуальне закріплення [228, с. 302]. О. В. Ратінов включає до збирання доказів не лише їх пошук (розшук) та виявлення, але й діяльність по отриманню, вилученню інформації, що міститься в цих доказах [232, с. 300]. А. Р. Белкін не розділяє такий підхід, оскільки, на його думку, включати у збирання доказів їх «розгляд» (М. С. Строгович) чи «отримання (вилучення) інформації, що міститься в них» (О. Р. Ратінов) означає дублювання наступної фази доказування – дослідження доказів [7, с. 188].

Проте, як слушно зауважує Є. А. Доля, виявлення, вилучення з матеріальних носіїв слідів злочину не може відбуватися поза їх чуттєвого пізнання, яке протікає у рамках встановленої законом процедури огляду. Під час такого чуттєвого пізнання відбувається формування у свідомості слідчого та понятих образу сприйнятих слідів злочину, що завершується викладенням відомостей про них у протоколі огляду [76, с. 96]. Тобто, вже під час первісного огляду матеріального об'єкта, проведення якого вимагається зокрема ч. 5 ст. 237 КПК, відбувається його дослідження для встановлення його зв'язку з відповідним кримінальним правопорушенням, виявлення його сутнісних ознак та властивостей. Без візуального спостереження виявленого об'єкта матеріального світу неможливе його подальше процесуальне оформлення.

С. А. Шейфер уточнюючи момент, коли доказ можна вважати зібраним, тобто сформованим, зазначає, що ним є момент об'єктивізації суб'єктом доказування сприйнятих ним відомостей, тобто їх закріплення шляхом передбачених законом засобів фіксації. Також учений підкреслює, що предмети стають речовими доказами лише за умови, що їх належність буде виявлена шляхом проведення процесуальної дії – огляду з виявленням ознак предмета і

місця розташування із закріпленням цих обставин у протоколах та інших засобах фіксації. Визнання предмета речовим доказом закономірно оформлюється процесуальним актом – постановою слідчого, що, на думку науковця, завершує процес його формування [290, с. 34-35].

Однак вітчизняний КПК, на відміну від КПК 1960 р., а також кодексів деяких інших держав (наприклад, Республіки Казахстан [239], Республіки Молдова [240], Російської Федерації [241]) не містить прямої вимоги щодо необхідності винесення постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом. Відсутність подібного нормативного припису спричинила активізацію полеміки з цього питання у колах науковців та практиків.

Проведене нами узагальнення судової практики свідчить про те, що у переважній більшості випадків уповноважені суб'єкти не обмежуються складанням протоколу огляду предмета та виносять відповідну постанову про визнання його речовим доказом⁶. Поширеність подібної практики підтверджується і результатами проведеного нами анкетування (Додаток А).

Водночас іншої точки зору дотримується Л.М. Лобойко, зауважуючи, що сторона обвинувачення прагне зберегти практику, яка існувала за КПК 1960 р., згідно з якою слідчий і прокурор визнавали доказами дані, зібрані й оцінені ними, у зв'язку з чим у практиці досудового розслідування, здійснюваного за чинним КПК, слідчі продовжують складати постанову про визнання предметів речовими доказами і приєднання їх до матеріалів кримінального провадження. На думку вченого, це ставить сторону захисту у явно невігідне становище і свідчить про існування у реальних кримінальних провадженнях невиправданої переваги сторони обвинувачення [155, с. 86].

М.Є. Шумило також припускає, що, можливо, законодавець не випадково «забув» про необхідність винесення постанови про визнання предмета речовим

⁶ Див., наприклад, ухвалу Вишньківського районного суду Чернівецької області від 28 жовтня 2015 р., судова справа № 713/1049/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52896200>; ухвалу Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 21 липня 2016 р., судова справа № 211/287/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59144003>; вирок Гайсинського районного суду Вінницької області від 18 червня 2015 р., судова справа № 129/670/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47117068>

доказом, а керувався тим, що ані слідчий, ані жоден інший суб'єкт, окрім суду, не може приймати рішення про те, що певні фактичні дані повинні набути значення доказу у кримінальному провадженні, доки вони не будуть оцінені під час судового розгляду. Учений акцентує увагу на тому, що у ході досудового розслідування сторони збирають матеріали про джерела майбутніх доказів – носіїв даних про факти й обставини, що підлягають доказуванню. Зібрані сторонами матеріали можуть визнаватися доказами за результатами їх інтерпретації лише судовим органом [298, с. 41].

На противагу цьому О.Ю. Хацуляк доводить доцільність складання слідчим або прокурором постанови про долучення до провадження речового доказу та пропонує внести доповнення до ч. 3 ст. 98 КПК, де передбачити таке: «Слідчий, прокурор після проведення усіх необхідних дій з матеріальним об'єктом, який має значення для кримінального провадження, виносить постанову про його залучення до провадження як речового доказу» [280, с. 47-48].

Звернення до ч. 3 ст. 110 КПК дає підстави стверджувати, що на сьогодні винесення слідчим, прокурором постанови про визнання матеріального об'єкту речовим доказом формально не суперечить кримінальному процесуальному законодавству, оскільки зазначена норма надає право виносити постанову не лише у випадках, передбачених КПК, але й коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне.

Однак постає питання про процесуальні наслідки відсутності постанови про визнання предмета речовим доказом у матеріалах кримінального провадження. Так, ухвалою Красноградського районного суду Харківської області від 03.12.2013 р. відмовлено у задоволенні клопотання захисника про визнання недопустимим доказом оригіналів носіїв відеофонограм. Захисник обвинуваченого звернувся до суду із таким клопотанням, оскільки зазначені докази не були визнанні речовими доказами у справі та приєднанні до справи. Водночас, на думку суду, захистом не було надано доказів, які б підтверджували очевидну недопустимість доказів, на які вказує захисник, що позбавляє суд можливості задовольнити заявлене клопотання [264]. Тобто відсутність постанови

про визнання предмета речовим доказом не є істотним порушенням передбаченого КПК порядку, а тому не спричиняє очевидної недопустимості відповідного матеріального об'єкту як речового доказу.

Утім, ми погоджуємося з думкою О.Г. Шило, що хоча закон і не передбачає складання окремої постанови про залучення до кримінального провадження предметів як речових доказів, таке процесуальне рішення забезпечує визначеність у цьому питанні і, з урахуванням ч. 2 ст. 100 КПК, вбачається доцільним [296, с. 81]. З ученою погоджується і В.В. Вапнярчук, зазначаючи, що винесення такої постанови, по суті, є констатацією рішення слідчого, прокурора використати певну річ як речовий доказ. Тобто така постанова носить передусім організаційно-розпорядчий характер [15, с. 300-301]. До того ж, С. О. Ковальчук звертає увагу на проблему неоднозначності сформованої на сьогодні судової практики щодо вирішення питання про долю речових доказів та наводить приклади, коли вітчизняні суди нерідко відмовляють у вирішенні цього питання, посилаючись на те, що матеріальні об'єкти не визнавалися постановою слідчого речовими доказами і не приєднувалися до матеріалів кримінального провадження, внаслідок чого суд був позбавлений можливості ухвалити рішення щодо них у порядку ч. 4 ст. 374 або п. 14 ч. 1 ст. 537 КПК [108, с. 161].

На наш погляд, по-перше, винесення слідчим, прокурором постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом не означає, що ці учасники вирішують наперед замість суду питання про належність, допустимість та достовірність певного доказу. Усі вони є самостійними суб'єктами оцінки доказів, яку вони здійснюють на певних етапах та стадіях кримінального провадження, приймаючи відповідні процесуальні рішення.

По-друге, наявність або відсутність постанови, на наш погляд, відіграє важливу роль для вирішення питання про законність обмеження права власності щодо майна, яке було тимчасово вилучено та на яке було накладено арешт. Так, враховуючи, що клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, а у разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду,

здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, по суті, арешт може бути накладений на майно, яке не має значення для кримінального провадження. Однак слідчий, прокурор не можуть встановити це без, наприклад, залучення експерта та проведення експертизи, що зрозуміло вимагає більше часу, ніж один день.

Зважаючи на викладене, видається доцільним передбачити у КПК необхідність винесення слідчим, прокурором постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом не пізніше п'яти днів з моменту вилучення такого об'єкта. Слідчий, прокурор повинні навести мотиви прийнятого рішення. При цьому, якщо для визнання таких матеріальних об'єктів речовими доказами потрібно призначення експертизи, постанова про визнання їх речовими доказами повинна бути винесена не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим або прокурором відповідного висновку експерта. Відсутність постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом повинна розглядатися як підстава для скасування арешту майна та повернення його власнику.

Як зазначалося вище, виявлення та вилучення матеріальних об'єктів нерозривно пов'язані з їх чуттєвим пізнанням, що відбувається під час проведення огляду відповідного об'єкта [76, с. 96]. У цьому ракурсі видається обґрунтованою теза Р. В. Костенка стосовно неможливості погодитися з неточним твердженням про те, що кожний доказ стає таким з моменту його отримання відповідними суб'єктами. Слідчий, виконуючи під час розслідування різні дії по збиранню відомостей, не може сприймати їх як вже «готові» докази, оскільки їм ще потрібно «викристалізуватися» із зібраної інформації згодом [122, с. 27-28].

На наш погляд, моментом закінчення формування речового доказу, без прив'язки до стадій кримінального провадження, з урахуванням змісту нормативних положень, закріплених у ст. 94 КПК, треба вважати момент переконання суб'єкта оцінки (як то слідчого, прокурора, слідчого судді або суду)

під час прийняття відповідного процесуального рішення у тому, що конкретний матеріальний об'єкт є належним, допустимим та достовірним доказом.

А тому, зважаючи на викладене, до діяльності, що своїм змістом охоплює поняття формування речових доказів, окрім традиційних виявлення, вилучення та процесуального оформлення, варто також включати дослідження матеріальних об'єктів для встановлення їх належності, допустимості та достовірності як речових доказів. Воно відбувається під час попереднього вивчення доказів шляхом їх огляду, а також здійснюється у рамках експертизи матеріальних об'єктів, проведення пред'явлення для впізнання та слідчого експерименту. Крім того, на нашу думку, зберігання речових доказів також є елементом їх формування. Видається, що така діяльність (хоча її основне призначення і не полягає в якісному перетворенні первинної інформації на сформований доказ) спрямована на вжиття заходів щодо збереження, схоронності самих матеріальних носіїв або їх доказових ознак та/або властивостей на всіх етапах їх формування для забезпечення можливості їх подальшого використання у кримінальному провадженні, тобто носить допоміжний, забезпечувальний характер. Зазначимо, що зі зберіганням речових доказів пов'язана також діяльність по вирішенню питання про них у кримінальному провадженні.

Відтак, вбачається доцільним розглядати формування речових доказів у кримінальному провадженні як регламентовану процесуальним законодавством діяльність з виявлення, вилучення, процесуального оформлення, дослідження, а також зберігання матеріальних об'єктів з метою їх використання як речових доказів.

Ще раз підкреслимо, що формування доказів, хоча і включає суб'єктивні елементи, але базується на об'єктивній основі, якою є сліди, залишені подією, та інформація, яка в них міститься. Тому формування жодним чином не може трактуватися як їх довільне створення [292, с. 16]. Навіть коли йдеться про створення похідних речових доказів, сама доказова інформація вже існує і лише переноситься на новий матеріальний носій, при цьому матеріальний об'єкт стає доказом, оскільки отримує відповідне процесуальне оформлення.

Розкриваючи зміст та структуру процесуального механізму формування речових доказів, на підставі аналізу спеціальної юридичної літератури з доказового права, насамперед, констатуємо відсутність доктринального визначення зазначеної категорії. Безумовно, словосполучення «механізм формування доказів» не є новим. Зокрема, такий механізм використовується як критерій поділу доказів на особисті та речові [287, с. 110] Однак формування речових доказів проходить дві стадії: позапроцесуальну – безпосереднє утворення матеріальних слідів, ознак і станів речей та процесуальну – їх сприйняття і фіксування у процесуальних документах [43, с. 129]. Зважаючи на викладене, у своїй роботі ми акцентуємо увагу на процесуальному аспекті формування речових доказів, підкреслюючи, що йдеться саме про процесуальний механізм. У роботі С.Б. Россинського також використовується словосполучення «механізм формування» стосовно гносеологічного аспекту утворення результатів «невербальних» слідчих та судових дій, однак, як бачимо, застосовується інший ракурс дослідження, а також безпосередньо не розкривається структура цього механізму [207].

Отже, у правовій науці не існує усталеного визначення поняття «процесуальний механізм формування речових доказів» та відсутній аналіз його структурних елементів. Для вивчення цього питання звернемося до семантичного значення слова «механізм». Воно означає, зокрема, «внутрішню будову, систему чого-небудь» [216, с. 695]. Також це «система, устрій, які визначають порядок будь-якого виду діяльності» [174, с. 300]. Тобто, будь-який механізм має притаманний йому устрій, структуру. Структура ж у свою чергу складається з елементів, певною мірою пов'язаних між собою, маючих певний зв'язок [150, с. 29].

Визначаючи структуру процесуального механізму формування речових доказів, ще раз підкреслимо, що безпосередньо це питання не було предметом наукового дослідження, а тому звернемося до робіт тих учених, які взагалі розглядали складові різноманітних механізмів у кримінальному процесуальному праві. Так, О.П. Кучинська, аналізуючи механізм забезпечення прав учасників

кримінального провадження, включає до його структури: (1) нормативно-правові підстави забезпечення прав у кримінальному судочинстві; (2) юридичні засоби забезпечення прав учасників кримінального провадження; (3) загальносоціальні умови забезпечення прав учасників кримінального провадження; (4) посадових осіб та органи, діяльність яких спрямована на забезпечення прав учасників кримінального провадження [151, с. 161-164].

До структури механізму реалізації правових гарантій адвокатської діяльності М. А. Погорецький та О.Г. Яновська відносять такі елементи: (1) правова форма закріплення гарантій адвокатської діяльності; (2) діяльність суб'єктів реалізації правових гарантій адвокатської діяльності; (3) суб'єкти реалізації правових гарантій адвокатської діяльності [187, с. 177]. Подібну концепцію застосовує також О.С. Старенький при розкритті структурних елементів механізму реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні [224, с. 104, 112].

На думку В.Т. Нора, який визначає структуру механізму забезпечення прав потерпілого, до нього мають бути включені такі елементи: (1) об'єкт (права та законні інтереси, які потребують захисту та реалізації); (2) суб'єкти, на яких законом покладено обов'язок забезпечити права потерпілих та сприяти їх реалізації; (3) зміст – діяльність зобов'язаних суб'єктів, спрямована на забезпечення прав [170, с. 13].

Отже, інтерпретуючи наведені вище погляди у ракурсі нашого дослідження, пропонуємо включити до структури процесуального механізму формування речових доказів такі елементи:

(1) об'єкт формування – тобто сам речовий доказ, який, зважаючи на викладені нами у підрозділі 1.1 ідеї, є комплексним явищем, представленим тріадою складників (зміст, матеріальна форма та процесуальна форма);

(2) суб'єкт формування – це учасники кримінального провадження, які беруть безпосередню участь у формуванні речових доказів, а також сприяють його формуванню;

(3) діяльність з формування речових доказів, здійснювана у передбаченому законом порядку – тобто, як зазначалося вище, це виявлення, вилучення, процесуальне оформлення матеріальних об'єктів як речових доказів, їх дослідження для встановлення їх належності, допустимості та достовірності (основна діяльність), а також зберігання речових доказів (допоміжна, забезпечувальна діяльність);

(4) правова основа, яка охоплює нормативно-правові акти, якими врегульовані усі вищенаведені етапи формування⁷.

Підсумовуючи наведені нами вище міркування, доречно зазначити, що використання такого поняття, як «процесуальний механізм формування речових доказів», дозволяє дослідити речові докази з практичної точки зору, охопивши при цьому всю багатоманітність явищ та процесів, а також представити самі речові докази у динамічному виді, водночас детально зупинившись на окремих прикладних проблемах, які виникають під час здійснення окресленої нами діяльності.

2.2. Виявлення, вилучення і процесуальне оформлення матеріальних об'єктів як речових доказів у кримінальному провадженні

Початковими етапами формування речових доказів є їх виявлення, тобто виокремлення із навколишнього середовища, та вилучення – фактичний перехід у розпорядження учасників кримінального провадження. Крім того, невід'ємною складовою цієї діяльності є її належне фіксування – тобто процесуальне оформлення самих вилучених матеріальних об'єктів, а також тих процесуальних дій, під час яких вони були виявлені та вилучені.

У спеціальній юридичній літературі, на підставі аналізу норм КПК, науковці виокремлюють такі способи збирання речових доказів: 1) вилучення слідчим, прокурором при проведенні слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду та обшуку; 2) вилучення службовою особою, уповноваженою здійснювати затримання особи

⁷ Зміст першого елементу вже було проаналізовано у підрозділі 1.1 нашої роботи. Усі інші елементи будуть детально розглянуті у наступних підрозділах дисертаційного дослідження.

за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення у порядку ст. 208 КПК, під час такого затримання; 3) вилучення при проведенні тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження; 4) добровільне надання будь-яким учасником кримінального провадження; 5) вилучення шляхом тимчасового вилучення предмета при затриманні будь-якою особою у порядку ст. 207 КПК [296, с. 79-80]. До цього переліку С.О. Ковальчук також додає збирання під час проведення НС(Р)Д; витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб та одержання на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження [109].

Продовжуючи розгляд зазначеного питання, вважаємо за потрібне проаналізувати процедуру формування речового доказу крізь призму підходу щодо їх поділу залежно від способу їх отримання. Додатково зауважимо, що важливе значення при розкритті проблематики вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів має врахування правового змісту засади недоторканості права власності, закріпленої у ст. 16 КПК.

Системний та ґрунтовний аналіз положень КПК дає підстави виокремити три групи способів отримання матеріальних об'єктів як речових доказів у кримінальному провадженні:

- (1) Вилучення матеріальних об'єктів під час проведення процесуальних дій;*
- (2) Надання матеріальних об'єктів у добровільному порядку;*
- (3) Спеціальне створення матеріальних об'єктів.*

2.2.1. Вилучення матеріальних об'єктів під час проведення процесуальних дій

У рамках першої групи виокремимо дві підгрупи:

- (1) вилучення матеріальних об'єктів з обмеженням права власності:*
 - а) виявлення та вилучення під час проведення слідчих (розшукових) дій;*
 - б) виявлення та вилучення під час проведення НС(Р)Д;*

в) виявлення та вилучення під час затримання уповноваженою службовою особою та законного затримання;

г) виявлення та вилучення у порядку тимчасового доступу до речей та документів;

г) виявлення та вилучення матеріальних об'єктів, одержаних на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

(2) вилучення матеріальних об'єктів без обмеження права власності.

Зупинимося на більш докладному розгляді запропонованих вище підгруп.

Виявлення та вилучення під час проведення слідчих (розшукових) дій. До основних слідчих (розшукових) дій, які найчастіше спрямовані на виявлення та вилучення матеріальних об'єктів, зазвичай відносять обшук та огляд (у тому числі, місця події, житла та іншого володіння особи, трупа). Слушно буде зазначити, що з урахуванням положень ч. 2 ст. 233 КПК, якими визначається поняття житла та іншого володіння особи, огляд житла чи іншого володіння особи, у розумінні ч. 1 ст. 237 КПК, може охоплювати як огляд приміщення, так і огляд місцевості (наприклад, земельної ділянки, яка є володінням конкретної особи).

Враховуючи нормативні вимоги КПК (зокрема, ч. 7 ст. 236, ч. 5, 7 ст. 237), слідчий, прокурор під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій можуть тимчасово вилучати лише ті речі, які мають значення для кримінального провадження, а також предмети, які вилучені законом з обігу – незалежно від їх відношення до кримінального провадження. У зв'язку з цим вважаємо доцільним навести декілька прикладів із судової практики. Так, ухвалою Київського районного суду м. Харкова від 11.05.2016 р. відмовлено у задоволенні клопотання слідчого у частині накладення арешту на автомобіль та ключі до нього. Мотивуючи своє рішення, слідчий суддя зазначив, зокрема, що диспозиція ст. 263 КК не передбачає можливості вчинення цього злочину за допомогою автомобіля [259]. Таким чином, зважаючи на те, що вилучений автомобіль не мав значення для кримінального провадження (не був знаряддям вчинення злочину, не містив

на собі сліди його вчинення, не був об'єктом кримінально протиправних дій тощо), слідчий суддя дійшов висновку про те, що підстав для його вилучення під час огляду місця події та подальшого накладення арешту на нього не було.

Алгоритм подальших дій із вилученими під час огляду та обшуку матеріальними об'єктами, які відповідають критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК, зазвичай розглядають залежно від того, чи входить відповідний об'єкт до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку (або огляду житла чи іншого володіння особи). На підставі аналізу ч. 7 ст. 236 КПК, О. Г. Шило доходить висновку про те, що майно, яке може бути вилучено під час обшуку, набуває правового статусу: 1) тимчасово вилученого майна (у разі, якщо воно не було вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку); 2) речових доказів, якщо воно було прямо вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук і при цьому воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК [295, с. 376].

Розгляд першого різновиду потребує звернення до нормативних приписів КПК. Так, відповідно до ч. 5 ст. 171 КПК, у разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено. Недотримання зазначеної вимоги може спричинити несприятливі процесуальні наслідки – повернення матеріальних об'єктів їх власнику, що у подальшому може призвести до втрати речових доказів⁸.

⁸ Так, ухвалою Рівненського міського суду від 21.01.2016 р. задоволено скаргу Товариства «Астан» на бездіяльність слідчого щодо не повернення тимчасово вилученого майна та зобов'язано слідчого повернути ТОВ «Астан» тимчасово вилучене майно. Виходячи зі змісту ухвали, 13 січня 2016 р. на підставі ухвали слідчого судді Рівненського міського суду Рівненської області в приміщенні аптечного закладу ТОВ «Астан» Аптека №12 за адресою м. Рівне вул. Київська 17 був проведений обшук. Під час проведення обшуку старшим слідчим СВ Рівненського МВ УМВС України в Рівненській області старшим лейтенантом міліції Нечипоруком Ю.В. були вилучені предмети, дозволу на вилучення яких судом надано не було, а саме посадову інструкцію фармацевта/провізора, сервер, відео реєстратор, рецепти на лікарський засіб «Соннат» аркуші паперу з записами про вилучення грошових купюр згідно з Наказом №1 від 03 січня 2013 р. «про збереження готівки». Судом встановлено, що з клопотанням про арешт майна, яке було вилучено під час обшуку слідчий не звертався. Тому суд дійшов висновку, що скарга є обґрунтованою і підлягає задоволенню. Див.: ухвала Оріхівського районного суду Запорізької області від 4 квітня 2016 р., сулова справа № 323/14279/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56896203>.

Характеризуючи цю групу матеріальних об'єктів, доцільно також звернути увагу на певну правову невизначеність у питанні процесуального оформлення тимчасового вилучення майна. Так, ч. 3 ст. 168 КПК встановлено, що слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол, копія якого надається особі, у якої вилучено майно, або її представнику. Однак, як справедливо звертає увагу Н. С. Моргун, незрозуміло, чому в цій нормі не передбачено обов'язку скласти такий протокол при проведенні огляду, виходячи з логіки ч. 1 ст. 168 та ч. 2 ст. 168 КПК. До того ж, дійсно, формулювання ч. 3 ст. 168 КПК, у якому використовується словосполучення «відповідний протокол» припускає його двозначне тлумачення, оскільки не зрозуміло, який саме протокол законодавець мав на увазі – протокол процесуальної дії, при проведенні якої було здійснено тимчасове вилучення, або ж окремий протокол тимчасового вилучення майна [166, с. 321-322].

Ми підтримуємо думку, згідно з якою окремий протокол тимчасового вилучення під час обшуку, огляду або затримання не включається до переліку документів, які мають складатися у такому разі [296, с. 79-80], особливо зважаючи на те, що, відповідно до ч. 9 ст. 236 КПК другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові. А отже немає потреби двічі дублювати одну й ту саму інформацію. Тому нам видається, що положення ч. 3 ст. 168 КПК не мають ніякого смислового навантаження та повинні бути виключені з метою забезпечення правової визначеності.

Стосовно другої групи об'єктів, тобто у тих випадках, коли вилучений матеріальний об'єкт був зазначений у резолютивній частині ухвали про дозвіл на проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, доводиться констатувати, що питання про необхідність накладення арешту на таке майно не має єдиного вирішення. Наприклад, Ю.М. Мирошніченко зазначає, що ставити

питання про арешт таких предметів зайве [163, с. 311]. Такої ж думки додержуються й деякі інші вчені [220, с. 164].

Наведений умовивід можна проілюструвати і прикладом із судової практики. Зокрема, ухвалою Апеляційного суду Чернігівської області від 30.09.2016 р. залишено без зміни ухвалу слідчого судді Новозаводського районного суду м. Чернігова від 22.09.2016 р., якою відмовлено в задоволенні скарги ТОВ «Н.С.ВУД» на бездіяльність слідчого в частині не повернення документів та деревини, що належать ТОВ «Н.С.ВУД». Колегія суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду вмотивувала своє рішення тим, що слідчий суддя, дослідивши наявні в матеріалах справи дані, врахував правові підстави для відмови у задоволенні скарги, та цілком обґрунтовано прийшов до висновку, що речі і документи ТОВ «Н.С.ВУД» не є тимчасово вилученим майном, оскільки згідно ч. 7 ст. 236 КПК документи та деревина входять до переліків, щодо яких прямо надано дозвіл на відшукування у вказаних ухвалах про дозвіл на проведення обшуку [246].

Однак О.Г. Шило слушно звертає увагу на те, що якщо таке майно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК, воно визнається речовим доказом і в цьому випадку застосуванню підлягають норми, які регулюють порядок зберігання речових доказів. Виходячи із змісту ч. 1 ст. 100 КПК, можна дійти висновку про те, що речовий доказ повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків його вилучення під час тимчасового доступу до речей і документів або накладення на нього арешту. Інших винятків із правила, що міститься у цій нормі, законодавець не передбачив. Тому, якщо вилучене під час обшуку майно, що прямо було вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук, відповідає критеріям ч. 1 ст. 98 КПК і на цій підставі визнано речовим доказом, на нього має розповсюджуватися встановлений ст. 100 КПК порядок зберігання речових доказів. Це означає, що у зазначених випадках слідчий, прокурор мають звернутися до слідчого судді із клопотанням про накладення арешту на таке майно з метою збереження речових доказів (п.1 ч. 2 ст. 170 КПК) [295, с. 377].

Зазначене підтверджується прикладами з судової практики: доволі часто у резолютивній частині ухвали про дозвіл на проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, суди наводять лише орієнтовний, приблизний перелік речей та документів, для виявлення яких проводиться відповідна слідча (розшукова) дія, використовуючи неконкретні загальні вислови, як то: «інші предмети, що можуть мати значення для кримінального провадження», не наводячи при цьому індивідуальні ознаки відповідних речей та документів. Такий підхід, безумовно, не сприяє забезпеченню належного судового контролю за обмеженням конституційно гарантованого права власності особи. Однак у самої особи фактично немає інструментів для оскарження такого обмеження, оскільки ухвала про дозвіл на проведення обшуку не є предметом апеляційного оскарження під час досудового розслідування, виходячи з приписів ч. 1 ст. 309 КПК. Водночас, ухвала про арешт майна або відмову в ньому може бути оскаржена. А отже, закріплення обов'язку слідчого, прокурора звернутися з клопотанням про арешт майна з метою збереження речових доказів після визнання відповідного матеріального об'єкта речовим доказом створить, крім того, додаткові гарантії ефективного судового захисту у питанні обмеження права власності особи.

Окремо розглянемо питання щодо необхідності накладення арешту на предмети, які вилучені законом з обігу. Складність при його вирішенні пов'язана із колізією між положеннями ч. 2 ст. 167 КПК з одного боку та ч. 7 ст. 236, ч. 7 ст. 237 КПК з іншого. Так, п. 3 ч. 2 ст. 167 КПК передбачається, що тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом. Водночас, аналіз ч. 7 ст. 236, так само й ч. 7 ст. 237 КПК навпаки свідчить про те, що тимчасово вилученим майном вважаються лише вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу. Неоднозначною з цього приводу є й судова практика.

Зокрема, ухвалою Луцького міськрайонного суду Волинської області від 22.12.2015р. відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про арешт майна з таких підстав: 16.12.2015р. в ході огляду місця події в службовому приміщенні м/п «Устилуг» були виявлені та вилучені предмети, які ззовні схожі на автомати, пістолети, кинджали, магазини до автомата. Оскільки, вилучена під час огляду місця події зброя, являє собою предмети, які вилучені законом з обігу, а тому відповідно до ч. 7 ст. 237 КПК вона підлягає вилученню незалежно від її відношення до кримінального провадження. Підстав для накладення арешту на предмети, які вилучені законом з обігу, слідчий суддя не вбачає [266]. Водночас, ухвалою Старовижівського районного суду Волинської області від 19.12.2016 р. було задоволено клопотання слідчого та накладено арешт на майно, а саме на: ззовні схоже на пневматичний пістолет С2 75 Р - 07, калібру 4,5; ззовні схоже на пневматичний пістолет ЇЖ, калібру 4,5; ззовні схоже на пістолет ZORAKI MOD 914-9 НОМЕР_3, калібром 9мм тощо [272].

Звернімо увагу на формулювання «зовні схоже», що використовується у другому наведеному рішенні. У цьому аспекті С. Смоков та Д. Лісніченко доречно зазначають, що якщо під час проведення обшуку були виявлені речі та предмети, вилучення яких з обігу можуть підтвердити лише висновки проведених відповідних експертиз, то в такому випадку ці речі вважаються тимчасово вилученим майном і потребують від слідчого вирішення питання щодо накладення на них арешту [220, с. 165]. Дійсно, у результаті проведеної експертизи може бути встановлено, що вилучений предмет не належить до об'єктів, заборонених до обігу. І у такому разі, якщо на цей предмет попередньо рішенням суду не було накладено арешт, виникає ситуація, коли право власності особи обмежується без належної правової підстави. Зважаючи на викладене, на нашу думку, правильною є практика накладення арешту на усі вилучені під час обшуку та огляду в житлі або іншому володінні особи предмети, в тому числі й ті, що були зазначені в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. А тому видається доцільним викласти положення ч. 7 ст. 237 КПК у такій редакції: «...Предмети, які вилучені законом з

обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи вважаються тимчасово вилученим майном». Аналогічно пропонуємо внести зміни і до ч. 7 ст. 236 КПК: «...Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку вважаються тимчасово вилученим майном».

Зауважимо, що на практиці непоодинокими є випадки, коли під час огляду певної місцевості виявляється та вилучається майно, власник якого невідомий (наприклад, під час огляду ділянки лісу або іншої місцевості виявляються схованки зброї та інших боєприпасів разом з воєнною формою. Водночас, на початковому етапі розслідування не завжди можливо виявити володільця подібних речей у строк, передбачений ч. 5 ст. 170 КПК для подання клопотання про накладення арешту на майно. Однак згідно з п. 3 ч. 2 ст. 171 КПК, у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено, зокрема, документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном.

Розглядаючи зазначену проблему, декотрі вчені пропонують недоцільним вважати вилучені речі та предмети під час огляду місця події тимчасово вилученим майном та вирішувати питання щодо накладення арешту на це майно. Тобто на початковому етапі достатньо правильно процесуально оформити відповідні матеріальні об'єкти як речові докази, і лише у подальшому, коли буде встановлено належність майна конкретній особі, слідчий має приймати рішення щодо звернення з клопотанням про арешт майна або його повернення [220, с. 166]. Однак такий підхід підтримується не усіма дослідниками.

Наприклад, І.Ю. Кайло, враховуючи положення ч. 6 ст. 9 КПК, вважає доречним керуватися загальною засадою, згідно з якою позбавлення або обмеження права власності у процесі кримінального провадження можливе лише на підставі вмотивованого судового рішення [98, с. 106]. Дійсно, як справедливо

вказує О. Г. Шило, будь-який спосіб примусового вилучення речового доказу передбачає або отримання ухвали слідчого судді до проведення процесуальної дії, або подальше постановлення ухвали слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна. Така нормативна конструкція пояснюється тим, що вилучення речей і документів обмежує конституційне право власності, а тому його має бути забезпечено судовим контролем – попереднім або наступним [296, с. 82].

Зважаючи на наведені вище аргументи, доцільним вважаємо внесення нормативних коректив до ч. 2 ст.171 КПК стосовно закріплення обов'язку слідчого, прокурора звертатися з клопотанням про накладення арешту на вилучене під час огляду місця події майно незалежно від того, чи встановлено конкретну особу, якій таке майно належить [143, с. 109].

Таким чином, процесуальне оформлення матеріальних об'єктів як речових доказів, виявлених та вилучених під час проведення обшуку та огляду відбувається шляхом складання таких документів, як:

(1) ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи (якщо огляд проводиться не в житлі чи іншому володінні особи, то такої ухвали не вимагається);

(2) протокол обшуку або огляду із додатком у вигляді опису вилучених об'єктів;

(3) протокол огляду матеріального об'єкта;

(4) клопотання слідчого, погоджене з прокурором, або прокурора про арешт майна;

(5) ухвала слідчого судді про арешт майна;

(6) постанова слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

Окремо відзначимо, що КПК передбачає можливість накладення попереднього арешту з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні. Так, відповідно до ч. 9 ст. 170 КПК у невідкладних випадках і виключно щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора

НАБУ (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Такі заходи застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна. Якщо у визначений цією частиною строк прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі.

За таких умов, додатковим процесуальним документом, яким оформлюється залучення матеріального об'єкта до матеріалів кримінального провадження, буде рішення Директора НАБУ (або його заступника), погоджене прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Водночас, незрозуміло, яке саме це повинно бути рішення. Так, згідно зі ст. 110 КПК процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. Рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Директор НАБУ не є учасником кримінального провадження (таким, наприклад, як керівник органу досудового розслідування), а, насамперед, здійснює організаційно-управлінські повноваження. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», Директор НАБУ видає у межах повноважень накази і розпорядження, дає доручення, які є обов'язковими для виконання працівниками Національного бюро [199].

Зауважимо, що розпорядження та накази є актами державного управління (а не процесуальними рішеннями) [1, с. 137-138]. Отже, на нашу думку, рішення Директора НАБУ (або його заступника) про накладення попереднього арешту не може оформлюватися розпорядженням або наказом, оскільки такі акти властиві лише адміністративним правовідносинам. Тому, редакція ч. 9 ст. 170 КПК потребує уточнення, а саме: «У невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи

особливо тяжкого злочину за постановою Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженою прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах».

У рамках нашого дослідження видається неможливим залишити поза увагою проблему, пов'язану з вилученням та дослідженням такого різновиду речових доказів, як цифрові джерела доказової інформації. Вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство, на жаль, не враховує стрімкого розвитку науково-технічного прогресу. Через це у КПК відсутні положення, якими би врегульовувалося питання проведення огляду такого носія інформації. Цілком очевидно, що огляд предмета у його традиційному розумінні передбачає лише візуальне спостереження ознак відповідного матеріального об'єкта (мобільного телефону, планшета, флеш-накопичувача тощо). Тому, як вказує Р. І. Оконенко, більш доречним є використання поняття «обшук цифрового пристрою», що відповідатиме природі слідчої дії, яка проводиться в такому випадку [175, с. 120-121]. Водночас, на наш погляд, доцільніше застосування в цьому випадку порядку тимчасового доступу до такої інформації шляхом ознайомлення з нею та її копіювання, що може бути здійснено для подолання системи логічного захисту та отримання вказаного доступу з використанням спеціальних знань.

Звертаємо також увагу, що навіть за сучасного нормативного врегулювання, зважаючи на правовий зміст засади таємниці спілкування, закріпленої у ст. 14 КПК, огляд внутрішнього змісту (тобто, доступ до самої цифрової інформації, яка міститься на такій категорії матеріальних носіїв), має здійснюватися на підставі дозволу слідчого судді, оскільки такі дії, безумовно, пов'язані з втручанням у приватне спілкування особи.

Ретельний аналіз порядку отримання речових доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій вимагає звернення уваги на ще один аспект досліджуваної проблеми. Йдеться про випадки виявлення матеріальних об'єктів,

які відповідають критеріям, передбаченим у ч. 1 ст. 98 КПК, під час проведення експертизи.

Зокрема, у своїй монографії М. М. Єгоров наводить декілька цікавих прикладів. Так, отримавши на дослідження пістолет зі зламаним бійком, експерт виймає бійок з аналогічного пістолета, що розміщений у науково-довідковій колекції, та здійснює відстріл патронів з використанням такого бійка, що фіксується у висновку експерта. Також, під час проведення судово-медичної експертизи з трупу можуть бути вилучені певні частини, внутрішні органи та тканини, кров, сеча тощо для забезпечення подальшого проведення гістологічних, хімічних та інших досліджень, а також можуть бути виявлені частинки речовин, снаряди або їх фрагменти, сліди пострілу. До того ж, речові докази – мікрооб'єкти, які є латентними (невидимими для звичайного ока) можуть виявлятися під час експертизи на інших об'єктах, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій [78, с. 172-173]. Однак, на нашу думку, ці приклади є не зовсім коректними, оскільки у наведених випадках йдеться не про речові докази, а про ті об'єкти, які є предметом експертного дослідження та які не мають самостійного значення, оскільки становлять зміст висновку експерта.

Водночас, під час роботи над дисертаційним дослідженням нам стало відомо про цікавий, по суті, прецедентний випадок. Так, у ході проведення експертизи, експерт, оглядаючи направлений на дослідження гранатомет, у прихованому кармані на ремені виявив протишумові вкладиші типу «беруші». Факт їх виявлення експерт відобразив у своєму висновку, проілюструвавши це зробленими під час експертизи фотознімками. Самі «беруші» було направлено слідчому як додаток до висновку експерта.

У такій ситуації порядок процесуального оформлення матеріального об'єкта як речового доказу, по суті, включав лише складання висновку експерта та постанови про визнання предмета речовим доказом. Однак чинним законодавством це питання не врегульовано. Стосовно цієї проблеми було висловлено припущення, що експерт має право представляти слідчому виявлені ним докази у тому разі, коли вони виявлені ним випадково та не впливають на

його висновок [53, с. 87]. Утім, як справедливо зауважує М. М. Єгоров, це не вирішення проблеми. Тому, науковець пропонує два шляхи. По-перше, законодавчо дозволити експерту збирати матеріали для проведення судової експертизи у певних випадках, перелік яких обумовлений специфікою об'єкта дослідження: (а) приведення об'єкта у робочий стан з використанням аналогічних об'єктів; (б) під час судово-медичного дослідження трупу; (в) для виявлення латентних об'єктів на предметах-носіях, представлених на експертизу. По-друге законодавчо дозволити експерту збирати матеріали для проведення судової експертизи, якщо це передбачається: (а) методикою експертизи; (б) експертним завданням, що повністю відповідає повноваженням слідчого [78, с. 173-174].

Окрім зазначеного вважаємо за можливе запропонувати наступний алгоритм вирішення зазначеної нами проблеми. У випадку, коли матеріальні об'єкти у ході проведення експертизи виявляються випадково, експерт повинен тимчасово зупинити дослідження та негайно повідомити слідчого з метою забезпечення його участі в подальшому проведенні експертних дій. За таких умов, виявлення та вилучення матеріальних об'єктів буде оформлюватися протоколом процесуальної дії, у рамках якої був вилучений матеріальний об'єкт, направлений на експертизу, а також протоколом огляду матеріального об'єкта, що буде складатися слідчим під час його участі у проведенні експертизи. Доцільно щоб зазначений протокол був підписаний також і експертом, що проводив експертизу.

Виявлення та вилучення під час проведення НС(Р)Д.

Передусім зазначимо, що отримання матеріальних об'єктів можливо під час проведення таких НС(Р)Д, як: (1) огляд і виїмка кореспонденції; (2) контроль за вчиненням злочину; (3) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Детально не зупиняючись на аналізі правової природи та процесуального порядку проведення зазначених вище НС(Р)Д, оскільки це виходить за межі нашого дослідження, зосередимося лише на тих особливостях їх здійснення, що впливають на порядок залучення матеріальних об'єктів як речових доказів до кримінального провадження.

Зокрема, відмітимо, що накладення арешту на кореспонденцію та огляд і виїмка кореспонденції здійснюються в комплексі на підставі єдиної ухвали, в якій повинно бути надано дозвіл на накладення арешту на кореспонденцію із правом здійснити її огляд і виїмку (ст. 261-262 КПК).

Згідно з ч. 4 ст. 262 КПК, про кожен випадок проведення огляду, виїмки або затримання кореспонденції складається протокол згідно з вимогами КПК. У протоколі обов'язково зазначається, які саме відправлення були оглянуті, що з них вилучено і що має бути доставлено адресату або тимчасово затримано, з яких відправлень знято копії чи отримано зразки, а також про проведення інших дій, передбачених частиною другою цієї статті. Протоколи щодо проведення НС(Р)Д, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 256 КПК).

Аналізуючи порядок виявлення та вилучення матеріальних об'єктів під час контролю за вчиненням злочину, окремо звернемо увагу на такі його форми, як контрольована та оперативна закупка. Доцільно, передусім, підкреслити важливість розмежування правової природи товару, який передається під час проведення НС(Р)Д, та імітаційних засобів – грошових купюр, які сплачуються за цей товар. На наш погляд, другий вид об'єктів належить до другої запропонованої нами класифікаційної групи (а саме тих, що одержуються у добровільному порядку), а тому процесуальний порядок їх вилучення буде розглянуто далі.

Згідно з п. 1.12.2 Інструкції про НС(Р)Д, контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила. А оперативна закупка відрізняється від неї тим, що придбавається або отримується товар, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством (п. 1.12.3) [94]. Зважаючи на наведені вище визначення, особливо

на словосполучення «імітація придбання або отримання», ми можемо дійти висновку, що, по суті вчиняється «фіктивний»⁹ правочин, а тому не відбувається переходу права власності на товар, який передається під час контролю за вчиненням злочину у цих формах. Тобто, такі матеріальні об'єкти продовжують належати особі, стосовно якої проводиться НС(Р)Д.

Зважаючи на викладене, видається, що вилучений під час контрольованої або оперативної закупки товар необхідно вважати тимчасово вилученим, і, відповідно до положень статей 170-175 КПК, на нього необхідно накладати арешт, оскільки юридичною підставою проведення контролю за вчиненням злочину є постанова прокурора (ч. 4 ст. 246 КПК), а позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК (ч. 1 ст. 16 КПК). Це стосується як товару, який перебуває у вільному обігу, так і того, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством з мотивів, наведених нами вище.

Про результати контролю за вчиненням злочину складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї НС(Р)Д (ч. 4 ст. 271 КПК). Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.

Метою проведення такої НС(Р)Д, як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, є зокрема, виготовлення копій чи зразків речей і документів (п. 2 ч. 1 ст. 267 КПК). Тому, у випадках, коли від цілого об'єкта як зразок для дослідження відбирається його частина (наприклад, зразок певної речовини, суміші тощо) можна говорити про цю НС(Р)Д як спосіб отримання речових доказів у кримінальному провадженні.

При цьому зауважимо, що у разі виявлення і фіксації слідів вчинення злочину під час проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи

⁹ Статтею 234 ЦК [284], передбачено, що фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Однак ми використовуватиме слово «фіктивний» у лапках через те, що проведення контрольованої або оперативної закупки лише частково підпадає під розуміння фіктивного правочину, оскільки лише одна його сторона не має наміру створення правових наслідків.

іншого володіння особи, на наш погляд, йдеться про сліди у їх вузькому (трасологічному) значенні (тобто як об'ємні сліди та поверхневі сліди нашарування та відшарування). Як вже зазначалося вище, вони є похідними речовими доказами, а тому порядок їх збирання є дещо іншим та буде проаналізований далі.

Таким чином, виявлення та вилучення матеріальних об'єктів за результатами зазначених вище НС(Р)Д процесуально оформлюється складанням:

(1) ухвали слідчого судді або постанови прокурора про дозвіл на проведення відповідної НС(Р)Д;

(2) протоколу відповідної НС(Р)Д;

(3) протоколу огляду місця події або протоколу затримання – лише щодо контролю за вчиненням злочину (якщо ця НС(Р)Д закінчується відкритим фіксуванням);

(4) протоколу огляду матеріального об'єкта;

(5) клопотання слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора про арешт майна;

(6) ухвали слідчого судді про арешт майна;

(7) постанови слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

Виявлення та вилучення під час затримання уповноваженою службовою особою та законного затримання.

Загальний порядок здійснення затримання уповноваженою службовою особою врегульовано ст. 208 КПК. Зокрема, частиною 3 цієї статті встановлюється, що уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК.

Відповідно до ч. 5 ст. 208 КПК про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених статтею 104 КПК, зазначаються, зокрема, результати особистого обшуку. Стосовно необхідності складення окремого протоколу тимчасового вилучення

наша позиція була висловлена вище. Подальший алгоритм дій із тимчасово вилученими матеріальними об'єктами повністю співпадає з порядком, передбаченим для обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи. Отже, виявлення та вилучення матеріальних об'єктів у цей спосіб має бути процесуально оформлено такими документами, як:

- (1) протокол затримання особи у порядку ст. 208 КПК, із зазначенням у ньому результатів особистого обшуку;
- (2) протокол огляду матеріального об'єкта;
- (2) клопотання слідчого, погоджене з прокурором, або прокурора про арешт майна;
- (3) ухвала слідчого судді про арешт майна;
- (4) постанова слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

Єдиною особливістю, яка властива виявленню та вилученню матеріальних об'єктів за результатами законного затримання у порядку ст. 207 КПК, є те, що примусове вилучення предметів відбувається особою, яка не наділена владно-розпорядчими повноваженнями, а також правом складати процесуальні документи (зокрема, протоколи). Через це така особа не може самостійно вчиняти дій посвідчувального характеру для процесуального оформлення вилучених матеріальних об'єктів.

Тому, згідно з ч. 3 ст. 207 КПК, кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому частиною другою цієї статті, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. А відповідно до ч. 1 ст. 168 КПК кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Зважаючи на викладене, мають бути складені такі процесуальні документи:

(1) протокол затримання особи у порядку ст. 207 КПК, із зазначенням у ньому результатів особистого обшуку, а якщо тимчасове вилучення було здійснено на місці події особою, що здійснила затримання – протокол передачі тимчасово вилученого майна особою, яка здійснила законне затримання;

(2) протокол огляду матеріального об'єкта;

(3) клопотання слідчого, погоджене з прокурором, або прокурора про арешт майна;

(4) ухвала слідчого судді про арешт майна;

(5) постанова слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

Виявлення та вилучення у порядку тимчасового доступу до речей та документів.

Загальні положення вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів шляхом тимчасового доступу регламентовано главою 15 КПК. Так, відповідно до ч. 1 ст. 159 КПК, тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку)¹⁰.

Аналіз судової практики показує, що оцінка можливості збирати матеріальні об'єкти як речові докази під час тимчасового доступу до речей і документів не є одноманітною. Зокрема, в Узагальненні судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження зазначається, що при зверненні до суду з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів слідчими не виконуються вимоги ч. 2 ст. 93 КПК, згідно з якою сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових дій), витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого

¹⁰ Питання розмежування вилучення речей у порядку надання тимчасового доступу до них та отримання їх у добровільному порядку шляхом витребування будуть проаналізовані нами далі.

самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК. А тому слідчим суддям необхідно враховувати, що згідно з ч. 4 ст. 132 КПК для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати можливість без застосовуваного заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. У цьому контексті потрібно враховувати, що речі і документи могли би бути отримані шляхом проведення слідчих дій, тобто без застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК саме слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [242].

Наведемо й приклад конкретного рішення, яким ілюструється саме такий підхід. Так, ухвалою Липовецького районного суду Вінницької області від 24.06.2014 р. відмовлено в задоволенні клопотання слідчого про надання тимчасового доступу до автомобіля, оскільки, як зазначає слідчий суддя, у клопотанні слідчим порушується питання саме про тимчасовий доступ до речей і документів з метою збирання доказів, про що зазначено у клопотанні, оскільки автомобіль, до якого слідчий просить надати доступ, на його думку, міг зберегти на собі сліди вчинення кримінального правопорушення. Проте поза увагою слідчого, прокурора залишилась та обставина, що збирання доказів, в тому числі і речових, відбувається через інститут слідчих дій (зокрема, вилучення в ході огляду, проведення обшуку), а тому порушене у клопотанні питання фактично зумовлює підміну слідчих дій заходом забезпечення кримінального провадження, що є неприпустимим [265].

Утім, є й інший підхід до вирішення цього питання. Зокрема, ухвалою Галицького районного суду міста Львова від 21.10.2015 р. було задоволено клопотання слідчого та надано тимчасовий доступ до мобільного телефону, який

був відправлений «Новою поштою», з можливістю його вилучення (проведення виїмки). Слідчий суддя мотивував своє рішення тим, що цей предмет сам по собі та в сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження мають суттєве значення для встановлення обставин у вказаному кримінальному провадженні [249].

Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом, зокрема, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК. Пунктом 2 Інформаційного листа ВССУ № 223-558/0/4-13 від 05.04.2013 р. «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» тимчасовий доступ до речей та документів віднесено до процесуальних дій, які проводяться лише з дозволу суду та на підставі ухвали слідчого судді [197]. Тобто, цей захід забезпечення кримінального провадження можна вважати процесуальною дією. До того ж, хоча ця дія безпосередньо не спрямована на відшукування (виявлення) матеріальних об'єктів, оскільки для неї властивий не пізнавальний, а забезпечувальний характер, проте метою такого заходу забезпечення є отримання та збереження тих об'єктів, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення (виходячи зі змісту п. 6 ч. 2 ст. 160 КПК). Стосовно аргументу окремих слідчих суддів про те, що такі матеріальні об'єкти можна отримати шляхом проведення слідчих (розшукових) дій (наприклад, обшуку), зазначимо, що у разі, коли чітко відомо, що конкретна річ або документ знаходиться у конкретної особи (або у конкретному місці), немає необхідності проводити повноцінний обшук, оскільки це суперечитиме принципам процесуальної економії. Тому, на нашу думку, матеріальні об'єкти як речові докази можуть бути отримані шляхом тимчасового доступу до речей і документів з можливістю здійснення виїмки.

На такій позиції стоїть і В.І. Фаринник, який зазначає, що тимчасовий доступ до речей і документів є важливим засобом збирання доказової бази, оскільки із практичної точки зору цей захід забезпечення кримінального

провадження являє собою безперечно основний інструмент формування та закріплення доказової інформації [274, с. 217].

Зауважимо, що отримання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів автоматично не означає, що вона буде виконана, а зазначені у ній матеріальні об'єкти будуть вилучені. Тому, на нашу думку, результати цієї процесуальної дії доцільно відображати у відповідному протоколі, до якого необхідно додавати опис вилучених речей і документів. Такої думки дотримуються й окремі науковці [274, с. 244]. Однак, зважаючи на те, що, згідно з ч. 1 ст. 104 КПК протоколи можна складати лише у випадках, передбачених КПК, на нашу думку, доцільно викласти положення ч. 3 ст. 165 КПК у такій редакції: «Особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана за результатами надання тимчасового доступу до речей і документів скласти протокол тимчасового доступу з додатком (описом речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду) та залишити його копію володільцю речей і документів».

Враховуючи вищевикладене, документами, якими процесуально оформлюється вилучення матеріальних об'єктів шляхом тимчасового доступу до речей та документів є:

(1) клопотання слідчого, погоджене з прокурором, або прокурора про тимчасовий доступ до речей і документів шляхом їх вилучення (виїмки);

(2) ухвала слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів шляхом їх вилучення (виїмки);

(3) протокол тимчасового доступу до речей і документів з додатком (описом речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду);

(4) протокол огляду матеріального об'єкта;

(5) постанова слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

Виявлення та вилучення матеріальних об'єктів, одержаних на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Відповідно до положень ч. 4 ст. 93 КПК, докази можуть бути одержані також на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Міжнародно-правові акти, які регламентують порядок надання правової допомоги у кримінальному провадженні визначають коло речей, які можуть бути одержані таким шляхом. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 3 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р. Запитувана Сторона виконує, у передбачений її законодавством спосіб, будь-які судові доручення, які стосуються кримінальної справи і які надсилаються їй судовими властями запитуючої Сторони з метою забезпечення передачі предметів, які являють собою речові докази [80]. Водночас у цьому міжнародно-правовому документі не наведено конкретного переліку таких предметів. Ч. 1 ст. 78 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р., договірні сторони зобов'язуються на прохання передавати одна одній: а) предмети, що були використані при вчиненні злочину, що тягне видачу особи відповідно до цієї Конвенції, у тому числі знаряддя злочину; предмети, що були придбані в результаті злочину або як винагороду за нього, або ж предмети, які злочинець одержав замість предметів, придбаних у такий спосіб; б) предмети, що можуть мати значення доказів у кримінальній справі [119]. Ч. 1 ст. 103 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 07.10.2002 р. встановлено аналогічне коло предметів, які можуть бути надані запитуваною стороною, але немає вказівки на видачу особи відповідно до цієї конвенції [118].

Отримання матеріальних об'єктів як речових доказів відбувається за результатами виконання в іноземній державі запиту слідчого, прокурора про міжнародну правову допомогу, який подано через уповноважений (центральний) орган України (ст. 551 КПК). Відповідно до змісту ч. 2 ст. 562 КПК, у разі якщо при зверненні за допомогою в іноземній державі необхідно виконати процесуальну дію, для проведення якої в Україні потрібен дозвіл прокурора або суду, така процесуальна дія може запитуватися лише після надання відповідного

дозволу прокурором або судом у порядку, встановленому КПК. При цьому належно засвідчена копія такого дозволу долучається до матеріалів запиту.

Таким чином, процесуальне оформлення вилучення матеріальних об'єктів, одержаних на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, необхідно складання таких процесуальних документів:

- (1) клопотання слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора про дозвіл на проведення відповідної процесуальної дії;
- (2) ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення відповідної процесуальної дії;
- (3) запиту слідчого, прокурора про міжнародну правову допомогу;
- (4) документів, якими буде посвідчуватися процес отримання матеріальних об'єктів у запитуваній державі;
- (5) протоколу огляду матеріального об'єкта;
- (6) постанови слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

Вилучення матеріальних об'єктів без обмеження права власності

Насамперед, варто звернути увагу на поширені випадки, коли під час огляду місця події (на відкритій ділянці) доволі часто вилучаються матеріальні об'єкти, які, по своїй суті, не належать жодній особі, але, водночас, можуть містити на собі сліди вчинення кримінального правопорушення, а отже, потенційно матимуть значення для встановлення обставин кримінального провадження. До них, наприклад, можна віднести недопалки, викинуті бляшанки або пляшки, зламані відмички, викинуті або загублені чеки, відстріляні гільзи і т. п.

Критикуючи погляди деяких практиків, які стверджують, що арешту повинні підлягати усі без виключення матеріальні об'єкти, які вилучаються під час огляду, зокрема і сліди кримінального правопорушення, Ю. М. Мирошніченко звертається до законодавчого визначення терміну «річ», згідно з яким річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦК). Тобто ознаками речі є її властивість задовольняти

потреби людини, бути об'єктом цивільно-правового обігу, мати споживчі якості. Таким чином, не можуть бути визнані речами предмети матеріального світу, які не наділені корисними властивостями [163, с. 311-312].

Вилучення таких предметів, очевидно, не пов'язано з обмеженням права власності конкретної особи. Також перелічені нами предмети належать до групи речових доказів, які відповідно до п. 4 ч. 9 ст. 100 КПК є майном, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, а тому знищується, а у разі необхідності – передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання. У світлі зазначеної проблематики уявляється доречним навести думку В.А. Журавля стосовно необґрунтованості та недоцільності накладення арешту на такі об'єкти, як одяг трупа, пакувальний матеріал, у якому знаходилися частини розчленованого трупа або тіло новонародженої дитини, ніж зі слідами крові або вогнепальна зброя, виявлені на місці події, тощо, оскільки у такому разі застосування цього заходу забезпечення не відповідає його сутності і є невиправданим [83, с. 18-19]. Так, щодо деяких із перелічених об'єктів вище ми наводили дещо інший погляд, але загалом ми підтримуємо позицію про те, що накладення арешту на певні матеріальні об'єкти видається недоцільним через те, що немає підстав вважати такі предмети тимчасово вилученим майном та накладати на них арешт, тому що, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 170 КПК, арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому КПК порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном. Водночас, доцільним видається доповнення ст. 167 КПК частиною 3 такого змісту: «Не буде вважатися тимчасово вилученим майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане».

Таким чином, вилучення під час проведення огляду місця події на відкритій ділянці місцевості матеріальних об'єктів, що не мають ніякої цінності та не можуть бути використані, буде оформлюватися складанням:

- (1) протоколу огляду місця події;
- (2) протоколу огляду матеріального об'єкта;

(3) постанови слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

У рамках досліджуваної проблематики окремої уваги заслуговує питання про участь у формуванні матеріальних об'єктів як речових доказів не лише сторони обвинувачення, яка наділена повноваженнями щодо проведення усіх проаналізованих нами вище процесуальних дій, але й інших учасників кримінального провадження – зокрема, сторони захисту.

Змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості є однією із засад кримінального провадження (п. 3 ч. 2 ст. 129 КУ, п. 15 ч. 1 ст. 7, ст. 22 КПК). Нормативний зміст цього принципу полягає, зокрема, у тому, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Рівноправність сторін є суттю змагальності, бо тільки через рівні можливості сторін забезпечується реалізація принципу змагальності [161, с. 27]. Проте, на відміну від суб'єктів, що належать до сторони обвинувачення, діяльність захисника щодо збирання доказів у кримінальному провадженні та процесуальне оформлення її результатів законом майже не регламентовані. Тому така рівноправність має, скоріше, декларативний, а не реальний характер.

Аналіз ч. 3 ст. 93 КПК дає підстави виокремити деякі форми участі сторони захисту у формуванні доказів, у тому числі, речових. Серед них: (1) витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; (2) отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок¹¹; (3) ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, НС(Р)Д та інших

¹¹ Перші два способи будуть проаналізовані нами у пункті 2.2.2.

процесуальних дій; (4) здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Стосовно ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій, НС(Р)Д та інших процесуальних дій зауважимо наступне. Як доречно вказує В. В. Вапнярчук, цю дію (ініціювання) не можна ототожнювати з проведенням слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій суб'єктами сторони обвинувачення, оскільки проведення та ініціювання – різні речі [14, с. 88]. Зазначимо також, що речові докази формуються не в результаті ініціювання, а за підсумками безпосереднього проведення відповідної, наприклад, слідчої (розшукової) дії, тобто основним суб'єктом формування речового доказу є особа, яка таку дію проводить.

Аналізуючи проблему надання сторонам кримінального провадження рівних можливостей стосовно проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, науковці висловлюють різні пропозиції з цього приводу. Так, окремі вчені пропонують закріплений у ч. 1 ст. 220 КПК строк розгляду клопотань сторони захисту, потерпілого та його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій скоротити до 24 годин задля забезпечення оперативності отримання відомостей, речей та документів, що можуть використовуватися як докази, й уникнення можливості їх знищення [226, с. 163]. На наш погляд, такі пропозиції не зможуть вирішити усіх зазначених вище проблем та забезпечити реалізацію засади змагальності.

Крім того, серед науковців існують думки щодо необхідності передбачити обов'язок слідчого передати прокурору клопотання разом з матеріалами кримінального провадження у разі, якщо він відмовляє в задоволенні клопотання, та зобов'язати прокурора самостійно вивчити заявлене клопотання і прийняти стосовно нього відповідне рішення, або скасувати постанову слідчого та дати вказівку про виконання дій, зазначених у клопотанні, або самостійно винести постанову про відмову у задоволенні клопотання (яка, своєю чергою, може бути оскаржена прокурору вищого рівня) [44, с. 169; 123, с. 177]. На наш погляд, закріплення за прокурором такого обов'язку не сприятиме реалізації принципу

змагальності, зважаючи на те, що прокурор також є учасником зі сторони обвинувачення, процесуальний інтерес якої не співпадає з процесуальним інтересом сторони захисту.

На думку С. А. Шейфера, варіантом вирішення окреслених проблем, який може бути реалізований у рамках чинного законодавства, є розширення прав захисту у збиранні доказів через встановлення обов'язку органів досудового розслідування задовольняти будь-яке клопотання щодо поповнення доказової бази шляхом проведення органами розслідування необхідних для захисту слідчих дій. Це може відкрити реальну можливість із дотриманням встановленої процесуальної форми та гарантій достовірності зібрати докази, які б хотів отримати захисник [290, с. 154]. Видається, що, з одного боку, закріплення такого положення дійсно сприяло б розширенню можливостей сторони захисту у формуванні доказів, оскільки воно здатне усунути ті ризики, про які йшлося вище. Однак не можна виключити потенційну можливість зловживання своїм правом стороною захисту, яка може спричинити необґрунтоване затягування кримінального провадження.

Крім того, покладення обов'язку проводити процесуальні дії в інтересах сторони захисту на слідчого, якому доручено проведення досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні, або прокурора, який здійснює процесуальне керівництво у цьому ж провадженні, на наш погляд, зводить нанівець реалізацію засади змагальності, оскільки сторона обвинувачення та сторона захисту виконують різні функції і при цьому керуються різними, по суті, протилежними, інтересами.

Як зауважує О. Г. Яновська, в основному визначають два шляхи забезпечення рівності сторін у процесі пошуку та представлення доказів суду. Перший полягає в нормативному закріпленні права сторони захисту (обвинуваченого, захисника) на збирання доказів на однакових умовах з органом кримінального переслідування. Тобто, по-перше, сторона захисту наділяється правом проводити слідчі дії з відповідною можливістю фіксації фактичних даних, надаючи їм юридичної сили доказів, а по-друге, захист наділяється правом бути

поінформованим про весь обсяг доказової інформації, наявний у кримінальній справі з моменту набуття особою статусу підозрюваного, обвинуваченого і т. п. Другий спосіб передбачає позбавлення як сторони обвинувачення, так і сторони захисту права самостійно надавати зібраним фактичним даним статусу доказів, а деякі процесуальні, слідчі дії можна проводити лише з дозволу судових органів [302, с. 174-178].

У спеціальній юридичній літературі висловлюються думки щодо доцільності наділення захисника правом проводити огляд місця події, місцевості, приміщень, доступ до яких необмежений; речей та документів за згодою осіб, які ними володіють [160, с. 114-115]. Так, на думку М. М. Стоянова, такі дії можна відносити до процесуальних дій сторони захисту та потерпілого, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [225, с. 259]. Н. М. Обрізан обґрунтовує право захисника на проведення «паралельного розслідування» та пропонує надати захиснику право самостійно здійснювати слідчі дії – огляд предметів та документів, пред'явлення для впізнання, допит свідків за їх згодою [171, с. 14]. П. С. Пастухов пропонує допустити під час досудового кримінального провадження збирання обома сторонами фактичних матеріалів шляхом провадження гласних і негласних слідчих дій, інших дій і заходів, які прямо не суперечать закону. Водночас, правоохоронні органи зберігають за собою виключне право проводити слідчі дії, пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина [181, с. 16].

На наш погляд, такі пропозиції є передчасними та не відповідають сутності вітчизняної моделі кримінального процесу, оскільки чинний КПК не передбачає процесуального порядку реалізації такого способу збирання речових доказів захисником. Зокрема, ч. 2 ст. 100 КПК встановлено, що речові докази які отримані або вилучені *слідчим, прокурором*, мають бути оглянуті, сфотографовані та докладно описані в протоколі огляду. Тобто, законом взагалі не регламентовано права захисника будь-яким чином здійснювати фіксування речових доказів. Додамо також, що відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК сторона захисту може збирати докази шляхом здійснення дій, які здатні забезпечити подання суду належних і

допустимих доказів. Проте, хоча на перший погляд може видатися, що закон не висуває якихось вимог до порядку вилучення та оформлення фактичних даних, які отримуються захисником, ч. 1 ст. 86 КПК встановлює, що доказ визнається допустимим лише коли він отриманий у порядку передбаченому КПК.

М. Є. Шумило констатує, що ч. 3 ст. 93 КПК сторона захисту, з одного боку, наділяється правом збирання доказів, а з іншого – способи їх збирання позбавлені відповідної процесуальної форми (крім висновків експертів). У такий спосіб сторона захисту, використовуючи надані законом можливості, буде мати у своєму розпорядженні предмети, документи, а не докази. Щоб зібрана стороною захисту інформація набула статусу доказів відповідно до вимог ч. 1 ст. 84 КПК, вона повинна заявити клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій [298, с. 46].

На думку О. С. Старенького, для забезпечення реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування, йому потрібно надати законодавчу можливість за результатами проведення огляду місця події, місцевості, приміщень, доступ до яких необмежений, огляду речей та документів за згодою осіб, які ними володіють, огляду чи іншого володіння особи за письмовою згодою осіб, які ними володіють, складати протокол отримання речей і документів, який повинен відповідати вимогам, передбаченим ст. 104-107 КПК [224, с. 225]. При цьому автор вважає корисним досвід Киргизької Республіки, у п. 2 ч. 3 ст. 48 КПК якої передбачено, що захисник з моменту участі у справі має право складати приватні протоколи огляду місцевості [238]. Також окремими авторами пропонується змінити інститут кримінально-процесуального документування: нормативно зрівняти з протоколами слідчих дій інші документи, що складаються для фіксації результатів гласних або негласних оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, а також іншої одержуваної інформації. Обидві сторони повинні бути наділені правами на закріплення отриманих ними відомостей про факти, що мають, на їхню думку, доказове значення, на будь-яких матеріальних носіях, придатних для подання до суду [281, с. 14].

Видається, що ця пропозиція має право на існування, однак, на наш погляд, для вітчизняного кримінального процесуального законодавства більш цікавим є досвід Грузії. Зокрема, відповідно до ст. 39 КПК Грузії, обвинувачений має право за власний рахунок, самостійно або (та) за допомогою адвоката здійснювати збирання доказів. При цьому, якщо для збирання доказів необхідно проведення слідчих або інших процесуальних дій, які не можуть бути самостійно проведені обвинуваченим або його захисником, він має право звернутися із клопотанням щодо постановлення відповідної ухвали до суду за місцем проведення слідства. Суддя зобов'язаний вжити всі заходи для того, щоб стороні обвинувачення не стало відомо про збирання доказів стороною захисту. Згідно з ч. 1 ст. 111 КПК Грузії, сторони під час провадження слідчих дій у порядку, встановленому цим КПК, мають рівні права та обов'язки. За обґрунтованим клопотанням сторони захисту, на підставі ухвали суду слідчі дії проводить слідчий, який не може бути особою, яка здійснює слідство у цій справі. Слідчого обирає керівник органу слідства, про його особу та контактні дані сторона захисту повідомляється до проведення слідчих дій за клопотанням. Сторона захисту має право брати участь у слідчих діях, які проводяться за її вимогою [236].

На нашу думку, такий підхід може бути запроваджений і у вітчизняному КПК. Зокрема, пропонуємо внести зміни до ч. 3 ст. 93 КПК такого змісту: «Ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді, який за підсумками розгляду такого клопотання може своєю ухвалою доручити проведення слідчих (розшукових) дій конкретному органу досудового розслідування відповідно до правил підслідності. Керівник цього органу досудового розслідування призначає конкретного слідчого, яким не може бути особа, якій доручено проведення досудового розслідування у цьому кримінальному провадженні. Керівник органу досудового розслідування зобов'язаний до початку проведення слідчої (розшукової) дії повідомити сторону захисту контактні дані призначеного ним слідчого. Слідчий суддя, керівник органу досудового розслідування та призначений ним слідчий зобов'язані вжити

усіх заходів для того, щоб стороні обвинувачення не стало відомо про проведення слідчих (розшукових) дій за ініціюванням сторони захисту» [141, с. 93-94].

На наш погляд, у передбачених вище випадках усі процесуальні документи слідчий, якого залучено для проведення відповідної дії, має складати у двох примірниках, один з яких має залишати в себе, а другий передавати стороні захисту. У такому разі, захисник має зберігати ці документи у своєму адвокатському досьє.

Зазначимо, що запропоновані нами зміни щодо участі сторони захисту у формуванні речових доказів не повинні стосуватися можливості проведення НС(Р)Д, оскільки захисник, за загальним правилом, не має допуску до державної таємниці, а інформація про факт та методи проведення НС(Р)Д, відповідно до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (п. 4.12.4), має саме такий статус [198].

Дослідження способів отримання стороною захисту матеріальних об'єктів як речових доказів зобов'язує нас звернутися до інституту тимчасового доступу до речей і документів в частині надання можливості стороні захисту, яка отримала ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, здійснити їх вилучення (виїмку).

У зв'язку з цим слід звернути увагу на наявність, принаймні, двох проблем практичного характеру. По-перше, нами вже зазначалося, що законом не встановлено порядку процесуального оформлення вилучення речових доказів стороною захисту. Тобто, законодавчою прогалиною є відсутність порядку фіксування результатів тимчасового доступу до речей і документів шляхом їх вилучення (виїмки) стороною захисту. Вважаємо, що у цьому випадку доцільно надати захиснику право складати відповідний протокол. По-друге, кримінальним процесуальним законодавством не закріплено порядку зберігання речей і документів, вилучених під час тимчасового доступу стороною захисту. Зважаючи на викладене, пропонуємо щодо матеріальних об'єктів, отриманих у цей спосіб, передбачити у КПК можливість депонування (*від лат. *depono* – «класти», «зберігати»*) речових доказів на стадії досудового розслідування, який означає

організацію зберігання чого-небудь. Депонування полягає у поданні стороною у кримінальному провадженні джерела передбачуваного доказу слідчому судді, перевірці його змісту за участю процесуального супротивника у змагальному порядку і, нарешті, фіксації ходу і результатів дій суб'єктів доказування з формування доказу. Як зазначає П. С. Пастухов, інститут депонування зараз однаково прийнятий і в англо-американській, і в романо-германській правових системах [180, с. 195]. На думку А. С. Гамбаряна, у деяких правових системах депонування доказів застосовується у рамках різних правових режимів: 1) депонування показань у досудовому провадженні з метою виявлення доказів у справі; 2) депонування (зберігання) доказів з метою ознайомлення з ними в суді; 3) депонування доказів на підставі неможливості їх подання до суду; 4) депонування показань на підставі забезпечення безпеки свідка [46, с. 159]. Таким чином, у випадку отримання речового доказу в порядку тимчасового доступу до речей і документів шляхом їх вилучення (виїмки), сторона захисту має звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді, який своєю ухвалою визнає відповідний матеріальний об'єкт речовим доказом та передає його на відповідальне зберігання слідчому, який здійснює досудове розслідування.

2.2.2. Надання матеріальних об'єктів у добровільному порядку

До цієї групи традиційно належать два основні способи отримання матеріальних об'єктів як речових доказів, передбачені ч. 2, 3 ст. 93 КПК, а саме: (1) витребування речей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб; (2) отримання речей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб.

Насамперед, звернемо увагу, що, на наш погляд, витребування та отримання є самостійними способами формування доказової інформації. Так, на їх різну правову природу вказує О. В. Капліна, зазначаючи, що витребуванням є звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження. А отримання полягає у

прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто при отриманні певна особа добровільно передає, надає, представляє матеріали суб'єктам збирання доказів [99, с. 227-228]. Відмінність між витребуванням та отриманням, на думку В. В. Вапнярчука, полягає у різних суб'єктах прояву ініціативи їх використання [14, с. 86]. При витребуванні така ініціатива походить від суб'єктів, які, згідно з ч. 1 ст. 93 КПК здійснюють збирання доказів, при отриманні – від інших осіб, у володінні яких відповідні речі та документи знаходяться.

1. Витребування речей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб. Зазначений спосіб збирання доказів у кримінальному провадженні не має чітко визначеної правової регламентації у КПК. Зокрема, законом не передбачено механізму його застосування, а також не закріплено обов'язку юридичних та фізичних осіб надавати витребувані речі та документи. Останнє пояснюється правовою природою цього способу, яка має добровільний характер. Семенов В.О. звертає увагу на те, що на відміну від слідчої дії, витребування, так само, як і представлення доказів, не забезпечується заходами процесуального примусу, а розраховано на добровільне виконання звернення. Тому вчений заперечує можливість застосування примусу під час здійснення цієї дії [211, с. 104-105]. В. О. Гринюк також вважає неправильною та такою, що не відповідає КПК, практику зазначення у запиті про витребування положення щодо обов'язковості надання відповідних речей та документів [56, с. 28].

Ми не можемо погодитися із висновком С. О. Ковальчука, що витребування речей може здійснюватися лише під час тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження, у процесі здійснення якого сторона обвинувачення на підставі ухвали слідчого судді, суду вправі вилучити речі (здійснити їх виїмку) у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом [107, с. 142]. Так, ч. 4 ст. 132 КПК передбачає обов'язок слідчого судді або суду для оцінки потреб досудового розслідування врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі та документи, які можуть бути використані під час судового

розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Зазначене нормативне положення, на нашу думку, якраз і орієнтує правозастосовників на необхідність диференціації цих двох самостійних способів збирання речових доказів у кримінальному провадженні.

При цьому, відповідно до п. 18 Інформаційного листа ВССУ від 05.04.2013 р. №223-558/0/4-13 «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [197] сторона кримінального провадження може витребувати та отримати речі та документи в порядку тимчасового доступу у випадках, якщо: 1) особа, у володінні якої знаходяться речі та документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту або знищить відповідні речі і документи; 2) речі та документи згідно зі ст. 162 КПК містять охоронювану законом таємницю, і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення. У інших випадках сторона кримінального провадження може витребувати та отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем без застосування процедури, передбаченої главою 15 КПК.

Уточнюючи це положення, Т. М. Мирошніченко зазначає, що застосування витребування стороною обвинувачення може бути визнано доцільним у випадках, коли, приміром, документи не мають індивідуальних ознак, можуть бути продубльовані (зокрема, на наш погляд, йдеться про документи посвідчувального та довідкового характеру – довідки, характеристики тощо); точно, відомо, що предмет зберігається у особи; обстановка, в якій зберігається об'єкт, не має доказового значення; відсутні побоювання, що у ході доставки предмета, документа вони можуть бути умисно або необережно викривлені (так, на нашу думку, якщо необхідно одержати речі, документи від підозрюваного, то доцільним з погляду збереження речових доказів є застосування процедури,

передбаченої для тимчасового доступу до речей і документів); предмети, документи не мають високої вартості [162, с. 134-135].

Враховуючи наведене, видається, що, витребування речей і документів та тимчасовий доступ до них є самостійними способами збирання доказів у кримінальному провадженні, які відрізняються між собою: (1) наявністю або відсутністю добровільного бажання володільця видати відповідну річ або документ стороні кримінального провадження без ризику їх пошкодження або знищення; (2) можливістю або неможливістю отримати речі та документи, які містять охоронювану законом таємницю; (3) наявністю або відсутністю закріпленої в КПК процесуальної форми реалізації відповідного способу збирання доказів. Тому, на нашу думку, звернення сторони з вимогою про витребування речей та документів не може містити в собі вказівку на обов'язковість виконання, оскільки це суперечитиме правовій природі цього способу.

Щодо останнього положення можна зауважити, що у законі не вказано, в якій формі повинно відбуватися витребування – письмовій чи усній. При цьому, на наш погляд, треба погодитися з О. В. Капліною, що як представникам сторони обвинувачення, так і стороні захисту перевагу необхідно надавати письмовій формі, оскільки з одного боку, це дозволить надати спілкуванню офіційного характеру, що відповідає вимогам діловодства, забезпечить повагу та інтереси органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, а з другого – сприятиме отриманню доказів, які відповідають вимогам допустимості [99, с. 227]. А також, на наш погляд, це забезпечуватиме належне документування процесу формування речового доказу (повне закріплення залучення відповідного об'єкта до матеріалів кримінального провадження), оскільки, як вказує В. О. Семенцов, письмова форма витребування є юридичною підставою видачі предмета виконавцем та свідчить про спосіб його появи в матеріалах перевірки або кримінальної справи [211, с. 106].

Стосовно сторони обвинувачення та форм звернення її представників до відповідних суб'єктів, то в науці пропонують декілька підходів до вирішення

цього питання, а саме: (а) письмовий запит [59, с. 53; 209, с. 49]; (б) постанова [14, с. 87]; (в) постанова, доручення, звернення, клопотання, запит [99, с. 227; 218, с. 213]. Кримінальне процесуальне законодавство України не містить нормативного припису, яким би регулювалося зазначене питання. Проте, відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. При цьому постанова вноситься у тих випадках, коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Зважаючи на викладене, а також на необхідність правової регламентації процесуального порядку витребування, видається доцільним погодитися з позицією В. В. Вапнярчука щодо необхідності складання саме постанови [14, с. 87], а тому пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 93 КПК абзацом 2, в якому передбачити, що для витребування сторона обвинувачення вносить постанову, яка повинна відповідати вимогам ч. 5 ст. 110 КПК та містити вказівку на добровільність надання речей, документів, відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Крім того, слід підтримати висловлену в спеціальній літературі точку зору щодо доцільності закріплення у КПК нормативного положення (по аналогії з порядком оформлення вилучення матеріальних об'єктів під час надання тимчасового доступу до речей і документів), відповідно до якого у разі надання речей повинен бути складений протокол передачі (або надання) витребуваних речей із додатком – описом переданих предметів, з обов'язковим врученням копії такого протоколу, особам, які їх надали.

Можливості сторони захисту в застосуванні цього способу збирання речових доказів є значно меншими. Зокрема, як вказує М. А. Погорецький, на практиці запити сторони захисту щодо отримання таких речей і документів залишаються поза увагою, адже немає відповідних процесуальних гарантій забезпечення прав сторони захисту на витребування та отримання речових доказів таким способом [186, с. 480-481]. Дійсно, відповідно до абз. 5 ст. 212-3 КУпАП [114], відповідальність настає лише за неправомірну відмову в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит, запит кваліфікаційно-

дисциплінарної комісії адвокатури, її палати або члена відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [196]. Жодних зауважень щодо ненадання витребуваних речей немає.

Передусім, звернемо увагу на колізію між положеннями ч. 3 ст. 93 КПК та ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, відповідно до нормативних приписів КПК сторона захисту (у тому числі, адвокат, який є захисником у кримінальному провадженні) може витребувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб, зокрема, речі. Водночас, відповідно до зазначеного закону, адвокатським запитом є письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання лише інформації та копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту.

Тобто, по-перше, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не передбачається можливість звернення адвоката до відповідних суб'єктів про надання речей, а по-друге, серед суб'єктів, до яких може звертатися із запитом адвокат, не зазначено фізичних осіб.

Водночас, О. В. Малахова зауважує, що об'єктом витребування та отримання стороною захисту можуть бути лише документи-докази. Учена зазначає, що враховуючи особливості збирання речових доказів та специфіку їх зберігання, сторона захисту не може їх одержувати в результаті витребування та отримання. Ознайомитися з ними підозрюваний, захисник може в порядку тимчасового доступу до речей та документів. Їх вилучення з подальшим приєднанням до матеріалів кримінального провадження має здійснюватися стороною обвинувачення за клопотанням сторони захисту в порядку ст.ст. 159-166 КПК [160, с. 114].

На наш погляд, вказана вище колізія між нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ч. 3 ст. 93 КПК має бути виправлена

шляхом внесення до зазначеного закону змін, які б передбачали можливість звернення адвоката до відповідних суб'єктів із запитом про надання речей. У такому разі, до витребуваних матеріальних об'єктів має бути застосовано депонування на стадії досудового розслідування, про яке йшлося вище.

2. Отримання речей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб

Зауважимо, насамперед, що положенням КПК (зокрема, п. 8 ч. 3 ст. 43, п. 3 ч.1 та в. 3 ч. 2 ст. 56, п. 2 ч. 2 ст. 60, п. 3 ч. 3 ст. 64-1) більш точно відповідає поняття «подання речей», а не «отримання речей». А тому, на наш погляд, саме так повинен називатися цей спосіб у ст. 93 КПК. Водночас, у спеціальній юридичній літературі використовуються і інші терміни, наприклад, «представлення доказів» [12, с. 11; 184, с. 12; 288, с. 89].

Особливістю подання речових доказів як способу їх збирання, на думку В. Д. Арсеньєва, є те, що, за загальним правилом, воно відбувається за ініціативою особи, у якої цей предмет перебуває, та за місцем знаходження органу досудового розслідування [4, с. 7]. Звертаючи увагу на відсутність примусу під час подання матеріальних об'єктів, Ю. М. Серєда відзначає, що слідчий при поданні йому предметів і документів, не усувається від виконання своїх функціональних обов'язків і має можливість продовжувати активний цілеспрямований пізнавальний процес. Оскільки формування доказів – це і право, і обов'язок тільки осіб, які ведуть кримінальний процес, – то саме на них покладено реалізацію прав щодо подання доказів як рештою суб'єктів кримінального процесу, так і громадянами, які не мають власної зацікавленості у конкретному кримінальному провадженні. У такій ситуації дії суб'єктів процесу та інших громадян, якщо вони вчиняються ними по власній ініціативі, є нічим іншим як складовою частиною формування доказів [212, с. 46].

Ми погоджуємося з думкою О. Г. Шило, що добровільне надання будь-якою особою предметів повинно закріплюватися складанням протоколу його огляду [296, с. 81]. Такий протокол повинен містити у собі вказівку на добровільність передачі матеріального об'єкта та ініціативний характер такої дії, а також

відомості щодо походження наданих об'єктів та підстави, на якій особа, що подає, володіє цим предметом.

Добровільна передача матеріальних об'єктів може відбуватися також за результатами проведення деяких НС(Р)Д. Зокрема, як вже зазначалося вище, під час проведення контролю за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки можуть одержуватися два різновиди матеріальних об'єктів – товар, що передається, та імітаційні засоби – грошові купюри, що сплачуються за цей товар. Правова природа та процесуальне оформлення першого різновиду вже були нами досліджені в пункті 2.2.1.

Що стосується другого різновиду, тобто імітаційних засобів, то треба зауважити наступне. Відповідно до ч. 1 ст. 273 КПК, під час проведення НС(Р)Д можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. При цьому, ідентифіковані (помічені) засоби – це об'єкти матеріального світу (речі, предмети, документи), на які при проведенні НС(Р)Д заздалегідь було нанесено спеціальну позначку, завдяки якій їх можна відрізнити від подібних [168, с. 112]. Як правило, вони використовуються при проведенні НС(Р)Д для виконання ними функцій предмета злочину в тих випадках, коли з причин забезпечення можливості доказування під час подальшого розслідування їх не можна замінити засобами імітації (наприклад, при розслідуванні вимагання, одержання неправомірної вигоди службовою особою/надання неправомірної вигоди службовій особі). Зазвичай гроші, що застосовуються як засіб при проведенні НС(Р)Д, мають певні спеціальні ознаки (люмінесцентні позначки або позначки засобом «Бумеранг») [229, с. 159]. Несправжні (імітаційні) засоби – це: (а) спеціально виготовлені речі й документи, що повністю або частково мають ознаки та властивості матеріальних об'єктів, які вони заміщують; (б) спеціально утворені підприємства, установи, організації, що використовуються з метою проведення НС(Р)Д. До несправжніх (імітаційних) засобів можна віднести: спеціально виготовлені речі; спеціально виготовлені документи; спеціально утворені підприємства, установи, організації [133].

Рішення про використання зазначених матеріальних об'єктів приймається керівником органу досудового розслідування, прокурором, і на нашу думку, повинно бути відображено у постанові про надання дозволу на проведення НС(Р)Д. Крім того, ч. 2 ст. 273 КПК передбачається, що виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних НС(Р)Д оформлюється відповідним протоколом. Зазвичай, такий протокол є додатком до протоколу контрольованої або оперативної закупки.

Нагадуємо, що, на нашу думку, такі матеріальні об'єкти, внаслідок «фіктивності» правочину, залишаються у володінні особи так званого «закупного», яка добровільно передає ці предмети під час огляду.

Процесуальне оформлення отримання матеріальних об'єктів у такий спосіб відбувається шляхом складання:

- (1) постанови прокурора про проведення НС(Р)Д із обов'язковою вказівкою щодо використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів;
- (2) протоколу контрольованої або оперативної закупки із додатком – протоколом виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів;
- (3) протоколу огляду місця події або предмета;
- (4) постанови слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

Згідно з ч. 1 ст. 272 КПК, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, можуть бути отримані особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування.

Виконання зазначеними особами такого спеціального завдання здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу. У такій постанові, крім відомостей,

передбачених ст. 251 КПК, зазначається, зокрема, можливість використання спеціальних несправжніх (імітаційних) засобів (ч. 2 та 3 ст. 272 КПК).

Передача матеріальних об'єктів, одержаних особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, здійснюється добровільно та оформлюється протоколом огляду отриманих предметів.

2.2.3. Спеціальне створення матеріальних об'єктів

До кола спеціально створених матеріальних об'єктів, на наш погляд, доцільно відносити, насамперед, похідні речові докази. З певною долею умовності до цієї групи об'єктів, урахувуючи зміст нормативних положень, закріплених у ч. 1-2 ст. 273 КПК, можуть бути віднесені також заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. Однак, оскільки порядок залучення їх до кримінального провадження, а отже і їх оформлення, має відмінності, ці матеріальні об'єкти були проаналізовані нами в рамках попередніх груп.

Похідні речові докази формуються у тих випадках, коли вилучення первинних носіїв є недоцільним або неможливим з будь-яких причин, але при цьому можливо використати деякі форми та способи фіксації, які дозволять перенести змістовну складову речового доказу на новий матеріальний носій інформації. Зауважимо, що такі об'єкти можуть бути створені під час проведення як слідчих (розшукових) дій, так і НС(Р)Д, а саме: огляду місця події, обшуку, особистого обшуку під час затримання, огляду кореспонденції, на яку накладено арешт, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Правовою основою створення таких матеріальних об'єктів є норми глави 20 та 21 КПК. Так, наприклад, ч. 1 ст. 236 КПК та ч. 7 ст. 237 КПК містять аналогічні положення, відповідно до яких при обшуку або огляді слідчий, прокурор має право виготовляти відбитки та зліпки. Відповідно до ч. 2 ст. 262 КПК, при виявленні в кореспонденції речей (у тому числі речовин), документів, що мають значення для певного досудового розслідування, слідчий у межах, визначених ухвалою слідчого судді, може обмежитися зняттям копій чи отриманням зразків з

відповідних відправлень, яке здійснюється з метою збереження конфіденційності накладення арешту на кореспонденцію. Метою обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є, зокрема, виявлення і фіксація слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування, а також виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів.

Факт спеціального створення похідних речових доказів відображається у протоколі відповідної процесуальної дії. Крім того, їх процесуальне оформлення також охоплюється складання процесуальних документів (клопотання та ухвали), якими підтверджується надання дозволу на проведення зазначених слідчих (розшукових) та НС(Р)Д, за винятком огляду місця події.

Вважаємо, що оскільки такі матеріальні об'єкти є спеціально створеними, а отже, не належать жодній особі та їх вилучення не обмежує право власності, на нашу думку, не повинно ставитися питання про доцільність накладення на них арешту. Водночас, аналіз судової практики свідчить, що деякі слідчі судді та слідчі дивляться на це по-іншому.

Так, наприклад, ухвалою Коростенського районного суду Житомирської області від 21.12.2016р. задоволено клопотання слідчого та накладено арешт на слідову інформацію, а саме: змиви з плям речовини бурого кольору схожих на кров та сліди низу взуття, що зафіксовані масштабною фотозйомкою, які були виявлені та вилучені 16.12.2016року в ході огляду місця події на безпосередньому місці вчинення злочину, а саме на ділянці місцевості [263].

Видається, що більш правильною та логічною є позиція слідчих суддів, яку можна проілюструвати таким прикладом. Ухвалою Оріхівського районного суду Запорізької області від 4 квітня 2016 р. було відмовлено у задоволенні клопотання слідчого в частині накладення арешту на змиви речовини бурого кольору, ґрунту та фрагменту трави з нашаруванням речовини бурого кольору. Зокрема, слідчий суддя цілком справедливо зазначив, що такі об'єкти матеріального світу, вилучені під час огляду місця події, не є об'єктом права власності чи іншого речового права підозрюваного, створені безпосередньо під час огляду і мають суто

криміналістичне значення, а тому не можуть бути предметом арешту майна в розумінні ст. 170 КПК [269].

Зважаючи на викладене, отримання матеріальних об'єктів таким шляхом оформлюється складанням наступних процесуальних документів:

(1) клопотання слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора про дозвіл на проведення відповідної слідчої (розшукової) дії або НС(Р)Д (якщо такий дозвіл потрібен);

(2) ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення відповідної слідчої (розшукової) дії або НС(Р)Д (якщо такий дозвіл потрібен);

(3) протоколу відповідної процесуальної дії;

(4) протоколу огляду матеріального об'єкта;

(5) постанови слідчого або прокурора про визнання матеріального об'єкта речовим доказом (Додаток Б).

2.3. Дослідження матеріальних об'єктів як речових доказів у кримінальному провадженні

Виявлення, вилучення та процесуальне оформлення певного матеріального об'єкта є лише першою сходинкою в роботі з ним. Подальше формування речового доказу відбувається під час дослідження відповідного матеріального об'єкта для встановлення його належності, допустимості та достовірності у кримінальному провадженні¹². З'ясування семантичного значення поняття «дослідження» дає підстави зробити висновок, що це дія за значенням «досліджувати», «дослідити», тобто, зокрема, «ретельно обстежувати кого-, що-небудь, уважно знайомитися з чим-небудь для встановлення чогось» [215, с. 385].

Розкриття сутності цієї діяльності вимагає встановлення її призначення. Загалом, метою дослідження доказів, на думку О.О. Васяєва, є з'ясування їх сутності, виявлення ціннісних властивостей крізь призму законодавчо

¹² У рамках нашої роботи ми не розглядаємо питання про співвідношення поняття «дослідження доказів» та «перевірка доказів», що є предметом окремої наукової дискусії, а використовуємо словосполучення «дослідження матеріальних об'єктів» лише для позначення та підкреслення характеру тієї діяльності, яка, на наш погляд, входить до механізму формування речового доказу.

встановлених вимог до їх кримінально-процесуальної форми та змісту [19, с. 31]. Ю.В. Худякова визначає такі завдання дослідження речових доказів: (1) пізнання змісту доказової інформації шляхом вивчення властивостей, ознак самого предмета або сліду; (2) встановлення зв'язків із обставинами, що підлягають доказуванню, оскільки речові докази найчастіше є непрямими доказами, а тому їх зв'язки є багатоступеневими; (3) перевірка достовірності цього предмета та сліду шляхом встановлення його походження на підставі процесуальних документів, у яких відображено процес збирання предмета або сліду, що в подальшому стали речовими доказами [282, с. 119].

Беручи за основу цю тезу, уявляється, що вивчення матеріального об'єкта як речового доказу вимагає врахування однієї із особливостей цього процесуального джерела доказів. Як вже неодноразово зазначалося, речовий доказ є комплексним утворенням, а тому необхідно дослідити зміст (внутрішні якості та зовнішні ознаки), носій (матеріальну форму), а також ті процесуальні документи, в яких вони були описані (процесуальну форму). А тому, з урахуванням зазначених сутнісних елементів поняття «речовий доказ», пропонуємо розглянути особливості дослідження матеріальних об'єктів як речових доказів з метою:

(1) встановлення належності (змісту) інформаційної складової виявлених та вилучених речових доказів;

(2) встановлення допустимості матеріальної форми (носія інформації) та процесуальної форми речових доказів;

(3) встановлення достовірності змісту (інформаційної складової) виявлених та вилучених речових доказів та достовірності самого носія інформації (матеріальної форми).

Перехід до аналізу особливостей дослідження матеріальних об'єктів для встановлення належності їх інформаційної складової не уявляється можливим без попереднього огляду основних підходів до розуміння належності як властивості доказів. Визначення належних доказів було закріплено на законодавчому рівні у статті 85 КПК. Так, відповідно до її нормативних приписів, належними є докази, які прямо чи непрямі підтверджують існування чи відсутність обставин, що

підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

У доктрині кримінального процесу вчені, даючи визначення належності доказів, зазвичай акцентують увагу або на наявності зв'язку фактичних даних із обставинами кримінального правопорушення [88, с. 110; 232, с. 246], або на здатності доказу бути засобом встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [65, с. 40].

Розглядаючи стадійність процесу встановлення належності речових доказів, Д.А. Лопаткін як одну із стадій виділяє визначення змісту ознак та властивостей матеріального об'єкта [156, с. 122-123]. Ця діяльність завжди починається з огляду самого матеріального носія, що відповідає вимозі, встановленій ч. 2 ст. 100, ч. 7 ст. 236 та ч. 5 ст. 237 КПК. Як слушно зауважує В.А. Лазарева, «виявлення матеріального об'єкта з ознаками речового доказу – лише перший етап. Наступний етап полягає в пошуку та виявленні у цих матеріальних об'єктах слідів злочину. Огляд речового доказу – необхідна слідча дія, мета якої – виявити і зафіксувати ознаки речового доказу» [152, с. 322].

Методами дослідження під час огляду є безпосереднє спостереження зовнішніх ознак матеріальних об'єктів, їх вимірювання. Крім того, встановлення таких ознак може відбуватися не лише через їх візуальне споглядання, але й з використанням інших органів чуття – дотику, нюху, слуху. Однак, у разі необхідності виявлення прихованої інформації шляхом застосування складного обладнання і спеціальних знань, звичайного огляду може бути недостатньо.

Зокрема, неможна вважати дослідженням цифрового джерела доказової інформації його зовнішній огляд або вивчення характеристик цифрового носія (наприклад, визначення його параметрів, моделі, інших зовнішніх індивідуалізуючих ознак). Теж саме стосується і матеріальних носіїв, які містять на собі мікрооб'єкти. Встановлення змістовного елементу таких різновидів речових доказів завжди вимагає застосування додаткових технічних засобів, за допомогою яких ознаки та властивості перекодуються та об'єктивуються.

При чому М. М. Єгоров вбачає доцільним виділити три типові слідчо-експертні ситуації дослідження комп'ютерної інформації. По-перше, коли вона є об'єктом злочинного посягання (фальсифіковані дані бухгалтерського або іншого обліку, змінені персональні дані, «взламани» захисні програмні засоби тощо). У таких випадках, зазвичай, за матеріальними слідами злочинного посягання на комп'ютерну інформацію та техніку, а також на підставі показань необхідно встановити спосіб та механізм злочину. По-друге, коли комп'ютерна інформація та техніка є засобом вчинення злочину та/або є засобом комунікації, що використовується для досягнення злочинної мети. Це можуть бути різні шкідливі програми (наприклад, віруси), комп'ютер злочинця, мобільні засоби зв'язку тощо. У такій ситуації необхідно встановити причинний зв'язок між засобом вчинення злочину та діями злочинця, злочинним результатом. І по-третє, коли комп'ютерна інформація та техніка характеризує певний об'єкт, однак сама по собі не є ані об'єктом злочинного посягання, ані засобом його вчинення – наприклад, статистична інформація про діяльність підприємства, дані з відеокамер про місце події. Така ситуація найбільш проста для слідчого, оскільки таку інформацію можна отримати без використання спеціальних знань шляхом її копіювання та безпосереднього відтворення з використанням технічних засобів [21, с. 168-169].

Таким чином, встановлення належності інформаційної складової (ознак та властивостей) виявлених та вилучених матеріальних об'єктів, особливо стосовно знарядь вчинення кримінального правопорушення, об'єктів, які зберегли сліди кримінального правопорушення, зазвичай відбувається шляхом залучення експерта та проведення експертизи. У зв'язку з цим видається доцільним зупинитися на окремих питаннях, пов'язаних з експертним дослідженням матеріальних об'єктів, які відповідають критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК.

У порядку постановки питання зазначимо, що актуальною видається проблема, пов'язана з можливим повним або частковим знищенням (а також повним витрачанням) матеріального об'єкта, направленою на експертизу під час її проведення. Так, вивчення судової практики свідчить про те, що методика здійснення деяких видів експертиз допускає таку можливість. Зокрема, зі змісту

вироку Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 19.09.2016 р. за обвинуваченням Особи_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 260, ч. 1 ст. 263 КК, виходить, що речовими доказами у справі є осколки двох гранат РГД-5. При цьому, згідно з протоколом обшуку від 12 вересня 2015 р. за місцем проживання обвинуваченого співробітниками правоохоронних органів було виявлено та вилучено дві цілі гранати РГД-5. Під час проведення вибухотехнічної експертизи встановлено, що вищевказані предмети є двома наступальними осколковими ручними гранатами типу РГД-5, які належать до категорії бойових припасів, що підтверджується висновком експерта №247/2015 від 05.11.2015 р. [37]. Очевидно, що в ході проведення дослідження для відповіді на поставлене в постанові слідчого питання про встановлення здатності пристрою викликати вибух, гранати були підірвані.

Звернемо увагу, що знищення та витрачання матеріальних об'єктів, направлених на експертизу, під час її проведення є, загалом, законним, за умови дотримання певних вимог, встановлених відповідними відомчими нормативними актами. Зокрема, згідно з п. 4.12 Інструкції про судові експертизи, при проведенні дослідження експерт повинен вживати заходів для збереження наданих на експертизу об'єктів, щоб не допустити їх знищення або пошкодження. Якщо за характером дослідження зберегти об'єкт неможливо, а в документі про призначення експертизи (залучення експерта) відсутній дозвіл на пошкодження (знищення) цього об'єкта, то на його пошкодження або знищення має бути отримана письмова згода органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта). Про знищення або пошкодження об'єкта в процесі дослідження робиться відповідна відмітка у висновку експерта, а пошкоджений об'єкт або його залишки повертаються органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта) [97].

Таким чином, за наявності відповідного дозволу в постанові слідчого, прокурора або ухвалі слідчого судді, суду про призначення експертизи або в разі отримання експертом письмової згоди зазначених суб'єктів, знищення матеріального об'єкта в процесі дослідження не суперечить закону. Крім того,

відповідно до п. 4.7 Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України № 653 від 09.07.2014 р, додатково регламентовано порядок роботи під час проведення вибухотехнічної експертизи. Йдеться (1) про обов'язкову постійну відеофіксацію дій щодо поводження з вибуховими матеріалами під час проведення експертного дослідження, (2) про допустиму методику дослідження у процесі визначення здатності об'єктів до вибуху і чуттєвості речовин до зовнішнього впливу – а саме, шляхом проведення експертного експерименту на вибух; (3) про можливість перевіряти справність датчиків і механізму приведення в дію вибухового пристрою без засобу підризу і заряду вибухової речовини у разі, якщо це дозволяє конструкція пристрою, а також (4) про необхідність обов'язково проводити фотофіксацію об'єктів дослідження перед і після їх підризу в разі здійснення експериментального вибуху [95]. Тобто, зазначена відомча інструкція також допускає можливість знищення направлено на експертизу матеріального об'єкта, якщо це вимагається дослідницькою методикою для вирішення поставлених перед експертом завдань і питань.

Водночас, згідно зі ст. 23 КПК суд досліджує докази безпосередньо. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження судом, крім випадків, передбачених КПК. Таким чином, у суду та учасників судового розгляду немає можливості особисто вивчити зовнішні ознаки цілісного матеріального об'єкта, що суперечить положенням принципу безпосередності дослідження показань, речей і документів.

Але основна проблема криється ще глибше. Варто відзначити, що у наведеному нами вироку Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області є згадка про те, що обвинувачений заявляв про фальсифікацію доказів і просив провести повторну дактилоскопічну експертизу стосовно наявності його відбитків на гранатах, проте можливість проведення «контрекспертизи» була виключена через відсутність об'єкта дослідження. Таким

чином, окреслена проблема впливає також на реалізацію принципу змагальності сторін у кримінальному процесі.

Продовження міркувань над вказаною проблемою крізь призму участі сторони захисту в дослідженні матеріальних об'єктів як речових доказів зобов'язує нас навести деякі позиції ЄСПЛ.

Відразу зауважимо, що пропозиція сторони захисту призначити додаткову або повторну експертизу належить до права захисту активно збирати та подавати докази на свою користь, яке є, по суті, «слабким» правом. У цьому ракурсі ЄСПЛ визнає за національними судами дуже широку свободу розсуду у визначенні того, чи потрібно отримувати додаткову думку експерта. У кримінальній процедурі ЄСПЛ імовірно буде виходити з того, що експерт, навіть той, який певною мірою належить до системи правоохоронних органів, є а ргіогі нейтральним [223, с. 423].

У справі «Мірілашвілі проти Росії» суд звертає увагу на те, що ст. 6 Конвенції не накладає на національні суди обов'язку призначати експертизу або проводити будь-які інші слідчі дії тільки тому, що цього вимагає одна зі сторін. Саме національний суд насамперед вирішує, чи є запитувані дії актуальними і необхідними для прийняття рішення у справі. Однак, якщо суд вирішить, що експертиза необхідна (як у наведеній справі), захисник повинен мати можливість формулювати запитання експертам, заявляти їм відводи і допитувати їх безпосередньо в ході судового розгляду (пп. 189-190) [71].

Аналогічна інтерпретація вказаної позиції міститься й у рішенні ЄСПЛ у справі «Матицина проти Росії», в якому наголошується на тому, що той факт, що у розпорядженні національного суду були наявними тільки висновки експертів, отриманих стороною обвинувачення без участі сторони захисту, сам по собі не суперечить Конвенції, за умови, що під час судового процесу у захисту були відповідні процесуальні інструменти для того, щоб досліджувати ці докази і ефективно оскаржити їх у судовому засіданні, зокрема, шляхом залучення до справи або отримання інших думок і висновків (п. п. 169, 175) [70].

Водночас, у обох наведених рішеннях ЄСПЛ зауважив, що за певних обставин відмова у праві провести альтернативну експертизу речових доказів

може розглядатися як порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. Йдеться про справу «Стоїменов проти колишньої Югославської Республіки Македонія», у якій нейтральність експерта була поставлена під сумнів через самі обставини, в яких проводилася експертиза. Зокрема, заявник підозрювався у зберіганні та спробі продажу декількох кілограмів опійного напівфабрикату (смоли). Сам він стверджував, що речовина, вилучена у нього, була вироблена і використовувалася для медичних цілей, зберігалася з часів Другої світової війни і вже не містила, через тривале зберігання, морфіну (який є головним наркотичним компонентом опію). ЄСПЛ зауважив, що експертиза у цій справі була проведена за ініціативою не суду, а прокуратури. У такій ситуації у заявника могли виникнути сумніви в об'єктивності експертної установи, і ці сумніви були об'єктивно обґрунтованими. Водночас, у нього самого не було можливості досліджувати за допомогою своїх експертів речовину. Керуючись цим, ЄСПЛ вирішив, що у цій справі македонські суди були зобов'язані призначити перевірочну експертизу, оскільки додатковий доказ (експертиза) був необхідний для справедливого розгляду справи [304].

Слушним є зауваження, що такі справи є винятками в практиці ЄСПЛ, який визнає, що необхідність проведення додаткових досліджень речових доказів повинна оцінюватися, передусім, національними судами, а не ЄСПЛ. А традиційною є вимога про змагальність під час судового розгляду, а не під час призначення та проведення експертизи.

В. В. Навроцька, посилаючись на позиції ЄСПЛ у вирішенні питання про забезпечення можливості сторони захисту провести «контрекспертизу», зазначає, що принцип «рівності сил» не створює зобов'язання для держави надати обвинуваченим можливість до проведення судових слухань у їх справах здійснювати альтернативні експертизи (нарівні з обвинуваченням) тих предметів або матеріалів, які можуть бути використані як докази проти них. Розділити об'єкт на частини можна далеко не завжди. Наприклад, фізично неможливо надавати підозрюваному (обвинуваченому) право провести власні експертизи слідів крові на мікроскопічному шматочку матерії, який, найімовірніше, буде повністю використаний і знищений після першої ж експертизи [167, с. 31-32].

На підтвердження слів ученої наведемо окремі положення Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень). Так, згідно з п. 1.30 цього документа використання об'єктів у процесі дослідження необхідно проводити економно з урахуванням достатності для всіх необхідних при такій експертизі видів досліджень, але без шкоди для якості. При цьому, під час проведення деяких експертиз необхідно залишати частину об'єктів для можливої повторної експертизи, крім випадків, коли без повної витрати об'єкта неможливо відповісти на питання, поставлені на вирішення експертизи. У таких випадках повинен зберігатися матеріал, який піддавався дослідженню на наявність, видову і групову приналежність [195].

Як видно з наведених вище прикладів, дійсно, методика проведення деяких експертиз не завжди дозволяє зберегти цілісним матеріальний об'єкт, який може бути визнаний речовим доказом у кримінальному провадженні, а кількість досліджуваної речовини може бути недостатньою для можливого проведення в подальшому альтернативної експертизи стороною захисту. Це питання залишається невирішеним на рівні нормативного регулювання. Водночас, у науці кримінального процесу є певні розробки у цьому напрямку. Так, для подібних ситуацій як українські, так і зарубіжні вчені, пропонують передбачити процедуру депонування речових доказів на досудовому розслідуванні слідчим суддею у присутності сторін¹³ [47; 64, с. 106; 75]. Вважаємо висловлені наукові позиції такими, що заслуговують на підтримку, оскільки застосування депонування дозволяє перенести процес дослідження речового доказу на стадію досудового розслідування за участю слідчого судді та сторін до початку проведення експертизи і можливого знищення або повного витрачання матеріального об'єкта, що, зокрема, сприяє забезпеченню реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні.

Розглядаючи проблемні питання реалізації кримінальних процесуальних гарантій діяльності захисника як суб'єкта доказування під час залучення експерта на досудовому розслідуванні, А. С. Старенький слушно звертає увагу на те, що на

¹³ Сутність та призначення правового режиму депонування доказів була розкрита нами у підрозділі 2.2.

практиці поширеними є ситуації, коли захисники звертаються до слідчих, прокурорів з клопотанням про призначення експертизи та отримують від них відмову на підставі того, що стосовно заявлених питань експерт вже залучався і відповідний висновок є у матеріалах кримінального провадження. При цьому досить часто захисники дізнаються про факт проведення стороною обвинувачення експертизи та отримання висновку експерта лише на етапі відкриття матеріалів іншій стороні (ст. 290 КПК) [224, с. 295].

Системний аналіз кримінального процесуального законодавства деяких зарубіжних держав дозволяє прийти до висновку щодо необхідності закріплення в національному процесуальному законодавстві певних прав підозрюваного та його захисника під час залучення експерта та призначення експертизи. Насамперед, йдеться про право: 1) заявляти відвід експерту; 2) просити про призначення експерта з числа вказаних підозрюваним або його захисником осіб; 3) ставити перед експертом додаткові питання; 4) з дозволу експерта, якщо це не суперечить особливостям дослідження, бути присутнім при проведенні експертизи; 5) давати пояснення експертові тощо. Водночас, слідчий, прокурор зобов'язаний до призначення експертизи та направлення об'єктів на дослідження ознайомити протилежну сторону з постановою про залучення експерта та призначення експертизи. Ретроспективний аспект дослідження цього питання зобов'язує вказати, що у ст. 197 КПК 1960 р. такий порядок був передбачений.

Показовими є й нормативні приписи зарубіжного кримінального процесуального законодавства. Так, у КПК Латвії передбачено, що у разі, якщо за результатами експертизи передбачається втрата або істотна зміна досліджуваного об'єкта, які виключатимуть можливість повторної експертизи, повинна призначатися експертиза експертної комісії [236]. Ст. 145 КПК Молдови також передбачає особливий порядок призначення експертизи, зокрема, вказується, що у визначений термін сторони і експерт викликаються до суду для призначення експертизи, їм повідомляються предмет експертизи та питання, на які експерт повинен відповісти, роз'яснюється їх право робити зауваження з приводу цих питань, вимагати їх зміни чи доповнення. При цьому сторонам роз'яснюється їх

право вимагати призначення по одному експерту, рекомендованому кожною зі сторін для участі в проведенні експертизи [240]. І. В. Гловюк також вказує, що для такої ситуації необхідно передбачити у законі процедуру «спільної експертизи», яку повинні проводити комісійно експерт, залучений стороною захисту, і експерт, залучений стороною обвинувачення [48, с. 459].

Контекстно зауважимо, що ст. 6 Конвенції не надає сторонам абсолютного права завжди та за будь-яких умов завчасно знати про проведення експертизи та брати в ній участь. Безумовною вимогою традиційно вважається лише право захисту ознайомитися з результатами такого дослідження та мати можливість перевірити їх та оскаржити в судовому засіданні за умов забезпечення змагальної процедури. Про це, зокрема, йдеться у справі «Коттін проти Бельгії» від 02.06.2005 р., у якій ЄСПЛ відзначив, що враховуючи вагу та значимість отриманого висновку експерта, за таких обставин право заявника оскаржити результати експертного дослідження не могло компенсувати неможливість вплинути на хід проведення експертизи [303]. Отже, у разі, якщо предмет експертизи є вирішальним для справи та існує технічна можливість залучити підозрюваного або обвинуваченого до її проведення, йому повинна бути надана можливість бути присутнім під час проведення дослідження, давати коментарі, робити припущення та досліджувати первинні матеріали, на які спирається експерт [223, с. 427].

Проведений комплексний аналіз законодавчих положень, наукових розробок, а також власне бачення автором цієї проблеми обумовлює потребу висловити свої пропозиції щодо закріплення в КПК особливого порядку проведення експертного дослідження матеріальних об'єктів у разі їх можливого знищення або повного витрачання під час експертизи. Цей механізм повинен включати такі вимоги: (1) за наявності необхідності призначити експертизу під час досудового розслідування, в результаті якої матеріальний об'єкт через свої власні характеристики, малу кількість, особливості дослідження тощо може бути знищений або повністю використаний, слідчий, прокурор повинен звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення депонування цього об'єкта; (2)

клопотання про депонування має бути розглянуто протягом трьох днів з моменту його подачі у судовому засіданні з обов'язковим викликом сторін кримінального провадження. При цьому неприбуття сторони захисту, яка була належним чином повідомлена про місце і час проведення судового засідання для участі в дослідженні матеріального об'єкта і призначення відповідної експертизи за клопотанням сторони обвинувачення не перешкоджає проведенню таких дій у судовому засіданні; (3) під час судового засідання матеріальний об'єкт і його доступні для сприйняття зовнішні ознаки оглядаються слідчим суддею, а також сторонами кримінального провадження. Слідчий суддя з ініціативи сторін або за власною ініціативою може залучити спеціаліста для надання допомоги у вивченні властивостей матеріального об'єкта; (4) процес дослідження матеріального об'єкта слідчим суддею і сторонами повинен повністю фіксуватися в журналі судового засідання і технічним записом судового процесу; (5) після дослідження об'єкта слідчий суддя своєю ухвалою призначає комісійну експертизу. Комісія повинна складатися, як мінімум, з трьох осіб, при цьому сторонам надається право рекомендувати по одному експерту для участі в проведенні експертизи з числа осіб, які відповідно до Закону України «Про судову експертизу» можуть бути судовим експертом. Ще один експерт обирається слідчим суддею; (6) до ухвали слідчого судді про залучення експерта та призначення експертизи повинні додаватися письмові дозволи сторін обвинувачення та захисту на можливе знищення або повне витрачання об'єкта дослідження під час експертизи; (7) наявність кримінальної процесуальної санкції у разі порушення стороною обвинувачення такого порядку, а саме – залишки матеріального об'єкта і отриманий висновок експерта повинні бути визнані очевидно недопустимими доказами.

Таким чином, враховуючи положення, викладені нами в підрозділах 2.2 та 2.3 цієї роботи, уявляється доцільним поширити можливість депонування на речові докази та застосовувати його у наступних випадках: 1) депонування (зберігання) речових доказів, одержаних стороною захисту, з метою забезпечення ознайомлення з ними в судовому розгляді; 2) депонування речових доказів на

підставі неможливості їх подання в судове провадження через їх можливе знищення або повне витрачання під час досудового розслідування; 3) депонування речових доказів з метою надання стороні захисту можливості проведення альтернативної експертизи.

Це дасть можливість забезпечити безпосередність сприйняття і вивчення зовнішніх доступних ознак доказу судом і сторонами кримінального провадження, а також сприятиме реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі.

Продовження міркувань над окремими аспектами перевірки матеріальних об'єктів як речових доказів під час їх експертного дослідження крізь призму їх прикладного значення зобов'язує нас звернути увагу на проблему відсутності детально врегульованого порядку поводження із зразками для експертизи після її проведення, а також необхідності повернення цих об'єктів слідчому, прокурору.

Спеціальними відомчими нормативними актами регламентується тільки порядок поводження з залишками біологічного матеріалу, отриманими від трупів, які, згідно з п. п. 3.2 і 3.3 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень), мають зберігатися у відділеннях судово-медичної імунології протягом 3 років. Водночас, отримані від живих осіб для порівняння рідка кров і зразки іншого біологічного матеріалу (тобто йдеться саме про зразки для порівняльного дослідження) у відділеннях не зберігаються. А відповідно до п. п. 1.48, 1.49 зазначених Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень), разом з висновком експерта особі, яка призначила експертизу повертаються тільки речові докази [195]. Таким чином, експерти відправляють зазначені об'єкти назад слідчому, який, не розуміючи, що ще можна з ними зробити, визнає їх речовими доказами. Зважаючи на вказану проблему, а також власний погляд на правову природу зразків для експертизи, логічним видається висновок про необхідність доповнення п. 3.3 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) положенням, згідно з яким після завершення експертизи порівняльні зразки, отримані від живих осіб, які є замінними, не повертаються слідчому, а утилізуються експертом, про що робиться відповідна

відмітка в його висновку. На нашу думку, це стане реальною гарантією забезпечення правової визначеності у кримінальному провадженні [134, с. 94-95].

Наявність зазначеної проблеми можна проілюструвати також прикладами з практики. Так, згідно з резолютивною частиною вироку Дніпровського районного суду м. Києва від 06.05.2016 р., речовими доказами були визнані як змиви речовини бурого кольору з підлоги і стіни, які по суті дійсно є похідними речовими доказами, так і зразки буккального епітелію обвинуваченого [32], які мають виключно допоміжне значення і, крім того, не характеризуються такою ознакою речових доказів, як незамінність¹⁴. Визнання цього різновиду зразків для експертизи речовими доказами та їх зберігання призводить до невиправданого загромадження матеріалів кримінального провадження непотрібними матеріальними об'єктами.

Належність предметів, що були об'єктом кримінально протиправних дій, грошей, цінностей та інших речей, набутих кримінально протиправним шляхом або отриманих юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення, за загальним правилом, може бути встановлена також шляхом пред'явлення відповідної речі для впізнання.

Вивчення та співставлення окремих законодавчих положень (передусім, ст. 228-229 КПК), на наш погляд, вимагає їх критичного переосмислення, оскільки одразу звертає на себе увагу певна неоднозначність тлумачення, закладена у цих нормативних приписах. Так, у ч. 1 ст. 229 КПК, на відміну від аналогічної норми ст. 228 КПК, зазначається, що перед тим, як пред'явити для впізнання річ, в особи, яка впізнає, слідчий, прокурор або захисник запитує чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Тобто може виникнути хибне уявлення про те, що захисник має право самостійно проводити пред'явлення речей для впізнання та складати протокол за результатами його проведення.

¹⁴ Ще раз відзначимо, що, на наш погляд, необхідно розмежовувати зразки, отримані в ході проведення слідчої (розшукової) дії – похідні речові докази, і зразки, які отримуються у порядку, передбаченому статтями 245, 274 КПК. Останні за своєю сутністю не мають самостійного значення, є замінюваними, а тому не відповідають ознакам речових доказів.

Так, наприклад, В. А. Журавель з цього приводу зазначає, що таке розширення кола учасників слідчої дії, а також надання захиснику права складати за результатами опитування протоколу суперечить вимогам статей 104 та 231 КПК, оскільки ці норми такого права йому взагалі не надають [82, с. 575]. Вбачається, що зазначена колізія може бути вирішена з урахуванням тих пропозицій, які були сформульовані нами у підрозділі 2.2 стосовно удосконалення форм участі сторони захисту у формуванні речових доказів. Зважаючи на викладене, видається доцільним внесення відповідних коректив до ч. 1 ст. 229 КПК.

Процесуальні особливості пред'явлення для впізнання речей полягають у тому, що, окрім наявності специфічних ознак, ця річ не повинна існувати в єдиному екземплярі. Відповідно до положень КПК, у разі, якщо інших однорідних речей не існує, особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі (ч. 3 ст. 229). Ця норма, на думку І. Л. Чупрікової, є дещо дискусійною, оскільки якщо загальновідомо, що така річ існує в єдиному екземплярі, то, імовірно, це досить відомий предмет, наприклад, витвір мистецтва, рідкісна сімейна реліквія чи унікальна дорогоцінність. У такому разі, навіть за наявності у пам'яті зовнішніх ознак, досить важко на перший погляд визначити, чи є ця річ оригіналом або копією. А тому, як зазначає вчена, у цьому випадку протокол пред'явлення для впізнання буде допустимим лише на підтвердження факту схожості упізнаваної речі з тією, яку запам'ятав свідок, при цьому остаточну оригінальність упізнаваного предмета можна визначити лише за допомогою експертизи [288, с. 102].

Аналіз нормативних приписів ст. 229 КПК, а також існуючих у спеціальній юридичній літературі поглядів, дозволяє констатувати наявність обставин, які унеможлиблюватимуть перевірку речових доказів шляхом проведення такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення речі для впізнання. Серед них можна виокремити такі положення:

(1) Особа, яка впізнає, після початку досудового розслідування у рамках його проведення спостерігала об'єкт, що упізнається, до проведення пред'явлення

для впізнання. Така ситуація можлива якщо під час проведення інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, слідчого експерименту, допиту, матеріальний об'єкт був у полі зору відповідної особи як свідомо, так і випадково.

На підтвердження цієї тези вважаємо доцільним навести приклад із судової практики. Так, ухвалою Ізюмського міськрайонного суду Харківської області у судовому засіданні було визнано очевидно недопустимим доказом протокол пред'явлення речі для впізнання через порушення заборони, встановленої ч.1 ст. 229 КПК. Зокрема, виходячи із показань свідків та потерпілої, усі вони неодноразово бачили зняття вчинення кримінального правопорушення – ніжку від табуретки, оскільки вона тривалий час лежала на підвіконні в кабінеті слідчого, і при цьому не була належним чином упакована [252].

(2) Матеріальний об'єкт, який пред'являється для впізнання, не має ознак та властивостей, що можуть його індивідуалізувати. Це твердження логічно випливає з вимоги закону щодо необхідності попередньо з'ясувати в особи ознаку або сукупність ознак, за якими вона може впізнати річ, а також за результатами впізнання назвати ознаки, за якими особа це зробила. Йдеться про об'єкти матеріального світу, які не можуть бути виділені серед інших, аналогічних їм – сипучі та рідкі речовини без упаковки, продукція серійного виробництва, яка не перебувала у користуванні тощо.

(3) Пред'явлення речі для впізнання є недоцільним, оскільки встановлення тотожності відповідного матеріального об'єкта та перевірка його належності можливі без проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Наприклад, якщо особа, яка впізнає, раніше добре знала об'єкт впізнання та чітко перераховує ознаки, що не викликають сумнівів у його індивідуальності, особливо коли річ є унікальною – годинник або ювелірна прикраса з гравіюванням тощо. А також у разі, коли є відомості про річ, які очевидно встановлюють її тотожність (наприклад, серійний номер на об'єкті та його технічний паспорт з номером) [78, с. 209-210]. Слід, водночас, зауважити, що у разі, якщо під час попереднього допиту особа, яка впізнає, не заявляє про наявність такої унікальної ознаки або ж коли у свідка чи потерпілого не було можливості розгледіти, наприклад, таке гравіювання на

годиннику злочинця, пред'явлення для впізнання такого матеріального об'єкта є цілком доцільним та необхідним. Теж саме стосується випадків, коли у потерпілого не залишилося технічного паспорту, у якому зазначений відповідний заводський номер. Встановлення зв'язку такої речі з обставинами кримінального провадження може бути здійснено шляхом витребування або подання відповідних документів, проведення огляду предмета тощо.

Маємо відмітити, що належність матеріальних об'єктів може бути встановлена також під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент. Мова йде про випадки, коли слідчий за допомогою самих об'єктів, виявлених на місці події, відтворює сліди кримінального правопорушення та, на підставі цього, робить умовивід, чи залишені вони саме цим об'єктом. Однак, зауважимо, що механізм слідоутворення обов'язково повинен бути перевірений додатково також шляхом залучення експерта та проведення експертизи.

Підсумовуючи, варто зазначити, що: а) у певних випадках встановлення належності може також залежати від місця об'єкта в обстановці, зокрема, місця події. Враховуючи вказане, особливого значення набуває чіткий опис його місцезнаходження у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії, який є складовим елементом процесуальної форми речового доказу; б) оскільки значна кількість речових доказів є непрямими доказами, які характеризуються, зокрема, тим, що не завжди мають очевидний зв'язок з предметом доказування, на перший план виходить встановлення взаємозв'язків цього доказу з іншими, наявними у матеріалах кримінального провадження, через те, що завжди існує імовірність випадкової появи такого доказу [293, с. 138]; в) встановлення належності речових доказів може відбуватися неодноразово і його результати можуть змінюватися в ході провадження [126, с. 68].

Подальше розкриття проблематики дослідження матеріальних об'єктів пов'язано із дослідженням особливостей встановлення допустимості матеріальної та процесуальної форми речових доказів. А тому першочерговим кроком має

статися визначення критеріїв¹⁵ допустимості доказів. Групування існуючих у науковій літературі підходів щодо розуміння цього питання дає підстави констатувати, що найбільш традиційним є виокремлення чотирьох критеріїв допустимості (інколи останні два критерії можуть об'єднувати в один): 1) доказ повинен бути отриманий належним суб'єктом, правомочним по справі проводити ту процесуальну дію, в ході якої отримано доказ; 2) фактичні дані мають бути отримані тільки з джерел, перерахованих у законі, а в указаних в законі випадках – тільки з визначеного виду джерел; 3) доказ повинен бути отриманий з додержанням правил проведення процесуальної дії, в ході якої отримано доказ; 4) під час отримання доказу мають бути дотримані всі вимоги закону щодо фіксування ходу та результатів слідчої дії. Подібний підхід до системи критеріїв допустимості простежується у роботах багатьох учених [59, с. 70-71; 98, с. 37; 104, с. 27; 122, с. 47-48; 130, с. 186; 152, с. 172-173; 218, с. 189-192; 234, с. 49; 235, с. 300-301].

У контексті дослідження розроблених у науці критеріїв допустимості доказів, а також враховуючи те, що відповідно до ст. 86 КПК доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК, на нашу думку, встановлення допустимості матеріальної та процесуальної форми речових доказів має місце, якщо:

(1) джерелом (носієм) доказової інформації є матеріальний об'єкт, який відповідає критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК;

(2) цей матеріальний об'єкт було виявлено, вилучено та оформлено уповноваженим учасником кримінального провадження;

(3) під час виявлення та вилучення цього матеріального об'єкта дотримано порядок проведення процесуальної дії, в ході якої його отримано;

(4) під час його виявлення та вилучення дотримано вимоги щодо процесуального оформлення.

¹⁵ У науці поряд з поняттям «критерії допустимості» використовуються й інші – «правила допустимості», «умови допустимості». Однак питання про співвідношення цих понять не є предметом нашого дослідження.

Характеризуючи такий критерій допустимості речових доказів, як належне джерело, зазначимо, що він стосується матеріальної форми речового доказу. Тобто йдеться про те, що, по-перше, носієм доказової інформації має бути саме матеріальний об'єкт, а по-друге, цей матеріальний носій повинен бути безпосередньо вилучений під час проведення відповідної процесуальної дії. Як справедливо зауважує О. Є. Головкін, «відсутність самого предмета виключає використання у доказуванні речового доказу» [52, с. 36]. Однак із другого правила є виняток, який стосується похідних речових доказів, які можуть бути отримані у випадках, коли з об'єктивних причин вилучення первинного носія доказової інформації є неможливим. У такому разі доказові ознаки первинного матеріального носія повинні бути перенесені та максимально точно відтворені на новому матеріальному об'єкті.

Переходячи до аналізу наступного критерію допустимості речових доказів – належного суб'єкта¹⁶ – варто зазначити, що матеріальні об'єкти можуть бути отримані різними способами та різними учасниками (ст. 93 КПК). Екстраполяція досліджених у роботі способів отримання речових доказів, дозволяє виокремити таких учасників кримінального провадження, які будуть вважатися належним суб'єктом збирання доказів:

(1) у разі вилучення речових доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій – слідчий, прокурор або співробітник оперативного підрозділу, що проводить слідчу (розшукову) дію за письмовим дорученням слідчого, прокурора; а також слідчий, якому керівник органу досудового розслідування, на підставі ухвали слідчого судді, доручив проведення слідчої (розшукової) дії в інтересах сторони захисту;

(2) у разі вилучення речових доказів під час проведення НС(Р)Д – виключно слідчий, прокурор або співробітник оперативного підрозділу, що проводить НС(Р)Д за письмовим дорученням слідчого, прокурора;

¹⁶ Зауважимо, що питання стосовно повноважень учасників кримінального провадження щодо виявлення, вилучення та процесуального оформлення матеріальних об'єктів як речових доказів було детально розглянуто нами в рамках підрозділу 2.2.

(3) у разі вилучення речових доказів під час затримання в порядку, передбаченому ст. 208 КПК – уповноважена службова особа, яка здійснила затримання;

(4) у разі вилучення речових доказів за результатами законного затримання – уповноважена службова особа, до якої було доставлено затриманого або яка прибула на місце затримання. Крім того, у певних випадках суб'єктом виявлення та вилучення матеріальних об'єктів може бути особа, що здійснила законне затримання. Однак процесуальне оформлення все одно повинно здійснюватися уповноваженою службовою особою, до якої було доставлено затриманого або яка прибула на місце затримання;

(5) у разі вилучення речових доказів за результатами тимчасового доступу до речей та документів шляхом їх вилучення (виїмки) – сторони кримінального провадження;

(6) у разі одержання речових доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження – виявлення та вилучення матеріальних об'єктів здійснюється на території іноземної держави уповноваженими суб'єктами, однак сторона обвинувачення бере участь у їх процесуальному оформленні;

(7) у разі надання речових доказів за результатами витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів – слідчий, прокурор, захисник;

(8) у разі спеціального створення похідних речових доказів – слідчий, прокурор або співробітник оперативного підрозділу, що проводить слідчу (розшукову) дію або НС(Р)Д за письмовим дорученням слідчого, прокурора; а також слідчий, якому керівник органу досудового розслідування, на підставі ухвали слідчого судді, доручив проведення слідчої (розшукової) дії в інтересах сторони захисту.

Крім того, вимога щодо отримання речових доказів належним суб'єктом передбачає також додержання встановлених ст. 216 КПК правил підслідності та

відсутність визначених ч. 1 ст. 77 КПК обставин, за яких слідчий, прокурор не має права брати участь у кримінальному провадженні та підлягає відводу [111, с. 134].

Розкриваючи третій критерій допустимості речових доказів, зауважимо, що належний порядок проведення процесуальної дії, під час якої був виявлений та вилучений матеріальний об'єкт, який відповідає критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК, на нашу думку, охоплює такі вимоги:

1) обрання належного способу виявлення та вилучення речових доказів. При цьому необхідно враховувати правило про врахування можливості отримання доказу у найменш обтяжливий спосіб (йдеться, зокрема, про розмежування витребування, тимчасового доступу до речей та документів та обшуку);

2) додержання загальних положень досудового розслідування¹⁷, серед яких, насамперед, можна зазначити правило, встановлене ч. 3 ст. 214 КПК, яким забороняється здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення. Водночас, у невідкладних випадках може бути проведений огляд місця події. У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно, а відомості про нього вносяться до ЄРДР при першій можливості;

3) додержання загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій, які встановлені ст. 223 КПК. Йдеться, наприклад, про час проведення слідчих (розшукових) дій (ч. 4 ст. 223 КПК), участь понятих (ч. 7 ст. 223 КПК), а також правило про те, що слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 КПК. Будь-які слідчі (розшукові) або НС(Р)Д, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими (ч. 8 ст. 223 КПК);

4) додержання вимог, встановлених до порядку здійснення конкретних процесуальних дій. Насамперед, йдеться про обов'язкове отримання дозволу суду на проведення відповідної процесуальної дії (ч. 2 ст. 159, ч. 2 ст. 234, ч. 2 ст. 237,

¹⁷ Деякі з цих вимог охоплюються правилом про належного суб'єкта одержання доказів.

ч. 1 ст. 261, ч. 2 ст. 262 КПК) та здійснення такої процесуальної дії в межах строку дії ухвали слідчого судді (п. 7 ч. 1 ст. 164, п. 1 ч. 2 ст. 235, ч. 1 ст. 249 КПК). Стосовно НС(Р)Д – їх проведення, за загальним правилом, виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК). Стосовно обшуку та огляду житла чи іншого володіння особи – правило про те, що ухвала слідчого судді надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (ч. 1 ст. 235 КПК);

5) додержання прямих заборон, встановлених ст. 87 КПК, порушення яких зобов'язує суд визнати отриманий доказ недопустимим. Крім правил, які стосуються наявності попереднього дозволу суду, які були розглянуті в попередньому пункті, щодо речових доказів можна передусім зазначити заборону отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Яскравий приклад порушення такої вимоги міститься в рішенні ЄСПЛ у справі «Яллог проти Німеччини», в якому ЄСПЛ однозначно вказав, що доказ, отриманий у результаті «катування», ніколи не може бути використаний у процесі, оскільки його використання автоматично зробить процес несправедливим, яким би переконливим та корисним цей доказ не був [222].

Аналіз наступного критерію допустимості речових доказів – дотримання вимог щодо належного процесуального оформлення виявлених та вилучених матеріальних об'єктів як речових доказів – вимагає від нас, насамперед, визначитися зі змістом, який ми вкладатимемо в цей критерій. Вбачається доцільним розглядати це правило у контексті складення необхідних процесуальних документів, перелік яких залежить від способу виявлення та вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів у кримінальному провадженні. У попередньому підрозділі ми вже детально розглядали це питання. Однак у аспекті впливу зазначених вимог на допустимість одержаних речових доказів видається доречним зупинитися на певних моментах.

По-перше, зважаючи на виокремлені нами ознаки процесуальної форми речового доказу, тобто на її комплексність та вичерпність, обов'язковим

видається проведення огляду виявленого та вилученого матеріального об'єкта та складання відповідного протоколу (або, принаймні, результати такого огляду мають бути закріплені у протоколі відповідної слідчої дії), у якому повинно бути максимально точно та конкретно відображені індивідуалізуючі ознаки та характерні властивості матеріального об'єкта. Ця вимога прямо встановлена ч. 2 ст. 100 КПК і, як свідчить проведений аналіз судової практики, її порушення може спричинити настання несприятливих кримінальних процесуальних наслідків – визнання матеріального об'єкта недопустимим як доказ. Зокрема, ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Київської області від 26.06.2016 р. визнано недопустимим доказом предмет крадіжки – велосипед. Виходячи із змісту вказаного рішення, як вбачається з протоколу огляду місця події, виявлений велосипед було вилучено, однак відсутні будь-які дані про огляд та опечатування даного велосипеду після вилучення. За таких обставин вказаний доказ є недопустимим [261]. Подібного висновку в аналогічній справі дійшов і Деснянський районний суд м. Києва у своїй ухвалі від 25.09.2015 р. [30].

По-друге, що стосується значення постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом, то наші міркування були вже викладені вище у підрозділі 2.1, однак ще раз нагадаємо, що відсутність такої постанови не тягне очевидної недопустимості речового доказу, враховуючи, що прямої вимоги щодо необхідності її винесення законом не передбачено.

По-третє, належне процесуальне оформлення виявлених та вилучених матеріальних об'єктів як речових доказів охоплює також дотримання вимог щодо документального оформлення речових доказів з точки зору забезпечення реалізації засади недоторканості права власності. На цю умову допустимості речових доказів вказує І.Ю. Кайло [98, с. 100]. Таке положення видається цілком логічним, оскільки відсутність документального підтвердження законності примусового обмеження права власності особи є підставою для повернення вилученого майна. А це унеможлиблює використання такого предмета у кримінальному провадженні як речовий доказ, враховуючи, що він перебуває у

розпорядженні сторони обвинувачення без законних на те підстав. Так, наприклад, вироком Токмацького районного суду Запорізької області від 02.02.2015 р. визнано недопустимими доказами майно, вилучене під час обшуку (зокрема, накладну, чеки, банківські карти, файл-пакет з товаротransпортними накладними ТОВ «Нова пошта» та ТОВ «Інтайм»; зошит синього кольору в твердій обкладинці з чорновими записами; зошит чорного кольору в м'якій обкладинці з чорновими записами, товарно-транспортні накладні ТОВ «Нова пошта» в кількості 10шт., дві коробки для пересилання з биркою та маркуванням в кількості двох шт.), оскільки його отримано з порушенням норм ч. 5 ст. 171 КПК. Як зазначає суд, клопотання про арешт цього тимчасово вилученого під час обшуків майна слідчий та прокурор не подавали, слідчий суддя ухвалу не виносив, тому, на підставі ч.5 ст. 171, ч.6 ст. 173 КПК воно мало бути негайно повернуто [39].

По-четверте, у науковій літературі ставиться питання про вплив правил, якими урегульовано порядок фіксації та упакування матеріальних об'єктів, на визнання їх допустимими як речові докази.

Такі правила встановлені, насамперед, КПК, а також, Порядком зберігання речових доказів [192]. Так, відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Згідно з ч. 5 ст. 237 КПК усі вилучені під час огляду речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду.

При цьому, відповідно до Порядку зберігання речових доказів (пункт 3), речові докази, за винятком документів, що зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження, повинні бути належним чином упаковані. Згідно з цим Порядком зберігання речових доказів, спосіб упаковки повинен забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронність вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. На речові докази, які не можуть бути належним чином

упаковані через громіздкість чи з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможлиблює її зняття, зміну або пошкодження. На упаковці (бирці) проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення та номер кримінального провадження.

Зокрема, на думку М.Є. Кравченка, такі правила за своїм характером є криміналістичними методичними рекомендаціями, а тому не мають процесуального значення [126, с. 124]. Однак така думка підтримується не усіма вченими, оскільки уявляється, що саме стосовно речових доказів, зважаючи на їх незамінність, дотримання правил щодо належного порядку їх упакування та зберігання є однією із вимог допустимості таких доказів [16, с. 126; 98, с. 108; 232, с. 650]. Ми схильні погодитися з другим підходом, проте зробивши певні застереження.

Так, колегією суддів Судової палати у кримінальних справах ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ в ухвалі від 27.03.2014 р. звернено увагу на таке. 18.04.2013 р., під час судового розгляду, судом постановлена ухвала, якою долучені до матеріалів кримінального провадження речові докази - 2 гальмівні колодки із ступцями від контейнеровозу, 2 гальмівні колодки із ступцями та 4 ресори від тракторного причепу – визнані недопустимими та виключені із числа доказів у кримінальному провадженні. Однак на думку Колегії суддів, таке рішення не узгоджується з положеннями ст. 89 КПК, відповідно до яких питання допустимості доказів суд має вирішувати під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення і тільки у разі очевидної недопустимості доказу - під час судового розгляду. Очевидної недопустимості зазначених речових доказів в ході судового розгляду, як вбачається з матеріалів кримінального провадження, в тому числі і зафіксованих технічними засобами судового провадження, встановлено не було. А саме по собі недотримання п. 3 зазначеного Порядку, а саме відсутність бирки з підписами осіб, які брали участь у процесуальній дії, дати її проведення, номеру кримінального провадження тощо, не може бути достатньою підставою для визнання речового

доказу недопустимим, виходячи зі змісту ст. 86, 89 КПК, згідно з якими недопустимим може визнаватися доказ, який отриманий з порушенням порядку, встановленого процесуальним законом, а не через недотримання процедури його зберігання¹⁸.

На підставі аналізу наведеного рішення можна зробити висновок, що недотримання правил упакування та зберігання речових доказів не тягне за собою визнання таких матеріальних об'єктів очевидно недопустимими доказами, а суд має враховувати суттєвість допущеного порушення та його вплив на достовірність відповідного речового доказу. У цьому аспекті ми погоджуємося з думкою А. В. Панової, що під підставою визнання фактичних даних недопустимими як докази слід розуміти істотні порушення установленого законодавством порядку збирання і фіксації доказів, які, зокрема, тягнуть сумніви у достовірності отриманих фактичних даних [179, с. 151]. Утім, абсолютно справедливо зазначається, що на практиці далеко не всі формальні приписи закону об'єктивно впливають на якість доказів і їх достовірність, оскільки мають інше значення. Тому правомірно враховувати характер допущеного порушення формальних вимог закону і оцінювати його об'єктивний вплив на достовірність доказів [84, с. 46].

Наведемо декілька прикладів із судової практики, у яких недотримання наведених вище положень призвело до визнання відповідних речових доказів недопустимими. Так, ухвалою Апеляційного суду Харківської області від 20.11.2014 року колегія суддів визнала недопустимим доказом дерев'яну табличку, яка містить напис чорною фарбою на одній стороні «Сбор лома» та на іншій стороні «Куплю метал» з таких підстав. По-перше, в матеріалах кримінального провадження не містилося будь-яких даних щодо джерела її отримання органом досудового розслідування. По-друге, пояснювальна записка (бирка) на упаковці до таблички, переданої в суд, не містила прізвищ осіб, підписи яких містяться в графі «поняті», а надана суду табличка не була

¹⁸ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах ВССУ від 27 березня 2014 р., судова справа № 5-734км14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38799283>.

опечатана, як про це зазначено в протоколі обшуку від 28.10.2013 р. Таким чином, суд дійшов висновку, що законність отримання цього речового доказу не підтверджена матеріалами кримінального провадження та визнав його недопустимим [245].

Аналогічно ухвалою Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 27 грудня 2013 року було задоволено клопотання сторони захисту в частині визнання недопустимим доказом речового доказу – недопалку, який було вилучено під час огляду автомобіля потерпілого. Зокрема, на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження, суд дійшов висновку про порушення слідчим вимог ч. 5 ст. 237 КПК, а саме про те, що про вилучення недопалку записано на окремому аркуші, який жодним учасником огляду не підписаний. З оглянутої в суді упаковки недопалку встановлено, що його упакування підписав спеціаліст, який протоколу слідчої дії не підписував. Будь-яких інших підписів на упаковці вилучення недопалку немає [253].

На зв'язку між правилами допустимості та забезпеченням достовірності доказів акцентує увагу і С. І. Кувичков, вказуючи на необхідність переходу від формального до матеріального підходу при оцінці представленої в електронному вигляді інформації як доказу. Акцент переноситься з виконання формальних (слідчих) вимог до допустимості доказів (перш за все дотримання правил протоколювання фактичних даних слідчим) до технічних гарантій верифікації автентичності інформації, що подається суду. Якщо технічні можливості дозволяють підтвердити автентичність інформації, представленої в електронному вигляді, то вона може мати доказове значення – використовуватися як засіб доказування обставин провадження [148, с. 13].

Розгляд системи критеріїв допустимості доказів у ракурсі їх поширення на речові докази зобов'язує нас звернути увагу на те, що перманентний розвиток наукової думки обумовив розробку нових поглядів на зазначену проблему. Так, на думку В.В. Тютюнника, до критеріїв допустимості доказів треба віднести: 1) дотримання під час збирання (закріплення), перевірки та оцінки фактичних даних вимог кримінального процесуального законодавства (законність); 2) дотримання

під час кримінального провадження прав та свобод учасників кримінального провадження; 3) відповідність доказів вимогам науковості (науковість); 4) здатність фактичних даних прямо чи непрямо підтверджувати існування чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження (належність); 5) відповідність змісту фактичних даних меті встановлення обставин, на доведення яких вони надаються (цілеспрямованість); 6) урахування моменту (часу) прийняття рішення про визнання доказу недопустимим (своєчасність); 7) значущість доказу для кримінального провадження в цілому (його вплив на справедливість кримінального провадження) (значущість); 8) можливість перевірки фактичних даних, що надаються (перевірність) [234, с. 71-72]. З урахуванням розумних меж нашого дослідження, на жаль, не видається можливим проаналізувати усі виділені автором критерії стосовно речових доказів, однак варто зазначити, що останній із запропонованих критеріїв має особливе значення при оцінці цифрових носіїв доказової інформації. Як вказує П. С. Пастухов, перевірність (верифікованість) є основоположною властивістю доказу, що містить електронну інформацію. Відносно інформації, що становить зміст електронних доказів, завжди повинна існувати можливість її ідентифікації і аутентифікації, тобто перевірки цілісності і незмінності інформації на електронному носії. Кожна сторона зобов'язана надати суду інформацію про походження своїх доказів, якщо в цьому виникає необхідність [181, с. 17].

Окремої уваги заслуговує також думка В. В. Золотих щодо необхідності включення до критеріїв допустимості доказів правила про те, що фактичні дані не повинні бути отримані за допомогою недопустимого доказу (концепція плодів отруєного дерева). На думку вченого, найбільш часто за цим правилом виключаються докази, отримані на підставі проведених із порушенням закону вилучень різних предметів, які є речовими доказами. Так, якщо будь-які предмети вилучалися в ході обшуку, виїмки або огляду з порушенням закону, то виключаються із матеріалів справи не тільки відповідні протоколи обшуку, виїмки або огляду, а й вилучені таким чином предмети – речові докази, а також висновки експертів за результатами дослідження таких предметів [91, с. 57-58,

217-218]. Це доктринальне положення отримало своє закріплення на законодавчому рівні, а саме у ч. 1 ст. 87 КПК, де встановлено, що недопустимими є докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Показово, що такого висновку доходять і судді вищих судових інстанцій. Так, колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Київської області в ухвалі від 08.09.2016 р., посилаючись на ст. 6 Конвенції, практику ЄСПЛ, при визначенні допустимості чи недопустимості доказів охарактеризувала дію правил «отруєного дерева», «плодів отруєного дерева», або «ефекту доміно», згідно з якими визнання одного доказу недопустимим тягне невизнання доказами всіх фактичних даних, одержаних на його підставі. Отруєне дерево дає отруєні плоди. Матеріали/докази, отримані в результаті використання недопустимого матеріалу/доказу самі є недопустимими як докази. Після визнання матеріалу/доказу недопустимим, спрацьовує «ефект доміно» [262].

Проблема розуміння концепції «плодів отруєного дерева» та якості речових доказів, що були похідними від незаконних, знайшла своє вирішення і в практиці ЄСПЛ, зокрема, у справі «Гефген проти Німеччини». Виходячи з наведених у вказаному рішенні обставин, заявник викрав дитину з метою отримати викуп від багатих батьків. Поліція заарештувала його у момент отримання викупу. Слідчий поліції, який думав, що викрадену дитину можна ще врятувати, став погрожувати підозрюваному тортурами, щоб той вказав на місце, де перебувала дитина. Підозрюваний (заявник) зізнався, що задушив хлопчика, і розповів, де захований його труп. На місці події під час огляду було виявлено нові докази проти заявника, зокрема сліди автомобільних шин, залишені його машиною. Крім того, в результаті перевірки подальших показань підозрюваного були виявлені додаткові докази (речі вбитої дитини, речі самого заявника, друкарська машинка, на якій було написано лист з вимогою викупу). Суди визнали зазначені докази допустимими, попри те, що вони були отримані слідством на основі інформації, повідомленої заявником в результаті незаконних допитів. При оцінці того, наскільки незаконність первинної слідчої дії «отруєє» наступні докази, суд

врахував тяжкість злочину, в якому обвинувачувався заявник, а також серйозність порушення його прав (загроза тортурами). Крім того, ЄСПЛ звернув увагу на те, що речові докази мали допоміжне, невизначальне значення [69].

Підсумовуючи аналіз особливостей дослідження матеріальних об'єктів для встановлення їх допустимості як речових доказів, відзначимо, що наведені вище критерії допустимості мають подвійне призначення. Насамперед, допустимість покликана забезпечити права осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Але, водночас, як зазначає Ю. В. Худякова, забезпечуючи дотримання правил збирання та перевірки доказів, допустимість за певних умов може бути гарантом достовірності. Оцінка допустимості доказу – необхідна умова оцінки його достовірності. Однак визнання доказу допустимим не визначає наперед питання про його достовірність; висновок щодо допустимості передує, але не замінює висновку стосовно достовірності [282, с. 132].

Взагалі, як вказує Р. В. Костенко, на певному етапі процесу доказування накопичення доказової інформації у конкретному провадженні приводить до того, що з неї починають викристалізовуватися докази, тобто відомості, які є не тільки належними та допустимими, але й визнані достовірними. Слідчий, прокурор, суд використовують докази, які не є апріорі достовірними з моменту їх отримання, а лише визнають певні відомості як такі за результатом їх ретельної перевірки та оцінки. При цьому необхідність у наданні належним та допустимим відомостям якості достовірності виникає задовго до закінчення процесу доказування [122, с. 88-90]. Зважаючи на наведену тезу, на наш погляд, формування речового доказу з виявленого та вилученого матеріального об'єкта неможливо без встановлення його достовірності суб'єктами кримінального провадження. Звернемо увагу, що ця властивість є характеристикою змісту та матеріальної форми речового доказу.

Встановлення достовірності речового доказу охоплює як мисленнєву, так і практичну діяльність. Розумова аналітична діяльність, насамперед, особливо з урахуванням комплексного характеру цього процесуального джерела доказів, полягає у співставленні змісту речового доказу з іншими, наявними в матеріалах кримінального провадження, доказами, та дослідженні незмінності матеріальної

форми під час руху усього кримінального провадження. А практична спрямована на отримання нових доказів (наприклад, для встановлення достовірності квитка на автобус як речового доказу, яким підтверджується алібі підозрюваного, необхідно допитати осіб, отримати записи з камер відеоспостереження, щоб перевірити факт перебування цієї особи в іншому місці в момент вчинення кримінального правопорушення).

Дослідження матеріального об'єкта як речового доказу для встановлення його достовірності вимагає вивчення:

1) механізму формування речового доказу як поза процесом, так і в рамках кримінального провадження (зокрема, умови виявлення, зберігання, копіювання слідів тощо);

2) цілісності та незмінності упаковки матеріального об'єкта під час його руху у кримінальному провадженні;

3) тотожності об'єкта, який направлявся на експертизу, та об'єкта, який був отриманий експертом (на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження, упаковки об'єкта тощо) [282, с. 142].

Аналіз механізму формування матеріального об'єкта, який відповідає критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК, поза процесом передбачає врахування тривалості часу, який минув з моменту появи самого матеріального об'єкта і до моменту його виявлення органами розслідування, природні умови, в яких він перебував, властивості матеріального об'єкта (матеріал з якого він зроблений, характер слідів, які на ньому містяться тощо). Д.В. Давидова взагалі пропонує запровадити у кримінальному процесуальному доказуванні таке поняття, як «ентропія», що означає міру, яка впливає на обсяг і якість інформації, яка передається джерелом доказу, та може бути використана у процесі доказування. Зокрема, що особливо стосується речових доказів, система інформації про кримінальне правопорушення змінюється під впливом багатьох факторів: часу, зовнішнього середовища тощо [64, с. 47].

Розкриваючи механізм формування речового доказу в рамках кримінального провадження, зазначимо, що особливого значення для встановлення його

достовірності набувають обставини виявлення матеріального об'єкта та його залучення до матеріалів кримінального провадження. Доволі показовою в цьому аспекті є позиція ЄСПЛ, відображена у справі «Сакіт Заїдов проти Азербайджана» (постанова від 12.12.2015 р.), відповідно до якої передусім було розглянуто питання про якість речового доказу, в т. ч. про те, чи викликають сумніви в його достовірності обставини його отримання. Як вбачається зі змісту рішення, особистий обшук заявника не був проведений відразу ж після його затримання в 19 годині 23 червня 2006 р., а був проведений пізніше о 19:20 того ж дня в приміщенні Головного управління по боротьбі з наркотиками Міністерства внутрішніх справ, що розміщено не поруч з місцем його затримання. Водночас, проміжок часу близько 20 хвилин, що минули з моменту затримання до обшуку, викликало в ЄСПЛ обґрунтоване побоювання, що доказ було підкинуто, оскільки протягом цього часу заявник перебував під повним контролем співробітників поліції. Більш того, немає ніяких підстав вважати, що будь-які особливі обставини унеможлилювали проведення обшуку негайно після затримання заявника. Важливим для ЄСПЛ стало також те, що національні суди відмовилися досліджувати відеозапис обшуку, тобто перевірка достовірності знайдених під час обшуку наркотичних засобів не була проведена. Тому, беручи до уваги все вищевикладене, ЄСПЛ дійшов висновку, що якість речового доказу, який було покладено в основу обґрунтування винуватості заявника, сумнівна, оскільки порядок його отримання викликає сумніви в його достовірності [72].

Цілісність та незмінність упаковки матеріального об'єкта під час його руху у кримінальному провадженні має бути гарантією того, що жодна з осіб не могла неправомірно вплинути на цей матеріальний об'єкт та його характерні ознаки, змінити їх, спотворити або знищити, а також підмінити сам матеріальний носій. У разі, якщо упаковка була порушена або змінена, це повинно бути відображено у відповідному процесуальному документі (наприклад, протоколі огляду предмета, висновку експерта тощо). Зокрема, необхідно навести опис первинної та зміненої упаковки, а також причини або мету такої зміни.

Наприклад, відповідно до змісту вироку Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 16.02.2016 р., експертом у висновку імунологічної експертизи №188 від 12.02.2014 р. вказується, що речові докази, які надійшли для експертизи, були в опечатаному вигляді, упаковка без пошкоджень. Після проведення експертизи пістолет так само було поміщено до файлу, зв'язано ниткою, поставлено печатку із зазначенням назви відділення. При цьому, згідно з висновками проведених судово-трасологічної експертизи №44/01-294 від 23.01.2014 р., балістичної експертизи № 44/07-295 від 13.02.2014 р., наданий на експертизу пістолет марки «ROHM RG88 K9 mm P.A.K» надійшов в упакованому стані, з биркою, на якій мались відповідні написи та підписи, а також печатка КЗ Бюро СМЕ відділення суд. імунології до висновку №188 від 12.02.2014 р. [26]. У наведеному прикладі чітко вказується на цілісність упаковки при надходженні об'єкта на дослідження експерта, а також вказується на причину зміни такої упаковки після проведення відповідної експертизи, що підкреслює відсутність у суду сумнівів щодо можливості підміни зазначеного предмета.

Натомість, у вироку Шевченківського районного суду м. Києва від 12.05.2015 р. звертається увага на непояснену матеріалами кримінального провадження зміну упаковки речового доказу. Так, зі змісту цього рішення вбачається, що на експертизу надійшов пакет №1, при цьому у висновку вказано, що горловина пакету прошита ниткою і скріплена скобами степлера. На пакеті наклеєні фрагменти паперу білого кольору з рукописним текстом: «Пакет №2 Портфель, що був вилучений 24.12.08 р. у гр. ОСОБА_12 Слідчий прокуратури Києва /ОСОБА_49/». Водночас, матеріали кримінальної справи не містять даних про те, за яких обставин: під час слідчої дії або ж яким процесуальним шляхом, портфель, що був вилучений 24.12.08 р. у гр. ОСОБА_12 в ході огляду місця події та який був упакований в пакет № 2 разом з речами, після чого опечатаний печаткою № 96 «Для пакетів СБУ» скріплений підписами понятих, надійшов на експертизу вже упакованим слідчим прокуратури Києва /ОСОБА_49/ [42].

Встановлення тотожності об'єкта, який направлявся на експертизу, та об'єкта, який був отриманий експертом на підставі аналізу матеріалів

кримінального провадження, упаковки об'єкта тощо має важливе значення для перевірки достовірності не лише самого речового доказу, але й отриманого висновку експерта. При цьому виявлення факту невідповідності об'єкта, що був виявлений та вилучений під час проведення відповідної процесуальної дії, та об'єкта, що надійшов для дослідження експерту, може означати фальсифікацію такого матеріального об'єкта, підміну матеріального носія або взагалі появу у кримінальному провадженні предмета, походження якого невідомо.

Так, виходячи з резолютивної частини вироку Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 14.09.2015 р. вбачається, що у висновку експерта в описовій частині дослідження, в частині опису об'єктів дослідження, наданих на експертизу, експертом зазначено, що при відкритті упаковки встановлено, що в ній знаходяться два фрагменти полімерної пляшки в горловині якої вставлений металевий наперсток з отворами та нашаруванням речовини чорного кольору в середині (об'єкт 2). Однак, згідно з протоколом обшуку від 18.06.2014 р., у домоволодінні за місцем проживання ОСОБА_1 вилучені фрагменти полімерних пляшок, на горловині однієї з яких встановлена головка від гайкового ключа на 12мм з сіткою. Відомостей про виявлення та вилучення металевого наперстка у зазначеному протоколі обшуку не вбачається [35].

І для порівняння наведемо рішення, у якому навпаки сумніви в достовірності речового доказу спростовуються результатами порівняння об'єктів, вилучених під час проведення слідчих дій, та об'єктів, направлених для експертного дослідження. Зокрема, у вироку Новозаводського районного суду міста Чернігова від 19.09.2016 р. зазначається, що у висновках експертів містяться ілюстративні таблиці, на яких зображено загальний вигляд об'єктів, представлених на експертизу, описи яких відповідають даним, указаним у протоколах проведення слідчих дій. З огляду на зазначене, доводи касаційних скарг про долучення речових доказів з порушенням вимог кримінального процесуального закону та неналежне проведення експертиз спростовуються матеріалами кримінального провадження [36].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що дослідження матеріальних об'єктів для встановлення їх належності, допустимості та достовірності як речових доказів є невід'ємною частиною процесу формування речового доказу, оскільки без проведення проаналізованої нами діяльності говорити про «готовий» доказ, який може бути покладено в основу обґрунтування процесуального рішення, не видається можливим.

2.4. Зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів і вирішення питання про них у кримінальному провадженні

Характеристика процесуального механізму формування речових доказів буде неповною без приділення належної уваги питанню про зберігання матеріальних об'єктів, які відповідають критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК, як діяльності, що має допоміжний, забезпечувальний характер. Це зобов'язує нас розкрити сутність та зміст цієї діяльності, її призначення, а також зупинитися на окремих проблемах, пов'язаних із здійсненням зберігання, що можуть негативно вплинути або взагалі унеможливити формування речових доказів у кримінальному провадженні.

Аналіз нормативних положень вітчизняного кримінального процесуального законодавства (як чинного, так і того, що діяло раніше), а також відповідних приписів інших держав свідчить про відсутність законодавчого визначення поняття «зберігання речових доказів». Більше того, у переважній більшості наукових робіт, які певним чином зачіпають зазначене питання, також не міститься дефініція цього поняття – зазвичай, автори одразу переходять до характеристики способів та порядку зберігання речових доказів [210, с. 191; 282, 153; 289].

Однак окремі вчені все ж таки пропонують своє визначення поняття «зберігання речових доказів». Зокрема, О. О. Рясов, який при цьому говорить не про зберігання, а про збереження речових доказів, так розкриває це поняття: «збереження речових доказів – це самостійний етап збирання доказів, який полягає у вжитті заходів по збереженню самих доказів або їх доказових

властивостей і забезпечує можливість використання їх в будь-який момент доказування. Заходи щодо збереження доказів можуть носити процесуальний характер (наприклад, приєднання до матеріалів справи), але можуть бути і техніко-криміналістичними (консервація об'єктів, що мають доказове значення, покриття їх захисними плівками тощо) [208, с. 111].

С. О. Ковальчук, аналізуючи сутність та значення цієї діяльності, вказує на те, що зміст зберігання речових доказів складає сукупність заходів, спрямованих на забезпечення схоронності речових доказів [110, с. 108]. На думку О. Є. Головкіна, зберігання речових доказів варто розглядати як процесуальну діяльність учасників кримінального судочинства, яка забезпечує збереження предмета (документа), визнаного речовим доказом, його ознак та властивостей, що мають значення для встановлення обставин, які підлягають доказуванню [52, с. 64].

Кожне з вищенаведених визначень по-своєму розкриває сутність та призначення зберігання речових доказів, однак, на наш погляд, не зовсім повно відповідає змісту цієї діяльності відносно процесу формування речового доказу з урахуванням напрацювань, викладених нами у попередніх підрозділах. Тому, видається доцільним запропонувати власну дефініцію зазначеного поняття. Водночас, зважаючи на те, що на початкових етапах формування говорити про сформований речовий доказ не зовсім доречно, однак до матеріальних об'єктів все одно мають бути застосовані заходи по їх збереженню, більш обґрунтованим уявляється використання поняття «зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів». Зрозуміло, що словосполучення «зберігання речових доказів» є стійким та загальноприйнятим, проте у рамках нашого дослідження ми будемо застосовувати запропоноване нами поняття.

Таким чином, під зберіганням матеріальних об'єктів як речових доказів слід розуміти діяльність, яка сприяє їх формуванню, полягає у вжитті заходів, спрямованих на збереження матеріального носія, його доказових ознак та/або внутрішніх властивостей з метою попередження їх втрати, пошкодження, зміни,

спотворення тощо, і яка забезпечує можливість їх використання у доказуванні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження.

У світлі піднятої проблеми слід звернути увагу на невідповідність назви ст. 100 КПК «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію» її змістовному наповненню. Так, О. Є. Головкін вказує, що зберіганням речових доказів охоплюється такий набір дій: зберігання при кримінальній справі; зберігання поза кримінальною справою, що включає передання предметів на зберігання різним суб'єктам до прийняття підсумкового рішення у справі; реалізація, знищення, утилізація, переробка предметів до винесення підсумкового рішення у справі; дії після винесення підсумкового рішення у справі (знищення, переробка, реалізація, конфіскація, звернення у власність держави та передання різним суб'єктам) [52, с. 54]. Аналіз ст. 100 КПК дає підстави стверджувати, що дії, які в ній перелічені, за своєю сутністю та призначенням не охоплюються лише поняттям зберігання. Очевидно, що такі дії, як реалізація, технологічна переробка, знищення, не спрямовані на збереження речового доказу, а навпаки унеможливають його формування та використання у кримінальному провадженні. А тому, для забезпечення правової визначеності видається доцільним внесення відповідних коректив до назви ст. 100 КПК.

Вважаємо за потрібне також зупинитися на питанні щодо об'єктів зберігання у кримінальному провадженні. Як вбачається з аналізу Порядку зберігання речових доказів [192], цим нормативним актом урегульовано порядок поводження з матеріальними об'єктами, що вже набули статусу речових доказів (п. 1-26), а також тимчасово вилученим майном до моменту його повернення власнику або до постановлення слідчим суддею, судом ухвали про накладення арешту на майно (п. 27). Однак, як вже зазначалося у підрозділі 2.1, накладення арешту на майно ще не означає, що відповідний матеріальний об'єкт визнано речовим доказом. Тобто поза нормативним врегулюванням залишилося майно, арешт на яке вже накладено (тобто воно вже не є тимчасово вилученим), але його ще не визнано речовим доказом. Зважаючи на це, уявляється необхідним доповнити п. 27 Порядку зберігання речових доказів вказівкою на необхідність

схоронності і майна, на яке накладено арешт, але яке ще не визнано речовим доказом у кримінальному провадженні.

Подальший розгляд проблематики зберігання речових доказів зобов'язує нас визначитися з питаннями стосовно: (1) мети зберігання; (2) способів зберігання; (3) умов зберігання; (4) суб'єктів зберігання.

Мета зберігання. Зазвичай, у науковій літературі призначення зберігання речових доказів бачать у забезпеченні схоронності самих речових доказів, їх ознак та властивостей [7, с. 198; 52, с. 57; 89, с. 41; 157, с. 65]. Ю.В. Худякова зазначає, що порядок зберігання речових доказів переслідує мету забезпечити процес доказування і майнові інтереси потерпілого, обвинуваченого та інших учасників процесу. При цьому вчена виокремлює ще завдання зберігання, які відповідають цій цілі: а) забезпечення збереження властивостей і якостей самого доказу; б) забезпечення умов, які б виключали доступ до речових доказів сторонніх осіб з метою запобігання їх можливої фальсифікації і зміни властивостей зацікавленими особами; в) забезпечення допустимості доказів; г) забезпечення майнових інтересів потерпілого, обвинуваченого та інших учасників процесу в тих випадках, коли в якості речових доказів фігурують речі самого потерпілого та інших учасників процесу, а також коли в якості речових доказів визнаються предмети, гроші і цінності, нажиті злочинним шляхом, які дуже часто використовуються для відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином [282, с. 153-154].

На наш погляд, мета зберігання полягає у збереженні матеріального носія та його доказових ознак та/або внутрішніх властивостей з ціллю попередження їх втрати, пошкодження, зміни, спотворення тощо, для забезпечення їх використання у доказуванні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження.

Способи зберігання. У основу диференціації способів зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів, насамперед, покладається місце зберігання, яке залежить від характеристик самого об'єкта зберігання – його параметрів, кількості, хімічного складу, особливої цінності, правового режиму

інформації, що міститься на матеріальному носії, належності до предметів, вилучених з обігу або обмежених в обігу тощо.

На підставі аналізу нормативного змісту ст. 100 КПК, а також приписів, закріплених у Порядку зберігання речових доказів, можна виокремити такі способи зберігання: 1) разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює кримінальне провадження; 2) у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ; 3) у режимно-секретному підрозділі органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ; 4) у спеціальних установах та підприємствах; 5) у власника (законного володільця) відповідного матеріального об'єкта.

Враховуючи, що найбільш проблемним з точки зору процесуального порядку реалізації є останній із наведених способів зберігання, а також обмеженість обсягу нашого дослідження, зупинимося більш докладно саме на його аналізі. За загальним правилом, передбаченим ч. 2 ст. 100 КПК, речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. Водночас, відповідно до п. 1 ч. 6 ст. 100 КПК, встановлена можливість *передачі* речових доказів на відповідальне зберігання власника (законного володільця). Така передача можлива лише щодо обмеженого кола матеріальних об'єктів – зокрема, йдеться про речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, та за умови що це можливо без шкоди для кримінального провадження.

Водночас, у цьому ж пункті законодавець вказує на *повернення* таких матеріальних об'єктів власнику (законному володільцю). Як слушно зауважує С.О. Ковальчук, повернення речових доказів власнику (законному володільцю) зумовлює поновлення у нього відповідних правомочностей, що впливають з належного йому права власності, у зв'язку з чим виступає одним зі способів

вирішення долі речових доказів [112, с. 211-212]. Таким чином, повернення означає, що матеріальний об'єкт переходить у повне користування та розпорядження відповідної особи з правом його відчуження або, навіть, знищення. Зрозуміло, що такі дії стосовно речових доказів не можуть бути вчинені, оскільки у такому разі не буде забезпечено дотримання засади безпосередності дослідження показань, речей і документів. Тобто, повернення власнику (законному володільцю) можливо лише у випадку, коли сторона обвинувачення дійде висновку, що немає підстав використовувати матеріальний об'єкт як речовий доказ у кримінальному провадженні – наприклад, якщо у ході досудового розслідування не підтвердилася його належність. За таких умов, повернення має супроводжуватися скасуванням арешту майна. Враховуючи вказане, неправильно видається практика суддів, які не розмежують повернення та передачу на відповідальне зберігання, зазначаючи у резолютивній частині «повернути власнику на відповідальне зберігання» та не встановлюючи жодних обов'язків щодо такого зберігання [267].

Зауважимо, що хоча КПК і передбачений такий спосіб зберігання, як передача на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), ані самим КПК, ані Порядком зберігання речових доказів, ані Інструкцією про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції) [96], що є чинною в тій частині, яка не суперечить КПК та Порядку зберігання речових доказів, прийнятому пізніше, не врегульовано процесуальний порядок здійснення такої передачі.

Видається, що у разі, якщо зацікавлена особа – власник (законний володільць) майна – або її представник звернулися до сторони обвинувачення з відповідним клопотанням про передачу на відповідальне зберігання, слідчий або прокурор мають право винести постанову про таку передачу або відмову в ній. У своєму рішенні про передачу слідчий, прокурор повинні навести мотиви його прийняття, вказати документи, які підтверджують права особи на відповідний матеріальний об'єкт, а також обґрунтувати можливість особи забезпечити

належні умови зберігання (зокрема, вказати конкретне місце зберігання, наприклад, гараж або склад, та підтвердити право власності/право користування цим місцем чи наявність договору зберігання із суб'єктом господарювання). Копії зазначених документів мають бути додатками до цієї постанови та зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження. У постанові, крім того, мають бути вказані обов'язки особи щодо зберігання матеріального об'єкта, а саме: а) зберігати речові докази у належному стані, придатному для використання у кримінальному провадженні; б) заборона відчужувати їх, передавати іншим особам; в) надавати речові докази слідчому, прокурору, суду для проведення необхідних процесуальних дій за першою вимогою. Також особа, якій передається майно, має бути попереджена про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 388 КК України, про що зазначається у постанові. Факт передачі матеріального об'єкта на зберігання має бути підтверджений відповідним документом. Доцільно також передбачити можливість оскарження слідчому судді постанови про передачу на відповідальне зберігання або про відмову в такій передачі.

Відсутність регламентованого порядку передачі речових доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) спричиняє невизначеність у правозастосовній практиці. Зокрема, досить часто суди взагалі не розглядають клопотання особи про передачу їй речових доказів на відповідальне зберігання, мотивуючи своє рішення тим, що визначення місця зберігання речових доказів не входить до компетенції слідчого судді. При чому, в одних випадках суди відмовляють у відкритті провадження за клопотанням [270], а в інших – повертають таке клопотання особі, яка його подала [254]. Не зовсім зрозумілою є також посилання суддів на те, що Порядком зберігання речових доказів та ст. 100 КПК, передача арештованого майна на відповідальне зберігання заінтересованій особі не передбачена [255]. Однак, виходячи з нормативного змісту ч. 6 ст. 100 КПК, законом не передбачено прямої заборони передавати на відповідальне зберігання речові докази, на які накладено арешт. Вбачається, що такий підхід суддів викликаний помилковим ототожненням накладення арешту на

майно з вилученням майна із фактичного володіння особи. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК, «арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном...», тобто не обов'язково йдеться про позбавлення особи такої правомочності, як фактичне володіння. На наш погляд, потрібно розрізняти наявність підстав для арешту майна та можливість передачі такого майна на відповідальне зберігання власнику, як наприклад, зроблено у мотивувальній частині ухвали Київського районного суду м. Харкова від 16.12.2016 р. : «Враховуючи викладене, слідчий суддя вважає, що на теперішній час відсутні підстави вважати, що відпала потреба в збереженні, застосованого ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 18.11.2016 р. заходу забезпечення кримінального провадження у виді арешту вказаного транспортного засобу. Проте, слідчий суддя вважає можливим змінити місце зберігання арештованого майна та передати його на відповідальне зберігання ОСОБА_1 з покладенням на нього обов'язку забезпечити зберігання транспортного засобу» [256].

Правильною також є практика тих суддів, які в резолютивній частині свого рішення про передачу речових доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) майна (або про зміну місця зберігання речових доказів) крім самого рішення вказують також нове місце зберігання, заборони щодо такого майна, а також попереджають особу про кримінальну відповідальність за ст. 388 КК. Так, наприклад, в ухвалі слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 23.09.2016 р. задоволено клопотання особи про зміну місця зберігання автомобілю, на який було накладено арешт, місцем зберігання якого визначено приміщення гаражу за адресою: Харківська області, Зміївський район, с. Таранівка, вул. Лисенка, 1. Крім того, виходячи з резолютивної частини цього рішення, власнику заборонено здійснювати відчуження, користування та ремонт автомобіля ВАЗ 21115, та його попереджено про кримінальну відповідальність за ст. 388 КК про необхідність збереження арештованого майна [257].

У рамках характеристики способів зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів варто звернути увагу на те, що обрання неналежного способу зберігання може призвести до настання негативних наслідків – втрати відповідного матеріального об'єкта та порушення майнових прав особи. Ілюстративним в цьому контексті є рішення Дарницького районного суду м. Києва від 15.07.2015 р. Старшим слідчим слідчого відділу УСБУ в Луганській області 20.12.2013 р. було проведено обшук, під час якого вилучено 262210 євро, 4900 доларів США та 19885 грн. У квітні 2014 р. кримінальне провадження, в межах якого проводився обшук, було закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК. Слідчий суддя ухвалив рішення про повернення підозрюваному вилучених під час обшуку грошових коштів, однак ухвала залишилася без виконання, а грошові кошти повернуті не були. Як з'ясувалося, слідчий в порушення вимог Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду не передав вилучені кошти на зберігання до банку або в касу фінансового підрозділу управління, а зберігав їх в своєму особистому сейфі. Після захвату будівлі УСБУ в Луганській області незаконними збройними формуваннями ці кошти зникли [205].

Умови зберігання. Розглядаючи умови зберігання речових доказів як обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь, а також правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь [217, с. 441], на наш погляд, доцільно виокремити три групи умов: (1) умови, які стосуються упакування матеріального об'єкта; (2) умови, яким повинно відповідати місце зберігання такого об'єкта та (3) умови, які стосуються порядку передачі матеріальних об'єктів на зберігання та їх отримання для використання під час кримінального провадження [138, с. 180].

Перша група умов врегульована п. 3 Порядку зберігання речових доказів, зокрема встановлено що на упаковці (бирці) проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про вміст упаковки,

найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення та номер кримінального провадження. При цьому, на речові докази, які не можуть бути належним чином упаковані через громіздкість чи з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможлиблює її зняття, зміну або пошкодження [192].

Друга група умов залежить від відповідного способу зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів. Так, наприклад, у разі зберігання речових доказів у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, такі приміщення мають бути обладнані сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією (п. 7 Порядку зберігання речових доказів). А зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, які є речовими доказами, здійснюється відповідно до Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, затвердженого постановою КМУ від 7 травня 2008 р. № 422. Згідно з цим порядком, для зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів органи Національної поліції, СБУ і Держмитслужби виділяють приміщення, що відповідають вимогам, установленим МВС [191]. Такі вимоги стосуються, зокрема, товщини та міцності стін, підлоги та стелі, вхідних дверей, віконних отворів тощо [22]. Подібні вимоги встановлюються і до приміщень інших установ, у випадку зберігання речових доказів у таких установах¹⁹.

І, нарешті, третя група умов охоплює правила, якими врегульовано порядок взяття речових доказів на облік, ведення книги обліку речових доказів, вилучених (отриманих) стороною обвинувачення під час здійснення кримінального провадження, порядок отримання речових доказів з місця зберігання, зокрема і

¹⁹ Див., наприклад, Правила з організації захисту приміщень банків в Україні: затв. Постановою Правління Національного банку України від 10.02.2016 р. № 63 (у ред. постанови 04.10.2016 р. № 390). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0063500-16>; Інструкція про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України від 29.06.2005 р. № 359 (у ред. наказу М-ва оборони України від 20.10.2015 р. № 569). *Офіційний вісник України*. 2005. № 35. стор. 239. ст. 2155. код акту 33515/2005.

порядок доступу до приміщення тощо (п. 9-16 Порядку зберігання речових доказів).

Підсумовуючи, варто зазначити, що умови зберігання речових доказів, незалежно від стадії процесу, повинні відповідати вимогам, що сприяють їх збереженню, незмінності і недоступності для сторонніх осіб [289].

Суб'єкти зберігання. Виходячи з нормативного змісту ч. 2 ст. 100 КПК, речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. Водночас, Порядок зберігання речових доказів конкретизує ці положення. Зокрема, залежно від способу зберігання, суб'єктами, відповідальними за зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів будуть: 1) у разі зберігання разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює кримінальне провадження – слідчий, який здійснює кримінальне провадження; 2) разі зберігання у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ – посадова особа органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що призначається наказом керівника такого органу або слідчого підрозділу відповідно до повноважень; 3) у разі зберігання в режимно-секретному підрозділі органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ – посадова особа режимно-секретного підрозділу органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, яка призначена керівником такого підрозділу; 4) у разі зберігання у спеціальних установах та підприємствах – відповідальний працівник відповідної установи, якому речові докази передані на зберігання; 5) у разі зберігання у власника (законного володільця) відповідного матеріального об'єкта – власник (законний володільця), якому матеріальний об'єкт передано.

У науковій літературі звертається увага на те, що чинне законодавство України не передбачає порядок зберігання речових доказів захисником [224, с. 225; 230, с. 118; 231, с. 82]. З цього приводу К. В. Легких зазначає, що на відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту не несе жодної відповідальності за втрату оригіналу вилученого документа. На відміну від слідчого, захисник не

зобов'язаний дотримуватися Інструкції щодо зберігання речових доказів [154, с. 199]. Однак з урахуванням напрацювань, викладених нами у підрозділі 2.2, які стосуються оптимізації участі сторони захисту у формуванні речових доказів, обов'язок щодо зберігання виявлених та вилучених матеріальних об'єктів за результатами проведення процесуальних дій з ініціативи сторони захисту має покладатися на слідчого, залученого до їх проведення відповідною ухвалою слідчого судді. Водночас, щодо речових доказів, отриманих безпосередньо стороною захисту, має застосовуватися їх депонування, у порядку якого матеріальні об'єкти ухвалою слідчого судді мають бути визнані речовими доказами та передані на відповідальне зберігання слідчому, який здійснює кримінальне провадження. У такому разі копія квитанції про отримання на зберігання речових доказів має бути передана стороні захисту.

Окремої уваги вимагає аналіз діяльності, яка також нерозривно пов'язана з формуванням та використанням речових доказів у кримінальному провадженні. Йдеться про *вирішення питання про речові докази*. Зауважимо, що обсяг нашого дослідження не дає нам можливості розкрити всі його аспекти, а тому зупинимось на окремих проблемах, які виникають під час вирішення питання про речові докази під час кримінального провадження, для виявлення законодавчих колізій та прогалин у цьому напрямку та формулювання пропозицій, спрямованих на їх подолання²⁰.

По-перше, відмітимо не зовсім вдале, на наш погляд, формулювання ч. 9 ст. 100 КПК. Відповідно до цього нормативного припису, у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно із статтями 171-174 КПК²¹. Виходячи зі змісту вказаної норми, не зрозуміло, коли саме слідчий або

²⁰ Зважаючи на міжгалузевий характер інституту спеціальної конфіскації та обмежений обсяг нашої роботи, ми не ставили за мету розгляд проблемних питань, які пов'язані із застосуванням зазначеного інституту.

²¹ Зауважимо, що в контексті розглядуваної проблематики, виникає необхідність внесення відповідних коректив до п. 6 Порядку зберігання речових доказів, оскільки положення, які у ньому містяться (а саме, що у разі закриття слідчим, прокурором кримінального провадження питання про речові докази вирішується у відповідній постанові слідчого, прокурора) суперечать відповідним положенням КПК України.

прокурор мають звернутися з клопотанням про вирішення питання про речові докази – до винесення постанови про закриття кримінального провадження або вже після. Така правова невизначеність спричиняє появу відповідних питань у правозастосовній практиці. Так, ухвалою Київського районного суду м. Харкова від 24.03.2017р. було відмовлено в задоволенні клопотання слідчого про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів з мотивів того, що «у відповідності до п.5 ч.1 ст.3 КПК України, досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Зважаючи на те, що досудове розслідування у кримінальному провадженні № 22016220000000173 від 05.08.2016р., за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 369 КК, в межах якого було застосовано захід забезпечення кримінального провадження у вигляді арешту майна, на даний час завершено шляхом винесення слідчим постанови про закриття кримінального провадження, згідно положень ч.9 ст.100, ч.1 ст.170, ч.1 ст. 174 КПК слідчий суддя не вправі вирішувати долю речових доказів. Більш того, з моменту винесення слідчим постанови про закриття кримінального провадження, слідчий втратив процесуальну можливість звернення до слідчого судді з клопотанням про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів» [258].

Наведене мотивування видається цілком логічним, оскільки після закриття кримінального провадження питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів має вирішуватися в рамках якогось окремого провадження, однак такого порядку КПК не передбачає. На наш погляд, вбачається правильним звернення слідчого або прокурора до слідчого судді з клопотанням про вирішення питання про речові докази до винесення постанови про закриття кримінального провадження.

Водночас, існує й інша проблема, пов'язана з можливою втратою речових доказів у разі необґрунтованого закриття кримінального провадження. Згідно з ч. 6 ст. 284 КПК, прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови слідчого про закриття кримінального провадження має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови. Крім того, КПК передбачена також можливість оскарження рішення слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження до слідчого судді протягом десяти днів з дня отримання особою копії постанови.

Враховуючи вказане, видається доцільним уточнити положення ч. 9 ст. 100 КПК, вказавши, що у разі, якщо слідчий або прокурор дійдуть висновку про існування підстав для закриття кримінального провадження, вони повинні звернутися до слідчого судді з клопотанням про спеціальну конфіскацію та вирішення питання про речові докази та документи до винесення постанови про закриття кримінального провадження. При цьому, оскарження постанови слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому КПК, зупиняє набрання законної сили ухвалою слідчого судді, поставленою за результатами розгляду такого клопотання, та її виконання.

Крім того, зважаючи на нормативний припис, встановлений ч. 5 ст. 284 КПК, а саме те, що рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення, маємо запропонувати передбачити у ч. 9 ст. 100 КПК, що у таких випадках повинно вирішуватися лише питання про повернення майна особі, щодо якої винесена постанова про закриття кримінального провадження.

Як свідчить правозастосовна судова практика, певні труднощі виникають у випадках, коли речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких

через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, можуть бути передані для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, або знищенню, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан.

Найбільш ілюстративним прикладом є ухвала слідчого судді Млинівського районного суду Рівненської області, якою відмовлено в задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на реалізацію речових доказів, оскільки у кримінальному провадженні відсутні відомості про звернення слідчого до власника лісової деревини за одержанням від нього згоди на реалізацію речових доказів, або ж відомостей, які б свідчили про відсутність такої згоди [268]. Тобто, на думку слідчого судді, надання дозволу суду на реалізацію речових доказів можливе лише за умови отримання відмови у такому дозволі власника майна. Водночас, аналіз п. 2-3 ч. 6 ст. 100 КПК не дає підстав зробити такий однозначний висновок, оскільки формулювання «...за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності - за рішенням слідчого судді, суду...» може свідчити про те, що реалізація та знищення деяких різновидів речових доказів можливі на підставі або згоди власника, або рішення слідчого судді, суду альтернативно. Тому, для забезпечення правової визначеності пропонуємо скорегувати положення п. 2-3 ч. 6 ст. 100 КПК таким чином: «...за письмовою згодою власника або за рішенням слідчого судді, суду...».

У ключі піднятої проблеми доречно звернути увагу на ч. 8 ст. 100 КПК, відповідно до якої реалізація, технологічна переробка або знищення речових доказів у випадках, передбачених цією статтею, здійснюється в порядку, встановленому КМУ. Зокрема, згідно з абз. 2 п. 28 Порядку зберігання речових доказів, реалізація предметів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою КМУ від 25 серпня 1998 р. № 1340. При цьому, кошти, одержані від реалізації майна, конфіскованого

за рішенням суду, зараховуються до державного бюджету з вирахуванням сум комісійної винагороди, що надається підприємству, установі, організації, якій доручається розпоряджатися майном згідно з укладеною угодою. Однак очевидно, що порядок зарахування коштів, отриманих від реалізації речових доказів на стадії досудового розслідування, не може бути тотожним порядку зарахування коштів, отриманих від реалізації конфіскованого майна, оскільки на момент прийняття рішення про реалізацію речових доказів, в порядку, передбаченому п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК, остаточно та достовірно не встановлено винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Тому, на наш погляд, зарахування коштів, отриманих від реалізації речових доказів до державного бюджету, видається не зовсім коректним.

Натомість, виходячи зі змісту ухвали слідчого судді Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 22.09.2015 р., слідчому СВ Ковельського МВ УМВС України у Волинській області було надано дозвіл на реалізацію в порядку встановленому КМУ 93 колод деревини породи сосна, які визнані речовим доказом в кримінальному провадженні, при цьому вказано, що виручені від реалізації 93 колод деревини породи сосна грошові кошти направити в дохід держави [260].

Для вирішення зазначеної колізії, на наш погляд, доцільно передбачити алгоритм дій, подібний тому, що встановлений ст. 182 КПК щодо внесення коштів у вигляді застави. Згідно з ч. 1 цієї статті, застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому КМУ. Відповідно до п. 2 Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу, затвердженому постановою КМУ від 11 січня 2012 р. № 15 [190], застава вноситься в національній грошовій одиниці на спеціальний рахунок територіального управління ДСА, яке здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності суду. Аналогічний підхід міститься й у кримінальному процесуальному законодавстві деяких зарубіжних держав (зокрема, наприклад, ч. 3 ст. 161 КПК Молдови встановлює, що у разі, коли речові докази передаються

податковим органам для їх продажу, отримані в його результаті кошти переводяться на депозитний рахунок відповідної прокуратури або судової інстанції). З огляду на зазначене, пропонуємо доповнити ч. 8 ст. 100 КПК реченням, виклавши його у такій редакції: «Кошти, отримані від реалізації речових доказів, зараховуються на спеціальний депозитний рахунок суду, що прийняв рішення про таку реалізацію».

На ряд проблем правозастосовного характеру в частині вирішення питання про речові докази звертають увагу А.Р. Туманянц та В.В. Колодчин, в аспекті реалізації функції підтримання публічного обвинувачення в суді. Так, автори вказують, що згідно з ч. 9 ст. 100 КПК питання про речові докази і документи, які були надані суду, вирішується судом при ухваленні судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Відповідно, ухвалюючи вирок суд повинен вирішити питання, що належить вчинити з речовими доказами і документами (п. 12 ч. 1 ст. 368 КПК), виклавши своє рішення у резолютивній частині вироку (п. 1 ч. 4 ст. 374 КПК). Зазначений алгоритм працює чітко і злагоджено за умови, що судовий розгляд проходить за загальною процедурою і в рамках дослідження доказів прокурор надає суду та просить приєднати до обвинувального акту, зокрема, й речові докази та документи [117, с. 112]. Водночас, виникають певні складнощі у випадках, коли КПК передбачена диференціація кримінальної процесуальної форми (наприклад, так званий скорочений судовий розгляд, передбачений ч. 3 ст. 349 КПК, а також кримінальне провадження на підставі угод), оскільки у такому разі в законі не передбачено обов'язку сторін надавати суду для дослідження речові докази. Разом з тим, нормативний припис, закріплений у ч. 9 ст. 100 КПК чітко вказує на те, що питання про долю речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом при ухваленні судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження.

Узагальнення судової практики вказує на те, що у резолютивній частині значної частини вироків на підставі угоди містяться недоліки, пов'язані з недотриманням припису процесуального закону стосовно зазначення в ній, окрім

рішень, передбачених абз.2 ч.3 ст. 475 КПК, й інших відомостей, передбачених ст. 374 цього кодексу, зокрема не вирішується доля речових доказів [243]. Уявляється, що у вказаних ситуаціях суд, хоча і був зобов'язаний у вирокі вирішити питання про речові докази та документи, не мав юридичних підстав для прийняття такого рішення, оскільки згідно з порядком, передбаченим ч. 3 ст. 349, ст. 474 КПК, речові докази не були надані йому для ознайомлення та дослідження. Підтримуючи позицію А.Р. Туманянц та В.В. Колодчина, вважаємо необхідним внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства [117, с. 113].

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження процесуального механізму формування речових доказів у кримінальному провадженні надало автору можливість зробити такі висновки:

1. З метою забезпечення контролю за законністю та обґрунтованістю обмеження права власності щодо майна, яке було тимчасово вилучено та на яке було накладено арешт, пропонується передбачити у КПК необхідність винесення слідчим, прокурором постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом не пізніше п'яти днів з моменту вилучення такого об'єкта. Якщо ж для визнання таких матеріальних об'єктів речовими доказами потрібно призначення експертизи – не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим або прокурором висновку експерта. Відсутність постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом повинна розглядатися як підстава для скасування арешту майна та повернення його власнику.

2. Формування речових доказів доцільно розглядати як регламентовану процесуальним законодавством діяльність з виявлення, вилучення, процесуального оформлення, дослідження, а також зберігання матеріальних об'єктів з метою їх використання як речових доказів у кримінальному провадженні.

3. Звертаючи увагу на відсутність законодавчого та доктринального визначення змісту та структури процесуального механізму формування речових доказів, дисертант пропонує виділяти такі елементи зазначеного механізму, як: (1) об'єкт формування; (2) суб'єкти формування; (3) діяльність з формування речових доказів, здійснювана в передбаченому законом порядку; (4) правова основа.

4. Пропонується виокремлювати три основні напрями отримання речових доказів у кримінальному провадженні, а саме: по-перше, вилучення матеріальних об'єктів під час проведення процесуальних дій; по-друге, надання матеріальних об'єктів у добровільному порядку; по-третє, спеціальне створення матеріальних об'єктів.

5. Автором підтримується висловлена у науці позиція щодо доцільності накладення арешту на матеріальні об'єкти, які у подальшому визнаються речовими доказами, незалежно від надання дозволу на їх вилучення в ухвалі слідчого судді та набуття ними статусу тимчасово вилученого майна. Наводяться додаткові аргументи на користь зазначеного підходу.

6. Констатується невідповідність дій, що вчиняються з метою дослідження інформації, яка може міститися у цифровому пристрої, правовому змісту такої слідчої (розшукової) дії, як огляд предмета. Зважаючи на це, визнається доцільним застосування в цьому випадку порядку тимчасового доступу до такої інформації шляхом ознайомлення з нею та її копіювання, що може бути здійснено для подолання системи логічного захисту та отримання вказаного доступу з використанням спеціальних знань.

7. Враховуючи можливість виявлення матеріальних об'єктів під час проведення експертизи, обґрунтовується доцільність законодавчо дозволити слідчому бути присутнім під час проведення експертизи у разі, якщо припускається можливість виявлення нових матеріальних об'єктів під час її проведення. А коли матеріальні об'єкти у ході проведення експертизи виявляються випадково, пропонується передбачити наступний алгоритм дій експерта: 1) тимчасово зупинити дослідження та 2) негайно повідомити слідчого з метою забезпечення його участі в подальшому проведенні експертних дій.

8. Надається критична оцінка практиці накладення арешту на матеріальні об'єкти, які не є речами у їх цивілістичному розумінні, оскільки не мають цінності, однак можуть містити на собі сліди кримінального правопорушення. Зважаючи на це, пропонується доповнити ст. 167 КПК частиною 3 такого змісту: «Не буде вважатися тимчасово вилученим майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане».

9. На підставі критичного аналізу існуючих наукових поглядів щодо оптимізації участі сторони захисту у збиранні доказів шляхом розширення її процесуальних можливостей, а також ґрунтовного переосмислення відповідних законодавчих положень деяких іноземних держав, аргументується необхідність впровадження у КПК процедури ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій шляхом звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді, який за підсумками розгляду такого клопотання може своєю ухвалою доручити проведення відповідної слідчої (розшукової) дії органу досудового розслідування, керівник якого має призначити конкретного слідчого, який не здійснює досудове розслідування у цьому кримінальному провадженні.

10. Критеріями відмежування витребування речей і документів як способу збирання доказів та тимчасового доступу до них як заходу забезпечення кримінального провадження є: (1) наявність або відсутність добровільного бажання володільця видати відповідну річ або документ стороні кримінального провадження без ризику їх пошкодження або знищення, (2) можливість або неможливість отримати речі та документи, які містять охоронювану законом таємницю, (3) наявність або відсутність закріпленої в КПК процесуальної форми реалізації відповідного способу збирання доказів.

11. Спеціальне створення матеріальних об'єктів може мати місце у разі, якщо вилучення первинних носіїв є недоцільним або неможливим з будь-яких причин, але при цьому можливо використати деякі форми та способи фіксації, які дозволять перенести змістовну складову речового доказу на новий матеріальний носій інформації. Доводиться, що оскільки такі об'єкти не належать жодній особі

і їх вилучення не обмежує права власності, не повинно ставитися питання про накладення на них арешту.

12. Завданнями дослідження матеріальних об'єктів як речових доказів є: (1) встановлення належності змісту (інформаційної складової) виявлених і вилучених речових доказів; (2) встановлення допустимості матеріальної форми (носія інформації) та процесуальної форми речових доказів; (3) встановлення достовірності змісту (інформаційної складової) виявлених і вилучених речових доказів і самого носія інформації (матеріальної форми).

13. Для вирішення існуючої на практиці проблеми можливого знищення або повного витрачання матеріального об'єкта під час проведення експертизи, що створює перешкоди в реалізації засад змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості та безпосередності дослідження показань, речей і документів, а також з урахуванням відсутності законодавчо врегульованого порядку зберігання речових доказів стороною захисту, уявляється доцільним поширення депонування на речові докази та пропонується його застосовувати у наступних випадках: 1) депонування (зберігання) речових доказів, одержаних стороною захисту, з метою забезпечення ознайомлення з ними в судовому розгляді; 2) депонування речових доказів на підставі неможливості їх подання в судове провадження через їх можливе знищення або повне витрачання під час досудового розслідування; 3) депонування речових доказів з метою надання стороні захисту можливості проведення альтернативної експертизи.

14. Встановлення допустимості матеріальної та процесуальної форми речових доказів має місце, якщо: (1) джерелом (носієм) доказової інформації є матеріальний об'єкт, який відповідає критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 98 КПК; (2) цей матеріальний об'єкт було виявлено, вилучено й оформлено уповноваженим учасником кримінального провадження; (3) під час виявлення й вилучення цього матеріального об'єкта дотримано порядок проведення процесуальної дії, в ході якої його отримано; (4) під час його виявлення й вилучення дотримано вимоги щодо процесуального оформлення.

15. Доводиться, що недотримання правил упакування та зберігання речових доказів не тягне за собою визнання таких матеріальних об'єктів очевидно недопустимими доказами, а суд має враховувати суттєвість допущеного порушення та його вплив на достовірність відповідного речового доказу.

16. Допоміжну, забезпечувальну роль стосовно формування речових доказів відіграє зберігання матеріальних об'єктів, під яким слід розуміти діяльність, яка сприяє їх формуванню, полягає у вжитті заходів, спрямованих на збереження матеріального носія, його доказових ознак та/або внутрішніх властивостей з метою попередження їх втрати, пошкодження, зміни, спотворення тощо, і яка забезпечує можливість їх використання у доказуванні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження.

17. Звертається увага на невідповідність назви ст. 100 КПК «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію» її змістовному наповненню та пропонується внесення відповідних коректив з метою усунення вказаного недоліку.

18. Вважається за можливе виокремити три групи умов зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів: (1) умови, які стосуються упакування матеріального об'єкта, (2) умови, яким повинно відповідати місце зберігання такого об'єкта та (3) умови, які стосуються порядку передачі матеріальних об'єктів на зберігання та їх отримання для використання під час кримінального провадження.

19. Передача матеріального об'єкта його власнику (законному володільцю) має оформлюватися постановою слідчого, прокурора, яка повинна містити посилання на: а) мотиви прийняття такого рішення; б) документи, які підтверджують права особи на відповідний матеріальний об'єкт; в) можливість особи забезпечити належні умови зберігання; г) обов'язки особи щодо зберігання матеріального об'єкта. Факт передачі матеріального об'єкта на зберігання має бути підтверджений відповідним документом.

20. З метою унеможливлення втрати речових доказів у випадку незаконного закриття кримінального провадження видається доцільним уточнити положення

ч. 9 ст. 100 КПК, вказавши, що у разі, якщо слідчий або прокурор дійдуть висновку про існування підстав для закриття кримінального провадження, вони повинні звернутися до слідчого судді з клопотанням про спеціальну конфіскацію та вирішення питання про речові докази і документи до винесення постанови про закриття кримінального провадження. При цьому, оскарження постанови слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому КПК, зупиняє набрання законної сили ухвалою слідчого судді, поставленою за результатами розгляду такого клопотання, та її виконання.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягає в отриманні нових результатів у вигляді наукових висновків щодо характеристики речових доказів у кримінальному провадженні, процесуального механізму їх формування, а також теоретичних і практичних питань, пов'язаних з удосконаленням нормативної моделі вказаного інституту і правозастосування в цій сфері. Проведене дослідження дає можливість сформулювати низку висновків і пропозицій.

1. Вихідне значення для з'ясування правової природи речових доказів має розкриття сутнісних елементів цього процесуального джерела доказів. До них слід віднести: (1) зміст, яким є властивості, ознаки матеріального об'єкта, що набувають значення фактичних даних у розумінні ч. 1 ст. 84 КПК; (2) матеріальну форму, представлену самим матеріальним об'єктом – носієм цих фактичних даних; (3) процесуальну форму як сукупність процесуальних дій, спрямованих на виявлення й фіксацію матеріальних об'єктів як речових доказів, та процесуальних актів, які їх закріплюють.

2. Систематизація характерних ознак речових доказів у кримінальному провадженні надала можливість відокремити речові докази від інших об'єктів матеріального світу, визначити їх місце в системі процесуальних джерел доказів і з урахуванням їх сутнісних елементів поділити ознаки речових доказів на три групи: (1) змістовні (інформаційні), до яких належать: а) об'єктивність, б) наявність зв'язку з обставинами, що мають значення для кримінального провадження, в) доступність для безпосереднього сприйняття змісту речових доказів, г) невербальність; (2) формально-матеріальні, серед яких виокремлюються: а) матеріальність, б) незамінність; (3) формально-процесуальні, а саме: а) комплексність, б) визначеність.

3. Під речовим доказом пропонується розуміти матеріальний об'єкт, отриманий у встановленому законом порядку, який за своїми об'єктивно сформованими ознаками та/або внутрішніми властивостями, місцем, часом виявлення може сприяти встановленню наявності чи відсутності фактів та

обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

4. Розкриття правової природи речових доказів у кримінальному провадженні неможливе без встановлення їх співвідношення з іншими матеріальними об'єктами. Виконання цього наукового завдання обумовлює необхідність формулювання критеріїв, за якими воно може бути здійснено, й до яких доцільно віднести: 1) спосіб збереження й передачі фактичних даних; 2) характер інформації, що складає зміст матеріального об'єкта; 3) замінність/незамінність носія фактичних даних; 4) безпосередність/опосередкованість дослідження матеріального об'єкта; 5) момент формування доказової інформації; 6) характерні властивості матеріального об'єкта, що співвідносяться з речовим доказом.

5. Прикладне значення для диференціювання порядку залучення речових доказів до матеріалів кримінального провадження має їх поділ за способом отримання на матеріальні об'єкти: (1) вилучені під час проведення процесуальних дій; (2) надані у добровільному порядку; (3) спеціально створені.

З метою визначення оптимального механізму формування речових доказів у кримінальному провадженні запропоновано їх класифікацію за характером правообмеження при збиранні на матеріальні об'єкти, отримання яких: а) пов'язано з примусовим обмеженням права власності; б) пов'язано з добровільним обмеженням права власності; в) не пов'язано з обмеженням права власності.

6. Констатується відсутність у правовій науці розуміння сутності поняття «процесуальний механізм формування речових доказів». Розкриваючи його зміст, дисертантка пропонує виокремлювати такі елементи: (1) об'єкт формування – речовий доказ, який представлений тріадою складників (зміст, матеріальна і процесуальна форма); (2) суб'єкт формування – учасники кримінального провадження, які беруть безпосередню участь у формуванні речових доказів, а також сприяють цьому; (3) діяльність з формування речових доказів, що включає виявлення, вилучення, процесуальне оформлення матеріальних об'єктів як

речових доказів, їх дослідження для встановлення належності, допустимості й достовірності (основна діяльність), а також зберігання речових доказів (допоміжна, забезпечувальна діяльність); (4) правова основа формування речових доказів – сукупність нормативно-правових актів, якими врегульована ця діяльність.

7. З метою унеможливлення втрати речових доказів у випадку незаконного закриття кримінального провадження видається доцільним уточнити положення ч. 9 ст. 100 КПК і вказати: якщо слідчий або прокурор дійдуть висновку про існування підстав для закриття кримінального провадження, вони повинні звернутися до слідчого судді з клопотанням про спеціальну конфіскацію та вирішення питання про речові докази і документи до винесення постанови про закриття кримінального провадження. При цьому, оскарження постанови слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому цим Кодексом, зупиняє набрання законної сили ухвалою слідчого судді, поставленою за результатами розгляду такого клопотання, та її виконання.

8. Визначаючись у дискусійному питанні стосовно доцільності поширення можливості депонування доказів на речові докази, автор формулює висновок про його застосування у наступних випадках: 1) депонування речових доказів, одержаних стороною захисту, з метою забезпечення ознайомлення з ними в судовому розгляді; 2) депонування речових доказів на підставі неможливості їх подання в судове провадження через їх можливе знищення або повне витрачання під час досудового розслідування; 3) депонування речових доказів з метою надання стороні захисту можливості проведення альтернативної експертизи.

9. Під зберіганням матеріальних об'єктів як речових доказів слід розуміти діяльність, яка сприяє формуванню речових доказів, полягає у вжитті заходів, спрямованих на збереження матеріального носія, його доказових ознак та/або внутрішніх властивостей з метою попередження їх втрати, пошкодження, зміни, спотворення тощо, і яка забезпечує можливість їх використання в доказуванні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження. Допоміжний, забезпечувальний характер цієї діяльності стосовно формування

речових доказів у кримінальному провадженні обумовлює її включення до процесуального механізму формування останніх.

10. На оптимізацію процесуального порядку формування й використання речових доказів у кримінальному провадженні спрямовані наступні пропозиції автора:

– ч. 2 ст. 93 КПК доповнити абзацом 2, в якому передбачити, що для витребування сторона обвинувачення вносить постанову, яка повинна відповідати вимогам ч. 5 ст. 110 КПК та містити вказівку на добровільність надання речей, документів, відомостей, що мають значення для кримінального провадження;

– передбачити у КПК необхідність винесення слідчим, прокурором постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом не пізніше п'яти днів з моменту вилучення такого об'єкта. Якщо для визнання такого матеріального об'єкта речовим доказом потрібно призначення експертизи, то не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим або прокурором висновку експерта;

– для забезпечення правової визначеності термінологічно відкоригувати пункти 2-3 ч. 6 ст. 100 КПК, замінивши словосполучення «за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду» на «за письмовою згодою власника або за рішенням слідчого судді, суду»;

– ч. 8 ст. 100 КПК доповнити абзацом 2 такого змісту: «Кошти, отримані від реалізації речових доказів, зараховуються на спеціальний депозитний рахунок суду, який прийняв рішення про їх реалізацію»;

– з метою забезпечення можливості подальшого використання речових доказів у кримінальному провадженні в ч. 9 ст. 100 КПК передбачити, що у випадках закриття кримінального провадження щодо підозрюваного повинно вирішуватися питання про повернення майна особі, щодо якої винесена постанова про закриття кримінального провадження;

– ч. 3 ст. 165 КПК викласти в такій редакції: «Особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана за результатами

тимчасового доступу до речей і документів скласти протокол тимчасового доступу з додатком (описом речей і документів, вилучених на виконання ухвали слідчого судді, суду) та залишити його копію володільцю речей і документів»;

– ст. 167 КПК доповнити частиною 3 такого змісту: «Не буде вважатися тимчасово вилученим майно, яке не має ніякої цінності й не може бути використано»;

– у ч. 9 ст. 170 КПК замінити словосполучення «...за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором...» на «...за постановою Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженою прокурором...»;

– у ч. 2 ст. 171 КПК закріпити обов'язок слідчого, прокурора звертатися з клопотанням про накладення арешту на вилучене під час огляду місця події майно незалежно від того, чи встановлено конкретну особу, якій це майно належить;

– положення ч. 7 ст. 237 КПК викласти в такій редакції: «...Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи вважаються тимчасово вилученим майном». Аналогічно пропонується внести зміни до ч. 7 ст. 236 КПК: «...Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку вважаються тимчасово вилученим майном»;

– для подолання колізії між нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і ч. 3 ст. 93 КПК внести до вказаного закону зміни, щодо надання адвокатуві можливості звернення до відповідних суб'єктів із запитом про надання речей;

– п. 3.3 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи доповнити положенням, згідно з яким після завершення експертизи порівняльні зразки, отримані від живих осіб, які є замінними, не повертаються слідчому, а утилізуються експертом, про що робиться відповідна відмітка в його висновку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
2. Александров А. С. Использование производных доказательств в уголовном процессе: монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 320 с.
3. Андреев С. Документ как объект криминалистики и следственной практики. *Уголовное право*. Москва. 2000. № 2. С. 79-82.
4. Арсеньев В. Д. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1957. 16 с.
5. Артамонова Е. А. Основы теории доказательств в уголовном процессе России: учеб пособие. 4-е изд. испр. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2014. 240 с.
6. Барыгина А. А. Особенности оценки отдельных видов доказательств в уголовном судопроизводстве: монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 400 с.
7. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. Москва: Норма, 2007. 528 с.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации: в 3-х томах. Москва: Юрист, 1997. Т. 3. 480 с.
9. Белкин Р. С. Собираение, исследование и оценка доказательств: сущность и методы. Москва: Наука, 1966. 295 с.
10. Белкин Р. С. Экспериментальный метод исследования в советском уголовном процессе и криминалистике: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1961. 40 с.
11. Білоусов А. С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 18 с.
12. Бочинин С. А. Следственные действия как способы сибирания доказательств в досудебном производстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Хабаровск, 2014. 197 с.
13. Вандер М. Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлений. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 224 с.

14. Вапнярчук В. В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Юрид. науки*. Херсон. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 85-89.
15. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.
16. Вапнярчук В. В. Щодо сутності речових доказів і впливу їх специфіки на забезпечення допустимості в кримінальному процесуальному доказуванні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. Кишинев. August. 2015. С. 124-128.
17. Варфоломеева Т. В. Производные вещественные доказательства. Москва, 1980. 48 с.
18. Васильєв С. В., Ніколенко Л. М. Доказування та докази у господарському процесі України: монографія. Харків: Еспада, 2004, 192 с.
19. Васяев А. А. Теория исследования доказательств в российском уголовном процессе: монография. Москва: Юрлитинформ, 2016. 472 с.
20. Вдовина О. П. О некоторых проблемах, возникающих при выявлении микрообъектов в ходе экспертного исследования. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2013. № 4-2. С. 165-172 URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-problemah-voznikayuschih-pri-vyyavlenii-mikroobektov-v-hode-ekspertnogo-issledovaniya> (дата звернення: 24.02.2015).
21. Вещественные доказательства: собрание и возможности исследования: монография / отв. ред. Н. Н. Егоров. Москва: Юрлитинформ, 2017. 256 с.
22. Вимоги до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин: затв. Наказом МВС від 15.05.2009 р. № 216 (у ред. наказ від 28.10.2013 № 1026). *Офіційний вісник України*. 2009. № 63. Ст. 2237.
23. Винберг А. И. Криминалистика. Раздел I. Введение в науку. Москва: Юрид. лит., 1962. 140 с.

24. Винницький Л. В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы при расследовании преступлений. Караганда, 1986. 234 с.
25. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 04 грудня 2015 р., судова справа № 524/4170/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54303149> (дата звернення: 05.07.2016).
26. Вирок Бабушкінський районний суд м. Дніпропетровська від 16 лютого 2016 р., судова справа № 200/2799/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55814916> (дата звернення: 05.07.2016).
27. Вирок Васильківського районного суду Запорізької області від 29.11.2013 р., судова справа № 311/4631/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35641406> (дата звернення: 23.09.2016).
28. Вирок Гайсинського районного суду Вінницької області від 18 червня 2015 р., судова справа № 129/670/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47117068> (дата звернення: 26.06.2016).
29. Вирок Генічеського районного суду Херсонської області від 13 червня 2013 р., судова справа № 2107/1921/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31801757> (дата звернення: 08.10.2016).
30. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 25 вересня 2015 р., судова справа № 754/10354/15-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51768971> (дата звернення: 01.11.2016).
31. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 28 липня 2014 р., судова справа № 750/6573/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39909521> (дата звернення: 23.09.2016).
32. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 06 травня 2016 р., судова справа № 755/7241/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58717201> (дата звернення: 02.11.2016).
33. Вирок Жидачівського районного суду Львівської області від 03 серпня 2016 р., судова справа № 1-138/10. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61855791> (дата звернення: 01.12.2016).

34. Вирок Котовського міськрайонного суду Одеської області від 02 грудня 2013 р., судова справа № 505/5454/13-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/35777534> (дата звернення: 12.08.2016).
35. Вирок Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 14 вересня 2015 р., судова справа № 205/6946/14-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/50198426> (дата звернення: 23.09.2016).
36. Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова від 19 вересня 2016 р., судова справа № 751/6790/15-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/61433178> (дата звернення: 12.12.2016).
37. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 19 вересня 2016 р., судова справа № 185/2146/16-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/61703962> (дата звернення: 12.12.2016).
38. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 21 червня 2013 р., судова справа № 757/11941/13-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/32105570> (дата звернення: 26.06.2016).
39. Вирок Токмацького районного суду Запорізької області від 02 лютого 2015 р., судова справа № 328/1963/14-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/42603162> (дата звернення: 08.10.2016).
40. Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 14 лютого 2013 р., судова справа № 2318/3989/12. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/29394912> (дата звернення: 26.06.2016).
41. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 26 грудня 2016 р., судова справа № 636/625/15-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/63802330> (дата звернення 22.02.2017).
42. Вирок Шевченківського районний суд м. Києва від 12 травня 2015 р., судова справа № 1-22/11. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/48863706> (дата звернення: 23.09.2016).
43. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин: дис. ...канд. юрид. наук. Донецьк, 2006. 241 с.

44. Волошина В. К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2013. №2. С. 166-171.
45. Выдря М. М. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе. Москва: Горюриздат, 1955. 118 с.
46. Гамбарян А. С. Правовые режимы депонирования доказательств (показаний) и их специфика в уголовном процессе Республики Армения. *Судебная власть и уголовный процесс*, 2016. № 1. С. 159-166.
47. Гамбарян А. С. Судебное и нотариальное депонирование показаний по инициативе адвоката как средство гарантирования независимости адвоката. URL: <http://www.iuaj.net/node/1745> (дата звернення: 12.07.2016).
48. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 712 с.
49. Гловюк І. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 293-297.
50. Гмирко В. П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація: конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ: АДМСУ, 2002. 63 с.
51. Гмирко В. П. Ретроспективний аналіз уявлень про суть доказування в кримінальному процесі України. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право*. 2011. № 2. С. 112-119.
52. Головкин О. Е. Хранение вещественных доказательств на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дисс...канд. юрид. наук. Москва, 2015. 206 с.
53. Гордон Э С. Правовые и организационные проблемы судебно-медицинской экспертизы в советском уголовном процессе: автореф. дисс. ...докт. юрид. наук. Москва, 1992. – 40 с.

54. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькин П. С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1978. 302 с.
55. Григорьев О. Г. Роль и уголовно-процессуальное значение компьютерной информации на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дисс. ...канд. юрид. наук. Омск, 2003. 221 с.
56. Гринюк В. О. Реалізація змагальності сторін щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 23-30.
57. Гродзинский М. М. Некоторые проблемы теории косвенных доказательств. *Вопросы криминалистики*. Москва. 1964. № 11. С. 3-12.
58. Громов Н. А., Зайцева С. А. Оценка доказательств в уголовном процессе. Москва: Приор, 2002. 128 с.
59. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: науково-практичний посібник. Київ: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. 272 с.
60. Грошевий Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. №3(10). С. 69-76.
61. Грошевий Ю. М., Хотенець В. М. Кримінальний процес України. Харків: Право, 2000. 494 с.
62. Гумін О. М. Тимчасовий доступ до речей і документів як один із заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 227-231.
63. Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств: учеб. пособие. 2-е изд., доп. и испр. Москва: Зерцало-М, 2002. 528 с.
64. Давидова Д. В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: дис. ...канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2015. 225 с.
65. Давлетов А. А. Основы уголовно-процессуального познания. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. 152 с.

66. Давыдов Б. В. Вопросы допустимости доказательств при расследовании и рассмотрении уголовных дел по дорожно-транспортным происшествиям: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Краснодар, 2005. 28 с.
67. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія: підручник. Харків: Право, 2014. 432 с.
68. Дворкин А. И. Осмотр, предварительное исследование и экспертиза вещественных доказательств-микрочастиц. Москва: Всесоюз. Ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. 127 с.
69. Дело «Гефген против Германии» (жалоба № 22978/05): Постановление Европейского суда по правам человека от 30.06.2008 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/5592512/5592512.htm> (дата звернення: 15.06.2016).
70. Дело «Матыцина против Российской Федерации» (жалоба № 58428/10): Постановление Европейского суда по правам человека от 27.03.2014 г. URL: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/matycina-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (дата звернення: 16.06.2016).
71. Дело «Мирилашвили против России» (жалоба № 6293/04) : Постановление Европейского суда по правам человека от 11.12.2008 г. URL: hand-help.ru/documents/ECHR_case_of_mirilashvili_v_RF_reshenie.doc (дата звернення: 15.06.2016).
72. Дело «Сакит Заидов против Азербайджана» (жалоба № 51164/07): Постановление Европейского суда по правам человека от 15.11.2015 г. URL: <http://europeancourt.ru/tag/sakit-zaidov-protiv-azerbajdzhana/> (дата звернення: 16.06.2016).
73. Дикунов А. И. Криминалистический анализ следовой картины расследуемого события с признаками преступления: дисс... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 186 с.
74. Долженко Н. И. Понятие образцов для сравнительного исследования и их юридическая природа. *Вестник криминалистики*. 2000. Вып. 1. С. 45-51.

75. Доктринальная модель уголовно-процессуального доказательственного права Российской Федерации / А. С. Александров, Н. Н. Ковтун, С. А. Грачев и другие. URL: <http://www.iaaj.net/node/1766> (дата звернення: 15.09.2016).
76. Доля Е. А. Формирование доказательств на основе результатов оперативно-розыскной деятельности: монография. Москва: Проспект, 2014. 376 с.
77. Дорохов В. Я. Природа вещественных доказательств. *Советское государство и право*. 1971. № 10. С. 109-114.
78. Егоров Н. Н. Вещественные доказательства: уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты. Москва: Юрлитинформ, 2007. 304 с.
79. Егоров Н. Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о вещественных доказательствах: дисс. ...док. юрид. наук. Иркутск, 2005. 376 с.
80. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р.: ратиф. Законом України від 16.01.98 р. № 44/98-ВР (у ред. Закону України від 01.06.2011р. № 3449-VI). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (дата звернення: 13.05.2016).
81. Жбанков В. А. Образцы для сравнительного исследования в уголовном судопроизводстве. Учебное пособие / под ред.: Белкин Р.С. Москва: НИиРИО ВШ МВД СССР, 1969. 61 с.
82. Журавель В. А. Деякі проблемні питання провадження слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України. *Правова доктрина - основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. "Правова доктрина України" (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.). Харків. 2013. С. 573-576.
83. Журавель В. А. Проблеми організації досудового розслідування в контексті положень чинного Кримінального процесуального кодексу України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр.* Харків, 2014. Вип. 14. С. 16–25.
84. Зажицкий В. И. Новые нормы доказательственного права и практика их применения. *Российская юстиция*. 2003. № 7. – С. 45-47.

85. Закон про ухвалення, затвердження та набуття чинності Кримінально-процесуального кодексу Литовської Республіки від 14.03.2002 р. № I-785. URL: http://pravo.org.ua/files/_%282%29.pdf (дата звернення: 17.03.2016).
86. Запотоцький А. П., Савицький Д.О. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному процесі: монографія. Київ: Бізнес Медія Колсантинг, 2011. 220 с.
87. Зигура Н. А., Кудрявцева А. В. Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России: монография. Москва: Юрлитинформ, 2011. 176 с.
88. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное доказывание: Учеб. пособие. Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1993. 178 с.
89. Зинченко И. А. Вещественные доказательства при расследовании преступлений (уголовно-процессуальный аспект): Учебное пособие. Ташкент: Ташкентская высшая школа МВД СССР, 1991. 67 с.
90. Зинченко И. А. Производные доказательства в уголовном процессе: традиционные и новые концепции. URL: <http://www.iuaj.net/node/2036> (дата звернення: 14.07.2016).
91. Золотых В. В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. Москва: АСТ ; Ростов-н/Д : Феникс, 1999. 288 с.
92. Иванов Н. А. Доказательства и источники сведений в уголовном процессе: проблемы теории и практики: монография. Москва: Юрлитинформ, 2015. 232 с.
93. Інструкція про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України від 29.06.2005 р. № 359 (у ред. наказу М-ва оборони України від 20.10.2015 р. № 569). *Офіційний вісник України*. 2005. № 35. стор. 239. ст. 2155. код акту 33515/2005.
94. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затв. спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства

внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 06.07.2016).

95. Інструкція про поведження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.07.2014 р. № 653. *Офіційний вісник України*. 2014. № 62. Ст. 1716, код акту 73387/2014.

96. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції: затв. спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного суду України, Державної судової адміністрації України від 27.08.2010 р. № 51/401/649/471/23/125. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10/print1443356829524402> (дата звернення: 11.01.2017).

97. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53-5 (у ред. наказу від 26.04.2017 р. № 1420/5). *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715, код акту 6348/1998.

98. Кайло І. Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 218 с.

99. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет –конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.). Одеса. 2013. С.223-229.

100. Капліна О. В. Кримінальне процесуальне доказування та його суб'єкти: лекція. *Право України*. 2014. № 10. С. 136-147.

101. Карнович Г. Б. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе: автореф. дисс. ...д-ра юрид. наук. Москва, 1958. – 32 с.
102. Карнович Г. Б. К вопросу классификации вещественных доказательств. *Советская криминалистика на службе следствия*. Москва. 1956. Вып. 8. С. 3-101.
103. Кертэс И. Основы теории вещественных доказательств. Москва: Издательство ВНИИ МВД СССР, 1973. 104 с.
104. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве. Москва: Юристъ, 1995. 128 с.
105. Кириченко А. А., Васильев Г.И., Деревянкин С.Л. Проблемы совершенствования действующего УПК Украины в части работы с вещественными источниками информации. *Культура народов Причерноморья*. 1999. № 9. С. 111-116. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94302/23-Kirichenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 12.08.2017).
106. Климчук М. П. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 185-189.
107. Ковальчук С. О. Витребування й отримання речей як спосіб збирання речових доказів стороною обвинувачення: теоретичні концепції, нормативне закріплення та практичне застосування. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Юрид. науки*. Херсон. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 140-145.
108. Ковальчук С. О. Процесуальна форма речових доказів у кримінальному провадженні. *Право.иа*. № 3, 2016. С. 157-164. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2016/11/Pravo_ua_2016_3-1.pdf (дата звернення: 11.12.2016).
109. Ковальчук С. О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 2(10). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kosdso.pdf> (дата звернення: 05.05.2016).

110. Ковальчук С. А. Сущность и содержание хранения вещественных доказательств в уголовном производстве Украины. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 107-113.
111. Ковальчук С. О. Умови допустимості речових доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Ужгород. Вип. 35. Ч. II. Т. 3. С. 132-135.
112. Ковальчук С. О. Умови передачі доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) під час кримінального провадження. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С. 210-217.
113. Ковальчук С. О. Участь потерпілого, його представника й законного представника у формуванні речових доказів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4(2). С. 275-282.
114. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
115. Козловский П. В. Виды доказательств в уголовном судопроизводстве: эволюция, регламентация, соотношение: монография. Москва: Юрлитинформ, 2014. 200 с.
116. Кокорев, Л. Д., Кузнецов, Н. П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж, Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. 272 с.
117. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Харків, ТОВ «Оберіг», 2016. 228 с.
118. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 07.10.2002 г. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/997_619 (дата звернення: 12.11.2016).
119. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р.: ратиф. Законом від 10.11.94 р. № 240/94-ВР. Дата оновлення: 21.01.2006. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення: 12.11.2016).

120. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія. Харків: Факт, 2001. 311 с.
121. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 30.09.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.03.2017).
122. Костенко Р. В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. 152 с.
123. Костюченко О. Ю., Дмитрієва Ю. А. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. – С. 175-179.
124. Котляревський О. І., Киценко Д. М. Комп'ютерна інформація як речовий доказ у кримінальній справі. URL: <http://www.bezpeka.com/ru/lib/spec/crim/art70.html> (дата звернення: 21.01.2015).
125. Кочубей А. В. Микрообъекты как источник доказательственной информации. *Вестник криминалистики*. 2006. № 2 (18). С. 68-71.
126. Кравченко М. Е. Допустимость вещественных доказательств в уголовном процессе: дисс....канд. юрид. наук. Краснодар, 2017. 188 с.
127. Краснова Л. Б. Электронные носители информации как вещественные доказательства. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2013. № 4-2. С. 254-259. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-nositeli-informatsii-kak-veschestvennye-dokazatelstva> (дата звернення: 12.01.2015).
128. Криміналістика: питання та відповіді: Навчальний посібник / Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
129. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920.
130. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної. О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

131. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.
132. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон УРСР від 28.12.1960 р. № 1001-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.
133. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. 292 с.
134. Крицкая И. А. Проверка вещественных доказательств на досудебном расследовании: некоторые спорные вопросы. *Закон и жизнь = Legea si Viata*. 2017. № 1/2. С. 91–95.
135. Крицкая И. А. Дефиниции понятия «вещественные доказательства» в уголовном процессуальном законодательстве Украины и некоторых зарубежных стран: сравнительно-правовой анализ. *Противодействие преступности: криминологические, уголовно-правовые и уголовно-процессуальные аспекты*: сб. материалов Респ. науч.-практ. интернет- конф. (г. Брест, 23 марта 2017 г.). Брест. 2017. С. 148-151.
136. Крицька І. О. Деякі проблеми визнання відеозапису речовим доказом у кримінальному провадженні. *Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov*: Medzinar. vedecka konf. (Bratislava, Slovenska republica, 27-28 novembra 2015 г.). Братислава. 2015. С. 143–145.
137. Крицька І. О. До питання про зміст та форму речових доказів у кримінальному провадженні. *Інформаційне та науково-методологічне забезпечення досудового розслідування й судового провадження*: матеріали круглого столу (м. Запоріжжя, 21 квіт. 2016 р.). Запоріжжя. 2016. С. 85–88.
138. Крицька І. О. Зберігання речових доказів у кримінальному провадженні: мета, способи, умови й суб'єкти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 178-182.
139. Крицька І. О. Інститут речових доказів за законодавством Англії, США та України: порівняльно-правовий аналіз. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу*:

матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 5-6 черв. 2015 р.). Херсон. 2015. С. 158–160.

140. Крицька І. О. Інститут речових доказів за кримінальним процесуальним законодавством України та деяких зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 169–174.

141. Крицька І. О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні. *Форум права* : електрон. наук. фах. вид. 2016. № 5. С. 89–95. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_17.pdf (дата звернення: 20.06.2017).

142. Крицька І. О. Окремі питання щодо можливості поширення режиму речових доказів на цифрову інформацію. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза*: матеріали Міжнарод. науч.-практ. конф. (г. Кишинев, Республіка Молдова, 27-28 марта 2015 г.). Кишинев. 2015. Ч. 2. С. 76–79.

143. Крицька І. О. Особливості вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів у ході обшуку та огляду. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(49). С. 106-111.

144. Крицька І. О. Особливості відмежування речових доказів від зразків для порівняльного дослідження у кримінальному провадженні. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р.). Дніпропетровськ. 2016. С. 103–106.

145. Крицька І. О. Правова природа мікрооб'єктів у кримінальному провадженні. *Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10-11 квітня 2015 р.). Київ. 2015. Ч. 2. С. 117–120.

146. Крицька І. О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 301–305.

147. Крицька І. О. Становлення інституту речових доказів на українських землях: основні етапи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород, 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 153–157.
148. Кувьчков С. И. Использование в доказывании по уголовным делам информации, представленной в электронном виде: дисс...канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2016. 273 с.
149. Кудрявцева А. В. Кудрявцева Ю. А. Получение образцов для сравнительного исследования в уголовном судопроизводстве России (процессуальная природа, порядок, доказательственное значение: монография. Монография: Юрлитинформ, 2014. 208 с.
150. Кучинська О. П. Механізм забезпечення прав особи в кримінальному процесі. *Закон и жизнь*. 2012. № 4. С.28-31.
151. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
152. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе: учебник для бакалавриата и магистратуры, изд. 5-е. перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2014. 359 с.
153. Лазарева Л. В. К вопросу о правовом статусе эксперта в уголовном судопроизводстве. *Судебная экспертиза*. 2009. № 1. С. 10-17.
154. Легких К. В. Отримання стороною захисту для експертного дослідження зразків, які знаходяться в матеріалах кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 196-200.
155. Лобойко Л. М. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів. *Право України*. 2014. № 10. С. 82-88.
156. Лопаткин Д. А. Вещественные доказательства (процессуальные и криминалистические аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2003. 196 с.
157. Ляш А. А. Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса: Учебное пособие. Киев: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. 80 с.

158. Ляш А. О., Стахівський С. М. Докази і доказування в кримінальному судочинстві: Навч. посіб. /за наук. ред. Ю.М. Грошевого Київ: Університет «Україна», 2006. 186 с.
159. Макаркин А. И. Состязательность на предварительном следствии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 265 с.
160. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 213 с.
161. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Видавець СПД ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – 208 с.
162. Мирошниченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право*. 2015. Ужгород. Вип. 32. Т. 3. С. 132-137.
163. Мирошниченко Ю. М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 310-312.
164. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев: Вища школа, 1984. 133 с.
165. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб., 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
166. Моргун Н. С. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження, що обмежує право власності. *Митна справа*. 2014. № 3(2). С. 318-323.
167. Навроцька В. В. Експертиза в умовах змагальності кримінального судочинства. *Зб. наук. пр. Львів. держ. ін-ту новітніх технологій та управління ім. В'ячеслава Чорновола. Сер. «Юрид. науки»*. Львів. 2010. Вип. 4. – С. 28-33.
168. Негласні слідчі (розшукові) дії. Коментар до глави 21 Кримінального процесуального кодексу України /кол. авт.; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. Київ: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2012. 132 с.

169. Недбайло П. Е., Горшенев В. М. Юридическая процессуальная форма: теория и практика: монография. Москва: Юрид. лит., 1976. 280 с.
170. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Киев: Вища школа, 1989. 275 с.
171. Обрізан Н. М. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 18 с.
172. Овсянников Д. В. Доказательственное значение результатов копирования электронной информации в уголовном процессе. *Правопорядок: история, теория, практика*. 2015. № 2 (5). С. 33-36. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/dokazatelstvennoe-znachenie-rezultatov-kopirovaniya-elektronnoy-informatsii-v-ugolovnom-protssesse> (дата звернення: 14.12.2016).
173. Одиночкина Т. Ф. Криминалистическая экспертиза вещественных доказательств методами анатомо-адсорбционного спектрального анализа: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1974. 184 с.
174. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва: Русский язык, 1985. 796 с.
175. Оконенко Р. И. «Электронные доказательства» и проблемы обеспечения прав граждан на защиту тайны личной жизни в уголовном процессе: сравнительный анализ законодательства Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2016. 158 с.
176. Орлов Ю. К. Вещественные доказательства в уголовно-процессуальном доказывании: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1970. 18 с.
177. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: науч.-практ. пособие. Москва: Проспект, 2000. 138 с.
178. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе. Москва: Юрист, 2009. 175 с.
179. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 226 с.

180. Пастухов П. С. «Электронные доказательства» в состязательной системе уголовно-процессуальных доказательств. *Общество и право*. 2015. № 1(51). С. 192-196.
181. Пастухов П. С. Модернизация уголовно-процессуального доказывания в условиях информационного общества: дис...докт. юрид. наук. Москва, 2015. 454 с.
182. Пашнёв Д. В. Властивості комп'ютерної інформації та особливості збирання комп'ютерних слідів. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2006. Т. 19 (58). №2. С. 296-300.
183. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. Москва: Юрид. лит, 1964. 265 с.
184. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. Москва: «Наука», 1985. 238 с.
185. Победкин А. В. Теория и методология использования вербальной информации в уголовно-процессуальном доказывании: дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 2005. 464 с.
186. Погорецький М. А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 23 трав. 2014 р.). Київ. 2014. С. 480-482.
187. Погорецький М. А., Яновська О. Г. Адвокатура України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 368 с.
188. Погосян Г. А. Проблемы получения доказательств и использования специальных познаний в доказывании на предварительном расследовании преступлений (процессуальные и криминалистические аспекты): дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2006. 259 с.
189. Попова Н. А. Вещественные доказательства: собирание, представление и использование их в доказывании: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2007. 177 с.

190. Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу: затв. постановою КМУ від 11.01.2012 р. № 15 (у ред. постанови КМУ від 18.01.2012 р. № 27). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-%D0%BF> (дата звернення: 17.07.2017).

191. Порядок зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу: затв. постановою КМУ від 07.05.2008 р. № 422 (у ред. постанови КМУ від 02.03.2016 р. № 150). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422-2008-%D0%BF> (дата звернення: 23.10.2016).

192. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження: затв. постановою КМУ від 19.11.2012 р. № 1104 (у ред. постанови КМУ від 09.11.2016 р. № 795). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF> (дата звернення: 19.01.2017).

193. Постанова Вінницького міського суду Вінницької області від 25 грудня 2013 р., судова справа № 206/4017/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48458930> (дата звернення: 15.11.2016).

194. Правила з організації захисту приміщень банків в Україні: затв. Постановою Правління Національного банку України від 10.02.2016 р. № 63 (у ред. постанови 04.10.2016 р. № 390). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0063500-16> (дата звернення: 24.01.2017).

195. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи: затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95> (дата звернення: 08.11.2016).

196. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

197. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час

застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Лист ВССУ від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13 (у ред. листа ВССУ від 15.10.2013 № 1-1640/0/4-13). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13> (дата звернення: 03.05.2016).

198. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: затв. Наказом СБУ від 12.08.2005 р. № 440. *Офіційний вісник України*. 2005. № 34. Ст. 2089. Код акту 33414/2005.

199. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

200. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму ВСУ від 06.11.2009 р. № 10. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (дата звернення: 14.11.2015).

201. Пюсса О. К. Первоначальные и производные судебные доказательства в советском уголовном процессе. *Правоведение*. 1958. № 3. С. 80-86.

202. Рахунов Р. Д. Вещественные и письменные доказательства в советском уголовном процессе. *Ученые записки ВИЮН*. Москва. 1959. Вып. 10. С. 210-214.

203. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. Москва: Юрид. лит, 1977. 120 с.

204. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. 240 с.

205. Рішення Дарницького районного суду м. Харкова від 15 липня 2015 р., судова справа № 753/8302/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47265554> (дата звернення: 15.02.2017).

206. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, административном и уголовном процессе. Москва: Норма, 2006. 256 с.

207. Россинский С. Б. Механизм формирования результатов "невербальных" следственных и судебных действий в уголовном: монография. Москва: Проспект, 2015. 208 с.

208. Рясов А. А. Проблемы собирания вещественных доказательств в досудебных стадиях российского уголовного процесса: дис. ...канд. юрид. наук. Волгоград, 2008. 231 с.
209. Сазонова Т. П. Истребование предметов и документов как способ собирания доказательств. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право»*. Челябинск. 2009. Вып. 19(152). С. 48-51. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/istrebovanie-predmetov-i-dokumentov-kak-sposob-sobiraniya-dokazatelstv> (дата звернення: 26.10.2016).
210. Селиванов Н. А. Вещественные доказательства. Москва: Юридическая литература, 1971. 200 с.
211. Семенцов В. А. Следственные действия в досудебном производстве: монография. Москва: Юрлитинформ, 2017. 256 с.
212. Серода Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України: дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2012. 213 с.
213. Сибилева Н. В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: Учеб. пособие. Киев: УМК ВО, 1990. 68 с.
214. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1. 799 с.
215. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. 799 с.
216. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 550 с.
217. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 10. 658 с.
218. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс: учебник / под общ. ред. А.В. Смирнова; 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 699 с.
219. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс: учебник / под общ. ред. проф. А. В. Смирнова; 4-е изд., перераб. и доп. Москва: КНОРУС, 2008. 704 с.

220. Смоков С., Лісніченко Д. Тимчасове вилучення та арешт майна: доказ чи захід забезпечення кримінального провадження. *Право України*. 2015. № 5. С. 163-170.
221. Соловьев А. Б. Получение и использование доказательств на предварительном следствии: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. 256 с.
222. Справа «Яллог проти Німеччини» (скарга № 54810/00): Рішення Європейського суду з прав людини від 11.07.2006 р. URL: http://yuricom.com/ru/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=1499 (дата звернення: 11.11.2016).
223. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / под. ред. Т. Г. Морщаковой. Москва: Мысль, 2012. 584 с.
224. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія / за заг. ред. М. А. Погорецького. Київ: Алерта, 2016. 336 с.
225. Стоянов М. М. «Інші дії, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» як засіб збирання та перевірки доказів стороною захисту, потерпілим у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.). Одеса. 2013. – С. 257-260.
226. Стоянов М. М., Чіпера О. В. Деякі аспекти участі адвоката в доказуванні у кримінальному провадженні за новим КПК України. *Митна справа*. 2013. №2. Ч. 2. Кн. 2. С.160-167.
227. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Основные положения науки советского уголовного процесса: в 2 т. Москва: Наука, 1968. Т. 1. 468 с.
228. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Основные положения науки советского уголовного процесса: в 2 т. Москва: Наука, 1970. Т. 2. 516 с.
229. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

230. Татаров О. Ю. Заходи забезпечення кримінального провадження: перший досвід застосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 7. С. 113-122.
231. Татаров О. Ю., Чернявський С. С. Участь захисника у кримінальному провадженні: проблеми законодавчого врегулювання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 77-84.
232. Теория доказательств в советском уголовном процессе: моногр. / отв. ред. Н. В. Жогин. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Юрид. лит., 1973. 736 с.
233. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.
234. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду: дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2015. 220 с.
235. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учеб. / отв. ред. П. А. Лупинская. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2010. 1072 с.
236. Уголовно-процессуальный закон Латвии: принятый Сеймом 21.04 2005 г. и обнародованный Президентом государства 11.05.2005 г. *Biznesa informācijas birojs: Законы Латвии по-русски*. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html (дата звернення: 15.12.2016).
237. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 г. № 1772-Пс. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf (дата звернення: 15.12.2016).
238. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 30.06.1999 г. № 62 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.07.2017 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30241915 (дата звернення: 10.09.2017).
239. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.06.2014 г. № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.) URL:

http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#sub_id=2210400 (дата звернення: 15.12.2016).

240. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.05.2014 г.) URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729&doc_id2=30397729#pos=30;-15&sub_id2=1020000&sel_link=1001129174 (дата звернення: 15.12.2016).

241. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (в ред. от 17.04.2017 г.) URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/782b4dc372cc934cedfc5b2b4b413389a5f5194/ (дата звернення: 10.09.2017).

242. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Витяг від 07.02.2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14> (дата звернення: 20.10.2016).

243. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22.01.2014. URL: http://zib.com.ua/ua/print/92557-uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo_.html (дата звернення: 10.0.2017).

244. Узагальнення практики розгляду слідчими судьями місцевих загальних судів Кіровоградської області клопотань про надання тимчасового доступу до речей і документів станом на 1 жовтня 2013 р., підготовлене робочою групою з питань вивчення, аналізу та узагальнення практики застосування КПК України Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Кіровоградської області. URL: <http://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1564> (дата звернення: 14.11.2016).

245. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 20 листопада 2014 р., судова справа № 646/12108/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41645216> (дата звернення: 20.01.2017).

246. Ухвала Апеляційного суду Чернігівської області від 30 вересня 2016 р., судова справа № 751/9071/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61814226> (дата звернення: 07.02.2017).
247. Ухвала Бершадського районного суду Вінницької області від 12 квітня 2013 р., судова справа № 126/1495/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48962561> (дата звернення: 05.07.2016).
248. Ухвала Вижницького районного суду Чернівецької області від 28 жовтня 2015 р., судова справа № 713/1049/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52896200> (дата звернення: 01.11.2016).
249. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 21 жовтня 2015 р., судова справа № 461/10790/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52557789> (дата звернення: 01.11.2016).
250. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 23 червня 2015 р., судова справа № 461/3698/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45435988> (дата звернення: 08.10.2016).
251. Ухвала Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 21 липня 2016 р., судова справа № 211/287/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59144003> (дата звернення: 08.10.2016).
252. Ухвала Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 24 липня 2015 р., судова справа № 623/3384/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48198761> (дата звернення: 20.01.2017).
253. Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 27 грудня 2013 р., судова справа № 676/620/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36459939> (дата звернення: 08.10.2016).
254. Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області від 04 травня 2016 р., судова справа № 369/4041/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57518175> (дата звернення: 07.02.2017).
255. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 07 вересня 2016 р., судова справа № 640/19433/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61351432> (дата звернення: 20.01.2017).

256. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 16 грудня 2016 р.,
судова справа № 640/17981/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/%2063451304> (дата звернення: 07.02.2017).
257. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 23 вересня 2016 р.,
судова справа № 640/10503/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61678050>
(дата звернення: 20.01.2017).
258. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 24 березня 2017 р.,
судова справа № 640/4053/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/%2065609636>
(дата звернення: 18.04.2017).
259. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 11 травня 2016 р.,
судова справа № 640/7404/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51685180> (дата звернення: 01.11.2016).
260. Ухвала Ковельського районного суду Волинської області від 22
вересня 2015 р., судова справа № 159/5016/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50960608> (дата звернення: 08.10.2016).
261. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах
Апеляційного суду Київської області від 26 липня 2016 р., судова справа №
363/1409/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59246667> (дата звернення:
20.01.2017).
262. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах
Апеляційного суду Київської області від 08 вересня 2016 р., судова справа №
357/11168/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61373804> (дата звернення:
07.02.2017).
263. Ухвала Коростенського районного суду Житомирської області від 21
грудня 2016 р., судова справа № 279/5919/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63588590> (дата звернення: 07.02.2017).
264. Ухвала Красноградського районного суду Харківської області від 03
грудня 2013 р., судова справа № 626/37/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46293161> (дата звернення: 08.10.2016).

265. Ухвала Липовецького районного суду Вінницької області від 24 червня 2014 р., судова справа № 136/1355/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50710063> (дата звернення: 08.10.2016).
266. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 22 грудня 2015 р., судова справа № 161/19133/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54514063> (дата звернення: 01.11.2016).
267. Ухвала Марківського районного суду Луганської області від 10 вересня 2013 р., судова справа № 417/64/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52864799> (дата звернення: 26.06.2016).
268. Ухвала Млинівського районного суду Рівненської області від 10 квітня 2017 р., судова справа № 566/154/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65866021> (дата звернення: 15.07.2017).
269. Ухвала Оріхівського районного суду Запорізької області від 4 квітня 2016 р., судова справа № 323/14279/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56896203> (дата звернення: 01.11.2016).
270. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 21 січня 2016 р., судова справа № 569/395/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55176335> (дата звернення: 20.01.2017).
271. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 25 січня 2016 р., судова справа № 759/842/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55967259> (дата звернення: 01.11.2016).
272. Ухвала Старовижівського районного суду Волинської області від 19 грудня 2016 р., судова справа № 168/824/6-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63522141> (дата звернення: 07.02.2017).
273. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. 2-е изд., доп. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. 206 с.
274. Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія і практика: [монографія]. Київ: Алерта, 2017. 548 с.
275. Филимонов Б. А. Основы теории доказательств в германском уголовном процессе: Монография. Москва: «СПАРК», 1994. 157 с.

276. Филиппова М. А. Фиксация фактических данных на предварительном следствии. *Правоведение*. 1975. № 7. С. 60-66.
277. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. 4-е изд. Москва: Политиздат, 1981. 445 с.
278. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.
279. Философский энциклопедический словарь. Москва: ИНФРА-М, 1998. 576 с.
280. Хахуцяк О. Ю. Речові докази у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Адвокат*. 2013. № 6. С. 46–48.
281. Хмельницкая Т. В. Проблемы формирования доказательств в ходе досудебного производства по уголовному делу: дис. ...канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2016. 213 с.
282. Худякова Ю. В. Вещественные доказательства в уголовном процессе: дис. ...канд. юрид. наук. Челябинск, 2006. 234 с.
283. Царева Н. П. Документы-доказательства в уголовном судопроизводстве. Москва: Приор-издат, 2003. 160 с.
284. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце в системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 5. – С. 256-260.
285. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
286. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. Москва: Госюриздат, 1951. 511 с.
287. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. Москва: Госюриздат, 1962. 503 с.
288. Чупрікова І. Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 191 с.

289. Шалякина О. С. Хранение вещественных доказательств в российском уголовном судопроизводстве: порядок, способы и условия. *Экономика. Право. Менеджмент: Сборник трудов молодых исследователей Байкальского государственного университета экономики и права*. Иркутск. 2014. Вып. 1 (1). URL: <http://docplayer.ru/28215531-Udk-o-s-shalyakina-hranenie-veshchestvennyh-dokazatelstv-v-rossiyskom-ugolovnom-sudoproizvodstve-poryadok-sposoby-i-usloviya.html> (дата звернення: 25.01.2017).

290. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. Москва: Норма, 2008. 240 с.

291. Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. . А. Лупинская. Москва: ВЮЗИ, 1972. 130 с.

292. Шейфер С. А. Собираение доказательств по уголовному делу: проблемы законодательства, теории и практики: монография. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2017. 112 с.

293. Шелегов Ю.В. Использование косвенных доказательств в уголовном процессе: дис. ...канд. юрид. наук. Иркутск, 2016. 208 с.

294. Шепитько В. Ю. Система следственных действий в структуре уголовно-процессуального закона и криминалистической тактики. *Ежегодник украинского права: сб. науч. тр.* Нац. акад. правов. наук Украины. Харьков: Право, 2014. № 6. С. 530-536.

295. Шило О. Г. Актуальні питання застосування арешту майна в кримінальному провадженні. *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали постійного діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків, 2016. Вип. 7. С. 375–378.

296. Шило О. Г. Речові докази як процесуальне джерело доказів. *Вісник прокуратури*. 2013. № 6 (144). С. 76-83.

297. Шумило М. Є. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення. *Право України*. 2013. № 11. С. 206-215.
298. Шумило М. Є. Поняття «докази» у кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2 (150). С. 40-48.
299. Эйсман А. А. Заключение эксперта (Структура и научное обоснование). Москва: Юрид. лит., 1967. 152 с.
300. Электронные носители информации в криминалистике: монография / под ред. докт. юрид. наук О. С. Кучина. Москва: Юрлитинформ, 2017. 304 с.
301. Якубович Н. А. Понятие доказывания в советском уголовном процессе. *Советское государство и право*. 1965. № 7. С. 114-115.
302. Яновська О. Г. Рівноправність сторін у процесі доказування: проблеми правозастосування. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 року). Одеса. 2013. С. 174-178.
303. Case of Cottin v. Belgium (Application number: 48386/99): Judgment of the European Court of Human Rights from 02.06.2005. URL: <http://echr.ketse.com/doc/48386.99-fr-20040610/view/> (дата звернення: 20.01.2017).
304. Case of Stoimenov v. «The former Yugoslav Republic of Macedonia» (Application number: 815128): Judgment of the European Court of Human Rights from 05.04.2007 URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"display":\["1"\],"dmdocnumber":\["815128"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{) (дата звернення: 20.01.2017).
305. Code de procédure pénale (Version consolidée au 22 mai 2017) URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154&dateTexte=20170531> (дата звернення: 17.07.2017).
306. DiCarlo V. A summary of the rules of evidence: the essential tools for survival in the courtroom. URL: <http://www.dicarlolaw.com/RulesofEvidenceSummary.htm> (дата звернення: 21.05.2015).

307. Evidence in criminal investigations: guidance. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/284166/Evidencev3_0EXT.pdf (дата звернення: 21.05.2015).

308. Reid K. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights. London : Thomson, Sweet and Maxwell, 2008. P. 125

309. Tapper C. Cross and Tapper on evidence: eleventh edition. p. 60-68. URL: http://books.google.com.ua/books?id=Yw7kJ0eaFp8C&pg=PR3&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 21.05.2015).

310. What is “real evidence”? Is it the same thing as “physical evidence”? URL: <http://www.rotlaw.com/legal-library/what-is-real-evidence-is-it-the-same-thing-as-physical-evidence/> (дата звернення: 21.05.2015).

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати опитування практичних працівників з питань процесуального порядку формування речових доказів у кримінальному провадженні

З метою поглибленого дослідження, питань, що піднімаються в дисертації, було проведено соціологічне дослідження, яке полягало в опитуванні слідчих Національної поліції та Служби безпеки України.

Під час проведеного дослідження було опитано 252 слідчих.

Опитування проводилось в Харківській (Управління Служби безпеки України в Харківській області) та Донецькій (Головне управління Національної поліції в Донецькій області) областях.

Узагальнення розподілу висловлених позицій на поставлені в анкеті (див. А1) запитання для полегшення сприйняття викладено у формі діаграм (див. А2).

АНКЕТА (A1)

Кафедрою кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого досліджуються проблемні питання, пов'язані із формуванням речових доказів у кримінальному провадженні .

У зв'язку з цим просимо Вас відповісти на поставлені в анкеті запитання. Анкетування є анонімним. У кожному питанні навпроти відповіді, яка відповідає Вашому внутрішньому переконанню, необхідно поставити позначку («V», «+» чи будь-яку іншу).

Заздалегідь дякуємо за співпрацю!

1) В якому органі та яку посаду Ви обіймаєте?

2) Чи відомі Вам випадки, коли речові докази були виявлені під час проведення експертизи?

а) так _____

б) ні _____

3) На Вашу думку, чи необхідно у всіх випадках вилучення речового доказу проводити його огляд як окрему слідчу (розшукову) дію?

а) так, у всіх випадках _____

б) лише у випадку, коли через великий обсяг вилучених предметів їх неможливо оглянути в рамках відповідної слідчої (розшукової) дії _____

в) ні, достатньо лише зазначити про це в протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії _____

4) На Ваш погляд, чи необхідно виносити постанову про визнання матеріального об'єкта речовим доказом та направлення його на зберігання (або приєднання його до матеріалів кримінального провадження)?

а) так _____

б) ні _____

5) Якщо для визнання предмета речовим доказом необхідне попереднє проведення експертизи, у який момент, на Вашу думку, треба виносити постанову про визнання матеріального об'єкта речовим доказом?

а) до призначення та проведення експертизи _____

б) вже після проведення експертизи _____

6) Чи необхідно, на Вашу думку, визнавати речовими доказами зліпки, копії слідів, змиви тощо?

а) так _____

б) ні _____

7) У яких випадках необхідно визнавати документ (письмовий, електронний, аудіо-, відео- тощо) речовим доказом?

а) у всіх випадках _____

б) коли значення має його зовнішня форма (сліди на ньому, матеріал тощо) _____

в) коли він є незамінним і його втрата означає втрату доказу _____

г) необхідно брати до уваги декілька критеріїв _____

в) взагалі немає необхідності визнавати документ речовим доказом _____

8) Чи траплялися у Вашій практиці випадки визнання речовими доказами цифрових носіїв інформації (CD, DVD-диски, флеш-накопичувачі тощо):

а) так _____

б) ні _____

9) Чи потрібно, на Вашу думку, визнавати речовими доказами та приєднувати до матеріалів кримінального провадження об'єкти, що були носіями зразків для порівняльного дослідження (ватні та марлеві тампони, вушні палички тощо) після їх використання під час проведення експертизи та повернення слідчому?

а) так _____

б) ні _____

10) Чи відомі Вам випадки, коли в результаті проведення експертизи матеріальні об'єкти, які мають значення речових доказів, були повністю або

частково знищені (або повністю використані) (наприклад, гранати, наркотичні речовини)?

а) так _____

б) ні _____

11) Чи необхідно, на Вашу думку, передбачити в законі обов'язок сторони обвинувачення ознайомлювати сторону захисту із постановою про призначення експертизи, особливо у випадках, коли методика такої експертизи передбачає можливість повного або часткового знищення (використання) об'єкта експертизи?

а) так _____

б) ні _____

12) Чи є доцільним передбачити в законі право сторони захисту під час ознайомлення з постановою про призначення експертизи залучити свого експерта (тобто створити комісію експертів), особливо у випадках, коли методика експертизи передбачає можливість повного або часткового знищення (використання) об'єкта експертизи?

а) так _____

б) ні _____

13) Чи необхідно звертатися до суду з клопотанням про накладення арешту на матеріальний об'єкт, що був вилучений під час огляду місця події, якщо такий предмет не має ніякої матеріальної цінності (серветка, недопалок тощо)?

а) так _____

б) ні, достатньо винесення постанови про визнання такого об'єкта речовим доказом. _____.

14) Чи необхідно звертатися до суду з клопотанням про накладення арешту на матеріальний об'єкт, що був вилучений під час огляду, якщо його власник не відомий?

а) так _____

б) ні, достатньо винесення постанови про визнання такого об'єкта речовим доказом. _____.

15) Якщо до визнання предмета речовим доказом з ним необхідно провести певні процесуальні дії (наприклад, пред'явлення для впізнання, призначення експертизи), де, на Вашу думку, необхідно зберігати такий предмет?

а) в індивідуальному сейфі слідчого, а якщо він за своїми габаритами не поміщається туди – в робочому кабінеті слідчого _____

б) в індивідуальному сейфі слідчого, а якщо він за своїми габаритами не поміщається туди – його треба передати на цей час у спеціальне приміщення для зберігання речових доказів _____.

Дякуємо за співпрацю!

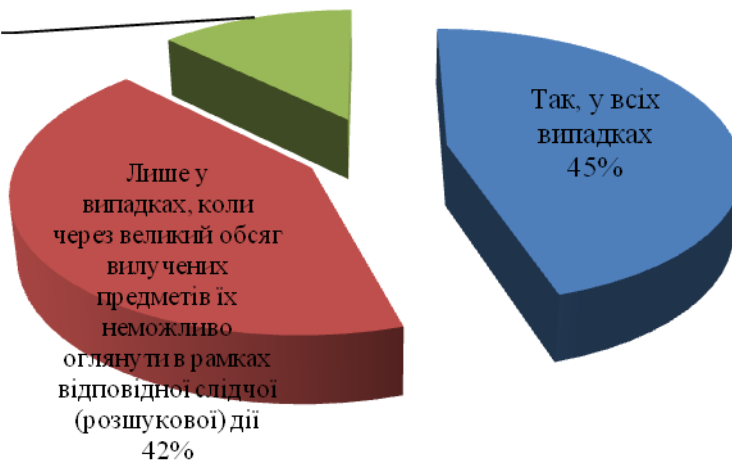
Узагальнення результатів опитування (діаграми А2)

Чи відомі Вам випадки, коли речові докази були виявлені під час проведення експертизи?

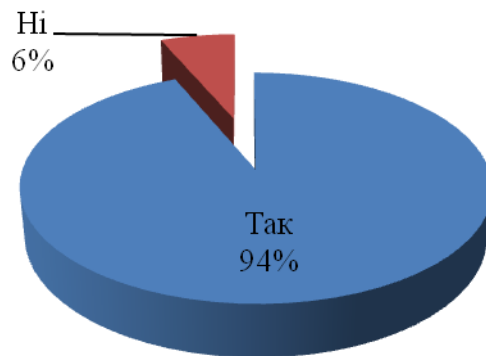

На Вашу думку, чи необхідно у всіх випадках вилучення речового доказу проводити його огляд як окрему слідчу (розшукову) дію?

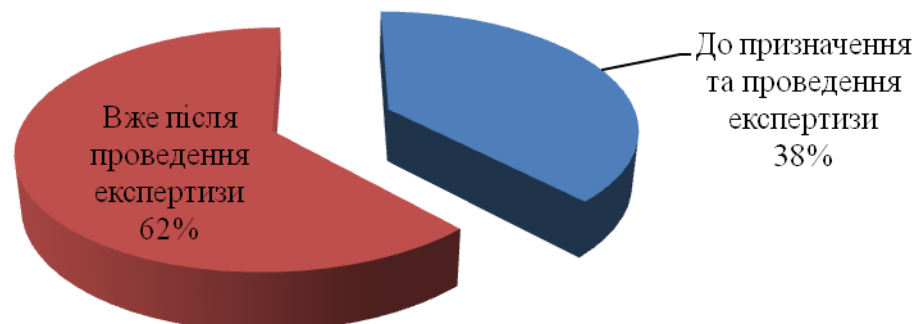
Ні, достатньо лише
ззначити про це в
протоколі
відповідної слідчої
(розшукової) дії
13%

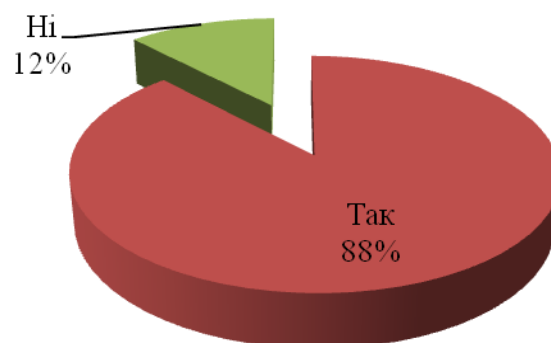
На Ваш погляд, чи необхідно виносити постанову про визнання матеріального об'єкта речовим доказом?

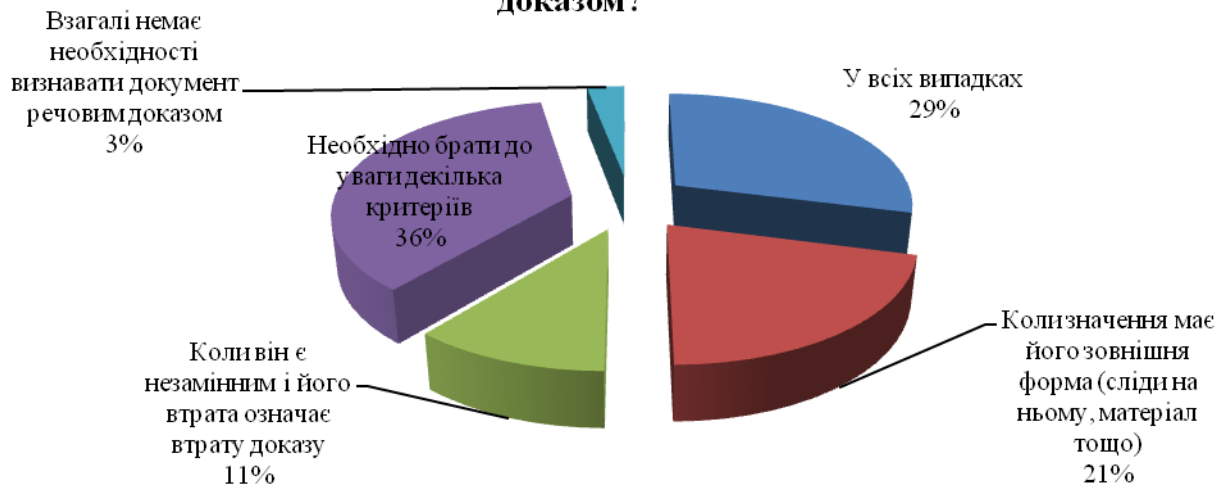
Якщо для визнання предмета речовим доказом необхідне попереднє проведення експертизи, у якій момент, на Вашу думку, треба виносити постанову про визнання матеріального об'єкта речовим доказом?

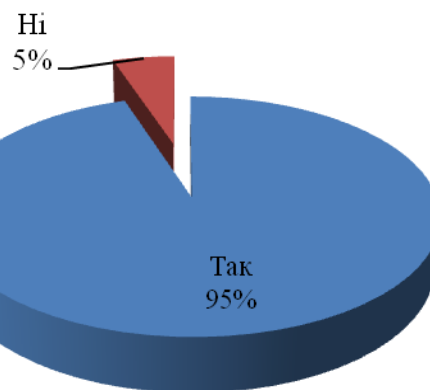
Чи необхідно, на Вашу думку, визнавати речовими доказами зліпки, копії слідів, змиви тощо?

У яких випадках необхідно визнавати документ (письмовий, електронний, аудіо-, відео- тощо) речовим доказом?

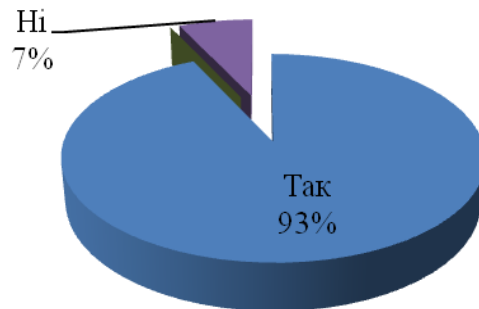
Чи траплялися у Вашій практиці випадки визнання речовими доказами цифрових носіїв інформації (CD, DVD-диски, флеш-накопичувачі тощо)?

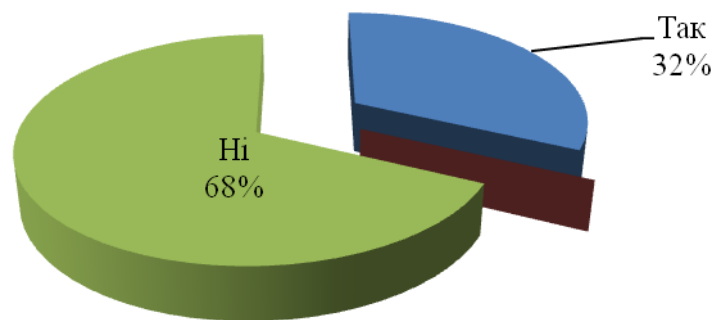
Чи потрібно визнавати речовими доказами та приєднувати до матеріалів кримінального провадження об'єкти, що були носіями зразків для експертизи (ватні та марлеві тампони, вушні палички тощо) після їх використання під час проведення експертизи?

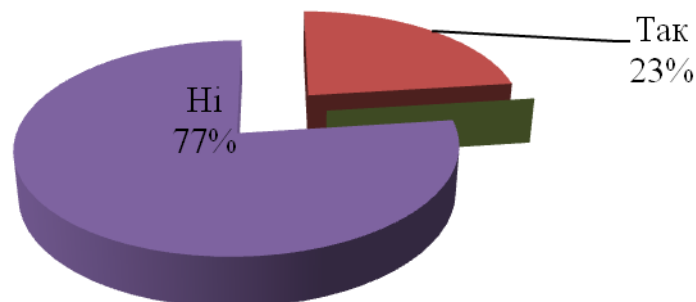
Чи відомі Вам випадки, коли в результаті проведення експертизи матеріальні об'єкти, які мають значення речових доказів, були повністю або частково знищені (або повністю використані) (наприклад, гранати, наркотичні речовини)?

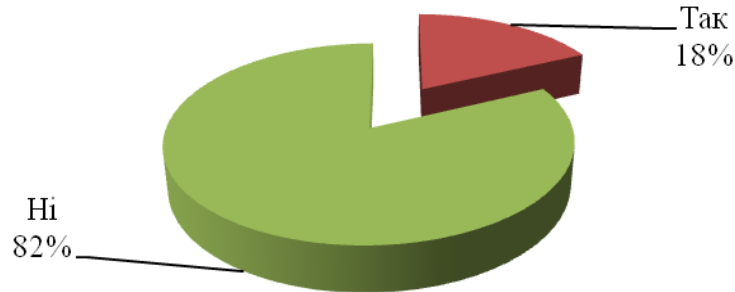
Чи необхідно передбачити в законі обов'язок сторони обвинувачення ознайомлювати сторону захисту із постановою про призначення експертизи, особливо у випадках, коли методика такої експертизи передбачає можливість повного або часткового знищення?

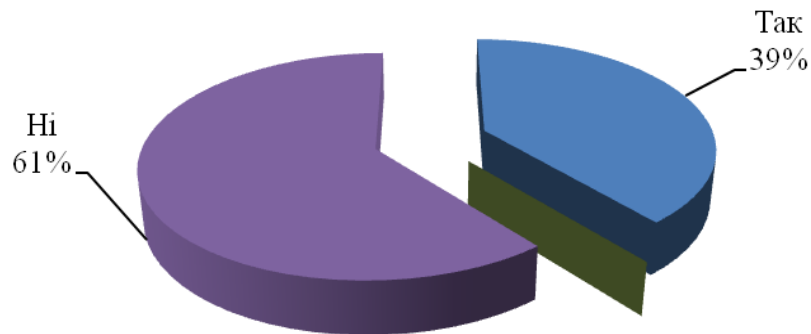
Чи є доцільним передбачити в законі право сторони захисту під час ознайомлення з постановою про призначення експертизи залучити експерта (тобто створити комісію експертів), особливо у випадках, коли методика експертизи передбачає можливість повного або часткового знищення?

Чи необхідно звертатися до суду з клопотанням про накладення арешту на матеріальний об'єкт, вилучений під час огляду місця події, якщо такий предмет не має ніякої цінності (серветка, недопалок тощо)?

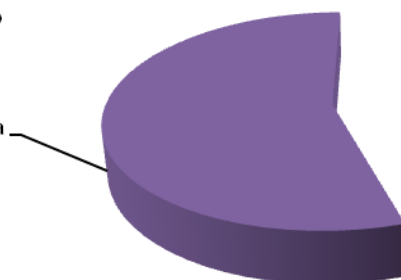

Чи необхідно звертатися до суду з клопотанням про накладення арешту на матеріальний об'єкт, що був вилучений під час огляду, якщо його власник не відомий?

Якщо до визнання предмета речовим доказом з ним необхідно провести певні процесуальні дії (наприклад, пред'явлення для впізнання тощо), де, на Вашу думку, необхідно зберігати такий предмет?

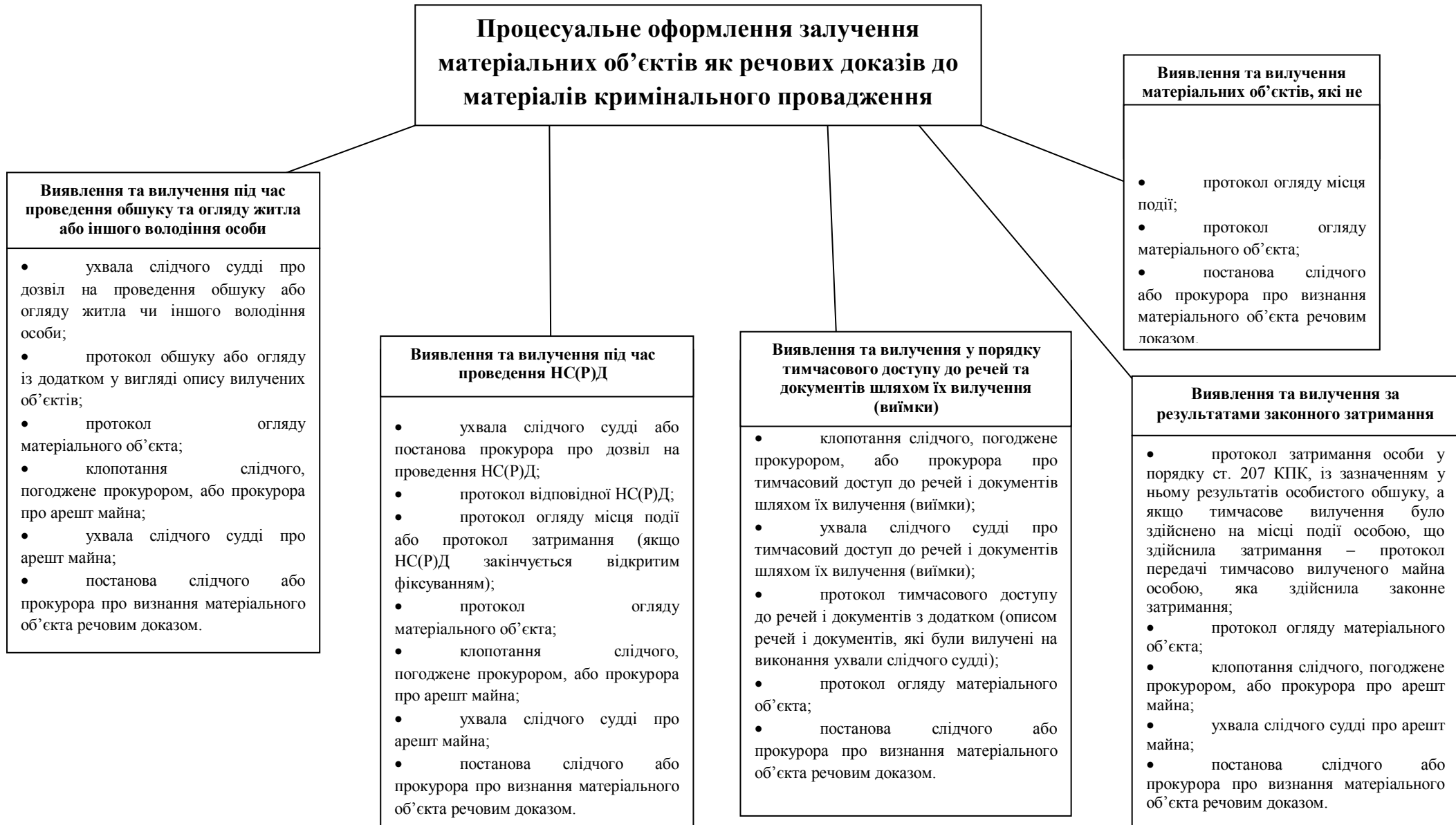
В індивідуальному сейфі слідчого, а якщо він за своїми габаритами поміщається туди - його треба передати на цей час спеціальне приміщення для зберігання речових доказів
55%

В індивідуальному сейфі слідчого, а якщо він за своїми габаритами поміщається туди - в робочому кабінеті слідчого
45%

Додаток Б

Процесуальне оформлення залучення матеріальних об'єктів як речових доказів до матеріалів кримінального провадження

(продовження схеми)

Додаток В

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Крицька І. О. Інститут речових доказів за кримінальним процесуальним законодавством України та деяких зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 169–174.

2. Крицька І. О. Становлення інституту речових доказів на українських землях: основні етапи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 33, т. 2. С. 153–157.

3. Крицька І. О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 301–305.

4. Крицька І. О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні. *Форум права* : електрон. наук. фах. вид. 2016. № 5. С. 89–95. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_17.pdf (дата звернення: 07.09.2017).

5. Крицкая И. А. Проверка вещественных доказательств на досудебном расследовании: некоторые спорные вопросы. *Закон и жизнь = Legea si Viata*. 2017. № 1/2. С. 91–95.

6. Крицька І. О. Зберігання речових доказів у кримінальному провадженні: мета, способи, умови й суб'єкти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №6. С. 178-182.

7. Крицька І. О. Особливості вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів у ході обшуку та огляду. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(49). С. 106-111.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Крицька І. О. Окремі питання щодо можливості поширення режиму речових доказів на цифрову інформацію. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Кишинев, Республика Молдова, 27-

28 марта 2015 г.). Кишинев. 2015. Ч. 2. С. 76–79.

2. Крицька І. О. Правова природа мікрооб'єктів у кримінальному провадженні. *Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10-11 квітня 2015 р.). Київ. 2015. Ч. 2. С. 117–120.

3. Krytska I. O. Possibility for the extension of the material evidence regime to cover digital information. *Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених*: матеріали Всеукр. конф. (м. Харків, 16 квітн. 2015 р.). Харків. 2015. С. 40-42.

4. Крицька І. О. «Поличне» як прообраз речових доказів. *Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників* : матеріали VI Всеукр. наук. конф. студентів і аспірантів (Харків, 20 трав. 2015 р.). Харків. 2015. С. 145–147.

5. Крицька І. О. Інститут речових доказів за законодавством Англії, США та України: порівняльно-правовий аналіз. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 5-6 черв. 2015 р.). Херсон. 2015. С. 158–160.

6. Крицька І. О. Деякі проблеми визнання відеозапису речовим доказом у кримінальному провадженні. *Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov* : Medzinar. vedecka konf. (Bratislava, Slovenska republica, 27-28 novembra 2015 r.). Братислава. 2015. С. 143–145.

7. Крицька І. О. Особливості відмежування речових доказів від зразків для порівняльного дослідження у кримінальному провадженні. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р.). Дніпропетровськ. 2016. С. 103–106.

8. Крицька І. О. До питання про зміст та форму речових доказів у кримінальному провадженні. *Інформаційне та науково-методологічне забезпечення досудового розслідування й судового провадження* : матеріали круглого столу (м. Запоріжжя, 21 квіт. 2016 р.). Запоріжжя. 2016. С. 85–88.

9. Крицкая И. А. Дефиниции понятия «вещественные доказательства» в уголовном процессуальном законодательстве Украины и некоторых зарубежных стран: сравнительно-правовой анализ. *Противодействие преступности: криминологические, уголовно-правовые и уголовно-процессуальные аспекты* : сб. материалов Респ. науч.-практ. интернет- конф. (Брест, 23 марта 2017 г.). Брест. 2017. С. 148-151.

Додаток Г

**Акти про впровадження результатів дисертаційного дослідження
І. О. Крицької «Речові докази у кримінальному провадженні» на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09
«Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-
розшукова діяльність»**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

С.Д. Гусарев

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри кримінального процесу Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого Крицької Ірини Олександрівни
на тему «Речові докази в теорії та практиці кримінального процесу»
за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
у освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора Інституту післядипломної освіти, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України **Удалової Лариси Давидівни** (голова); завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента **Рожнкової Вікторії Василівни**; завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента **Самодіна Артема Володимировича**; заступника начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника **Калиновського Олександра Валерійовича** розглянувши основні положення дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Крицької Ірини Олександрівни на тему «Речові докази в теорії та практиці кримінального процесу» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у навчальний процес (робота виконана під керівництвом кандидата юридичних наук, доцента Туманянц А.Р.), дійшла таких висновків:

1. У освітній процес Національної академії внутрішніх справ впроваджено результати вищезазначеного дисертаційного дослідження. Зокрема, окремі висновки та пропозиції було використано під час підготовки навчальних та навчально-методичних посібників для підготовки здобувачів вищої освіти за темою «Докази і доказування у кримінальному провадженні».
2. Результати дисертаційного дослідження можуть бути включені в лекційні матеріали навчального курсу «Кримінальний процес»,

«Теорія судових доказів», «Кримінальне процесуальне доказування» і використовуватися під час проведення занять у Національній академії внутрішніх справ.

Також комісією додатково вивчалися такі праці аспіранта:

1. Крицька І. О. Інститут речових доказів за кримінальним процесуальним законодавством України та деяких зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз / І. О. Крицька // Право і суспільство. – 2015. – № 5. – С. 169–174.

2. Крицька І. О. Становлення інституту речових доказів на українських землях: основні етапи / І. О. Крицька // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 33, т. 2. – С. 153–157.

3. Крицька І. О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] / І. О. Крицька // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – Електрон. текст. дані. – 2016. – № 5. – С. 89–95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_17.pdf (дата звернення: 03.03.2017). – Назва з екрана.

4. Крицька І. О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення / І. О. Крицька // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 1. – С. 301–305.

5. Крицкая И. А. Проверка вещественных доказательств на досудебном расследовании: некоторые спорные вопросы / И. А. Крицкая // Закон и жизнь = *Leges et Vita*. – 2017. – № 1/2 – С. 91–95.

6. Крицька І. О. Особливості відмежування речових доказів від зразків для порівняльного дослідження у кримінальному провадженні / І. О. Крицька // Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р. – Дніпропетровськ, 2016. – С. 103–106.

7. Крицька І. О. Правова природа мікрооб'єктів у кримінальному провадженні / І. О. Крицька // Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 10-11 квітня 2015 р. – Київ, 2015. – Ч. 2. – С. 117–120.

8. Крицька І. О. До питання про зміст та форму речових доказів у кримінальному провадженні / І. О. Крицька // Інформаційне та науково-методологічне забезпечення досудового розслідування й судового провадження : матеріали круглого столу, м. Запоріжжя, 21 квіт. 2016 р. – Запоріжжя, 2016. – С. 85–88.

9. Крицька І. О. Деякі проблеми визнання відеозапису речовим доказом у кримінальному провадженні / І. О. Крицька // *Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov* : Medzinar. vedecka konf., Bratislava, Slovenska republica, 27-28 novembra 2015 r. – Братислава, 2015. – С. 143–145.

10. Крицька І. О. Окремі питання щодо можливості поширення режиму речових доказів на цифрову інформацію / І. О. Крицька // Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза : материалы Междунар. науч.-практ. конф., г. Кишинев, Республика Молдова, 27-28 марта 2015 г. – Кишинев, 2015. – Ч. 2. – С. 76–79.

У представлених працях здійснено розробку положень теоретичного та практичного характеру, пов'язаних із поняттям, змістом, ознаками речових доказів та їх формуванням у кримінальному провадженні.

Висунуті аспірантом пропозиції у вказаних публікаціях є цілком обґрунтованими, мають належний науковий рівень та вагоме практичне значення.

Голова комісії:

Л.Д. Удалова

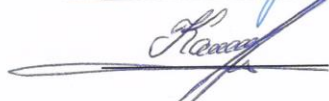
Члени комісії:

В.В. Рожнова

А.В. Самодін

О.В. Калиновський

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

**Ректор Міжрегіональної академії
управління персоналом доктор
юридичних наук, професор
Курко М.Н.**

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
кафедри кримінального процесу Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого Крицької Ірини Олександрівни на
тему «Речові докази в теорії та практиці кримінального процесу» за
спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова
експертиза; оперативно-розшукова діяльність у навчальний процес
№ _____**

Комісія у складі:

1. Завідувача кафедрою управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності інституту права імені Володимира Великого МАУП, доктора юридичних наук, професора Заросила В.О.
 2. Професора кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності доктора юридичних наук, професора Литвиненка В.І.
 3. Професора кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності кандидата юридичних наук, доцента Підпалого В.Л.
- розглянувши основні положення дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Крицької Ірини Олександрівни на тему «Речові докази в теорії та практиці кримінального процесу» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у навчальний процес (робота виконана під

керівництвом кандидата юридичних наук, доцента Туманянц А.Р.), дійшла таких висновків:

1. У навчальний процес кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого МАУП впроваджено результати вищезазначеного дисертаційного дослідження. Зокрема, окремі висновки та пропозиції було використано під час підготовки навчальних та навчально-методичних посібників для підготовки майбутніх юристів за темою «Докази і доказування у кримінальному провадженні».

2. Результати дисертаційного дослідження можуть бути включені в лекційні матеріали навчального курсу «Кримінальний процес» і «Доказове право» та використовуватися під час проведення занять в навчально-науковому інституті права ім. Володимира Великого МАУП.

Також комісією додатково вивчалися праці аспіранта:

1. Крицька І. О. Інститут речових доказів за кримінальним процесуальним законодавством України та деяких зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз / І. О. Крицька // Право і суспільство. – 2015. – № 5. – С. 169–174.

2. Крицька І. О. Становлення інституту речових доказів на українських землях: основні етапи / І. О. Крицька // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 33, т. 2. – С. 153–157.

3. Крицька І. О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] / І. О. Крицька // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – Електрон. текст. дані. – 2016. – № 5. – С. 89–95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_17.pdf (дата звернення: 03.03.2017). – Назва з екрана.

4. Крицька І. О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення / І. О. Крицька // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 1. – С. 301–305.
5. Крицкая И. А. Проверка вещественных доказательств на досудебном расследовании: некоторые спорные вопросы / И. А. Крицкая // Закон и жизнь = *Legea si Viata*. – 2017. – № 1/2 – С. 91–95.
6. Крицька І. О. Особливості відмежування речових доказів від зразків для порівняльного дослідження у кримінальному провадженні / І. О. Крицька // Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р. – Дніпропетровськ, 2016. – С. 103–106.
7. Крицька І. О. Правова природа мікрооб'єктів у кримінальному провадженні / І. О. Крицька // Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 10-11 квітня 2015 р. – Київ, 2015. – Ч. 2. – С. 117–120.
8. Крицька І. О. До питання про зміст та форму речових доказів у кримінальному провадженні / І. О. Крицька // Інформаційне та науково-методологічне забезпечення досудового розслідування й судового провадження : матеріали круглого столу, м. Запоріжжя, 21 квіт. 2016 р. – Запоріжжя, 2016. – С. 85–88.
9. Крицька І. О. Деякі проблеми визнання відеозапису речовим доказом у кримінальному провадженні / І. О. Крицька // *Pravna veda a prax: vyzvu modernych europskych integracnych procesov* : Medzinar. vedecka konf., Bratislava, Slovenska republica, 27-28 novembra 2015 r. – Братислава, 2015. – С. 143–145.
10. Крицька І. О. Окремі питання щодо можливості поширення режиму речових доказів на цифрову інформацію / І. О. Крицька // Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза : материалы Междунар. науч.-практ. конф., г. Кишинев, Республика Молдова, 27-28 марта 2015 г. – Кишинев, 2015. – Ч. 2. – С. 76–79.

У представлених працях здійснено розробку положень теоретичного та практичного характеру, пов'язаних із поняттям, змістом, ознаками речових доказів та їх формуванням у кримінальному провадженні. Висунуті аспірантом пропозиції у дисертації та вказаних публікаціях є цілком обґрунтованими, мають належний науковий рівень та вагоме практичне значення.

Поданий матеріал буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, ад'юнктів, студентів та курсантів вищих навчальних закладів, які цікавляться сучасними проблемами розвитку кримінального процесу.

Члени комісії:

Заросило В.О.

Литвиненко В.І.

Підпалій В.Л.

